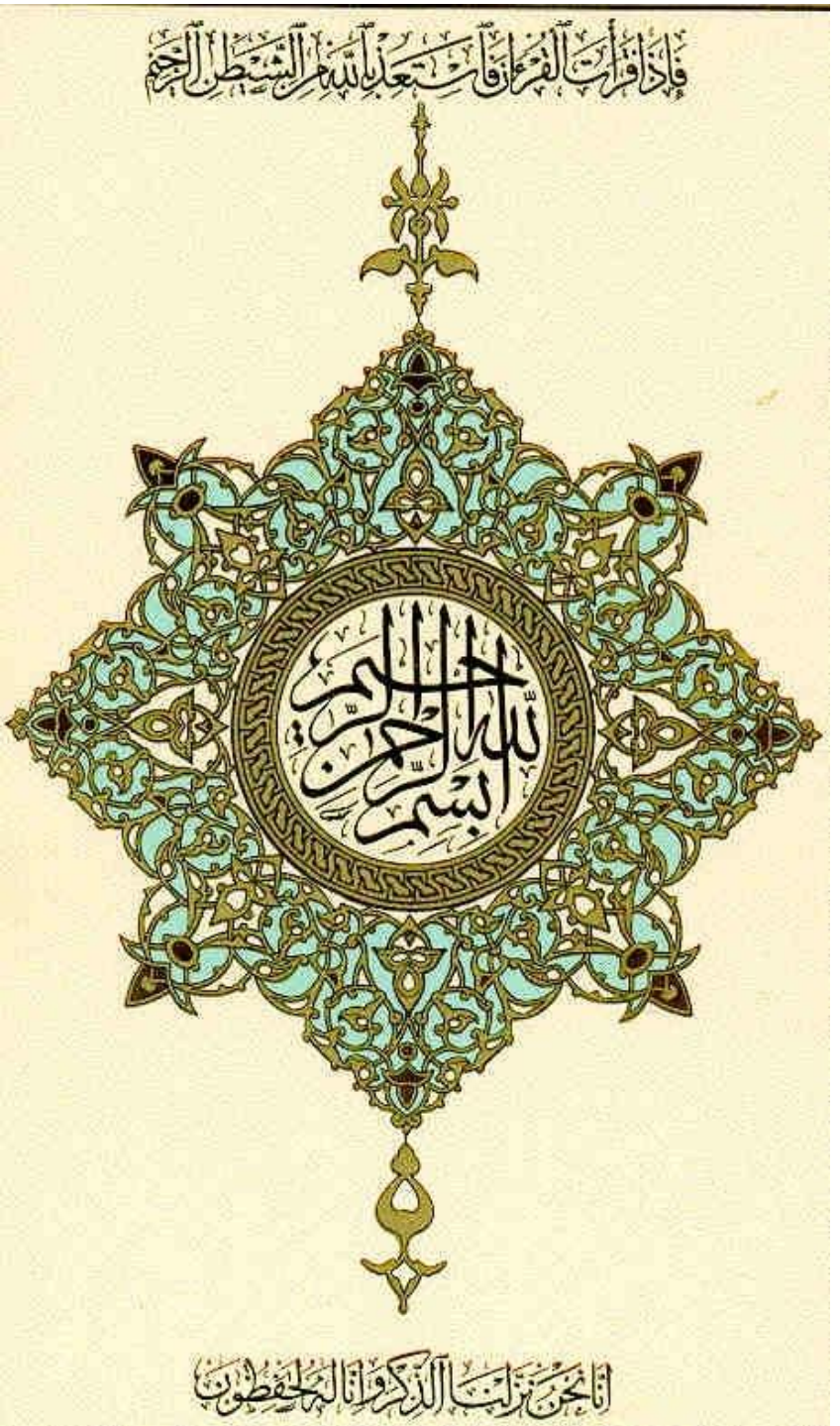
فإذا قرأت القرءان فاستعذ بالله من الشيطن الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم
انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحفظون

KUR'ANI I SHENJTË
DHE
SHKENCAT E NATYRËS

Përsiatje teologjike

Prof. dr. Mehdi GOLSHANI

Pedagog i fizikës
Universiteti Teknologjik "Sherif"
Teheran, Iran

E përktheu nga gjuha angleze:
Prof. dr. Hajri SHEHU

Tiranë, 2007

Autori: **Prof. dr. Mehdi GOLSHANI**
Titulli i librit në origjinal:
The Holy Quran and the Sciences of Nature
A Theological Reflection
E përktheu nga gjuha angleze:
Prof. dr. Hajri SHEHU
Korrektura letrare:
Jetmir ÇELA
Përkujdesja për tekstin në arabishte:
Qani SULKU
Korrektura teknike dhe përkujdesja kompjuterike:
Sabrie FEZA
Kapaku:
T. Ghorbani
E botoi:
Fondacioni i Kur'anit

© Fondacioni i Kur'anit, Shqipëri

ISBN:

Libri botohet me rastin e sesionit shkencor

"KUR'ANI – MREKULLIA E PËRJETSHME E PROFETIT MUHAMMED"

Tiranë, 2007

Fjala e Fondacionit

سَنُرِيهِمۡ ءَايَٰتِنَا فِي ٱلۡأٓفَاقِ وَفِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّۗ أَوَلَمۡ يَكۡفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ شَهِيدٌ ٥٣

Zakonisht, letrat, mbi të cilat është shkruar diçka, njerëzit i quajnë libra. Por, ka edhe një libër që nuk është shkruar në letër e as me penë e as me kompjuter. Ky libër "është shkruar" nga All'llahu. Këtë libër e quajmë *kitab tekuini*, që është gjithësia. *Kitab tekuini*, ndahet më tej në *kitab enfusi*, që është bota njerëzore dhe *kitab afaki*, që është bota jonjerëzore. Kur'ani i Shenjtë është *kitab teduini*. Edhe te *kitab tekuini,* edhe te *kitab teduini*, në të gjitha është All'llahu, është Urtësia, Gjithëdituria dhe Gjithëfuqishmëria e All'llahut, siç thuhet në këto ajete:

> ***"Ne do t'ua bëjmë atyre të mundshme që t'i shohin argumentet Tona në horizonte dhe në veten e tyre derisa t'u bëhet e qartë se ai*** *(Kur'ani)* ***është i vërtetë…"*** (Fussilet: 53)

Dhe:

> ***"Edhe në ndërrimin e natës e të ditës, në atë shi që All-llahu e lëshon prej qiellit dhe me të, pasi ta ketë vdekur tokën, e ngjall, edhe në qarkullimin e erërave për një popull që mendon ka argumente. "*** (Xhathije: 5).

Argumentet e Allahut, Libri i Allahut duhen kuptuar e njohur gjithnjë e më shumë. Për këtë, poeti i madh, Sa'di Shirazi thotë:

Gjethet e pemëve të gjelbra në mendjen e mendimtarëve;
Çdo gjethe është fletore, e mbushur me dijen e Krijuesit.

Për t'i kuptuar sa më shumë argumentet e Allahut nga kënd-vështrimi shkencor, Fondacioni i Kur'anit ka kënaqësinë të botojë për lexuesit shqiptarë librin "Kur'ani i Shenjtë dhe shkencat e

natyrës", të mendimtarit në dijet e Kur'anit dhe të shkencës, prof. dr. *Mehdi GOLSHANI*.

Falënderojmë të gjithë ata e të gjitha ato që u përpoqën për përgatitjen e këtij libri.

Shpresojmë që libri të jetë i frytshëm për lexuesit shqiptarë dhe t'i nxitë ata për hulumtime të mëtejshme në burimin e pashterur, Kur'anin e Shenjtë.

Drejtori
Hossein ASADI

Parathënie

Studimi i pikëpamjeve kur'anore, që kanë të bëjnë me njohjen e natyrës ka një histori të gjatë në botën islame. Në kohën e artë të qytetërimit islam, shumica e dijetarëve myslimanë e shihnin Kur'anin si burimin e frymëzimit të tyre për studimet e natyrës dhe zbulimin e të fshehtave të natyrës e si një rrugë të frytshme për t'u njohur mirë me shenjat e All'llahut në botën natyrore dhe për t'u afruar tek All'llahu. Ngritja e shkencës moderne dhe zhvillimi i saj i shpejtë erdhi pas rënies së shkencave të natyrës në botën islame. Kur, rreth dy shekuj më parë, myslimanët nisën të importonin shkencën perëndimore, pati disa qëndrime në botën islame. Disa dijetarë e panë shkencën moderne si të vetmin çelës të së ardhmes së tyre dhe e flakën tërësisht Kur'anin. Nga ana tjetër, pati dijetarë që te Kur'ani i Shenjtë panë rrënjën e të gjitha shkencave dhe u përpoqën t'ua përshtasnin atë (Kur'anin e Shenjtë) gjetjeve të shkencës moderne. Më në fund, pati dijetarë të shquar myslimanë që e vështruan Kur'anin e Shenjtë si burimin e botëkuptimit të tyre dhe si frymëzim për zbulimin e natyrës, por ata këshillonin, gjithashtu, të përdoreshin metodat dhe mjetet e shkencës moderne. Autori i përket kategorisë së fundit.

Libri përmban disa artikuj që janë mbajtur si kumtesa në disa konferenca ndërkombëtare, por që tani janë renditur sipas një rendi logjik. Artikujt trajtojnë aspekte të ndryshme të lidhjes së shkencave të natyrës me Kur'anin e Shenjtë, ndër të cilat janë temat e mëposhtme:

- *arsyeja pse shkencat e natyrës janë të rëndësishme nga pikëpamja kur'anore;*
- *domosdoshmëria e lidhjes së shkencës me vlerat morale;*
- *domosdoshmëria e lidhjes së shkencës me urtësinë;*
- *epistemologjia nga pikëpamja kur'anore.*

Sipas mendimit tonë të përvuajtur, shpërfillja e botëkuptimit kur'anor i ka larguar shumë dijetarë myslimanë nga frymëzimet e gjithanshme të Kur'anit për studimin e botës natyrore.

Shpresojmë që ky libër i përvuajtur të shërbejë si një shkëndijë e vogël për të tërhequr vëmendjen e dijetarëve myslimanë për këtë botëkuptim të gjithanshëm.

Libri është përkthyer në gjuhën shqipe nga profesor Hajri Shehu. Do të donim ta falënderonim çiltërsisht profesor Shehun për këtë përkthim të vlefshëm. I jemi mirënjohës zotit Hossein Asadiu, drejtor i Fondacionit të Kur'anit për përpjekjet e tij për botimin e këtij përkthimi. I lutemi All'llahut që t'i bekojë ata të dy.

Autori
Maj, 2007
Teheran, IRAN

KREU I

SHKENCA DHE BASHKËSIA ISLAME

KONCEPTI ISLAM PËR DIJEN

Një nga tiparet dalluese të Islamit është theksimi i nevojës për dijen. Kur'ani dhe hadithet islame *(synneti)* i ftojnë myslimanët ta kërkojnë dhe ta marrin dijen dhe t'i lartësojnë njerëzit e dijes. Disa nga ajetet kur'anore dhe hadithet që lidhen me të do të përmenden gjatë shtjellimit tonë.

Që në fillim, mund të kujtojmë hadithin e famshëm të **Profetit Muhammed** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!),* që ka ardhur te ne nga burime të ndryshme. Ai thotë:

طلب العلم فريضة على كل مسلم

"Nxënia e dijes është detyrë për çdo mysliman." [1]

Hadithi ka sjellë diskutimin: Ç'lloj dijeje duhet domosdo të përvetësojë një mysliman, një çështje rreth së cilës janë dhënë mendime të ndryshme në të kaluarën.

Gazaliu (Ebu Hamid Al-Gazali, vdiq në shekullin e IV të erës së re), në librin e tij të famshëm, *Ihja Ulumid Din,* (Ringjallja e Shkencave Fetare) thotë se ka ndeshur njëzet përgjigje të ndryshme për çështjen e mësipërme.[2]

Teologët besonin se mësimi i teologjisë islame (*Kelam)* ishte një detyrim, kurse jurisprudendët *(fukaha)* mendonin se jurisprudenca (*Fikh)* përfshihej në hadithet profetike. Gazaliu vetë ishte i pikepamjes se dituria, marrja e së cilës është detyrim fetar, kufizohet tek ajo që njeriu duhet ta nxërë në mënyrë që veprimet e detyrueshme për një mysliman t'i bëjë drejt. P.sh, një njeri, që ka profesion blegtorinë, duhet të njihet me rregullat që kanë të bëjnë me Zekatin. Në qoftë se dikush që është tregtar, e zhvillon tregtinë e tij në një mjedis kamatarësh, duhet të njihet me urdhrin fetar kundër kamatës (*riba)*, që të jetë në gjendje ta shmangë atë në mënyrë të efektshme.

Më tej, Gazaliu vijon të merret me shkencat, dija e së cilave është *uaxhib kifa'i*[3] [E detyrueshme për tërë shoqërinë, përderisa duhet përmbushur nevoja shoqërore, por që, kur detyra merret nga një numër i mjaftueshëm individësh, të tjerët lehtësohen automati-

kisht nga ky detyrim]. Për rrjedhojë, ai e klasifikon tërë dijen në shkenca *"fetare"* dhe *"jofetare"*. Me "shkenca fetare" ai nënkupton pjesën më të madhe të dijes, që kumtohet nëpërmjet mësimeve profetike dhe Zbulesës (*Revelatës)*. Pjesa tjetër u përket *"shkencave jofetare"*. Shkencat jofetare klasifikohen më tej në shkenca të "lavdërueshme" (*Mahmud)*, të "lejueshme" (*Mubah)* dhe "të padëshirueshme" (*Madhmum)*. Ai e vendos historinë në kategorinë e shkencave të lejueshme, kurse magjinë, në kategorinë e fushave të padëshirueshme të "dijes". Shkencat e "lavdërueshme", dija e së cilave është e nevojshme në punët jetësore, janë *"uaxhib kifa'i";* pjesa tjetër e tyre është një shtesë për njerëzit e mësuar, që i ndjekin ato. Ai i vendos mjekësinë, matematikën dhe zejet, dija e mjaftueshme e të cilave i nevojitet shoqërisë, në kategorinë e shkencave që janë *"uaxhib kifa'i"*. Çdo hulumtim tjetër i mëtejshëm[5] në hollësi dhe në thellësi të problemeve të shkencës mjekësore ose matematikore klasifikohet nga Gazaliu në kategorinë e dytë, çka është një meritë për dijetarin, por pa kërkuar asnjë formë detyrimi.

Gazaliu i klasifikon shkencat fetare, gjithashtu, në dy grupe: të lavdërueshme *(Mahmud)* dhe të padëshirueshme (*Madhmumm)*. Me shkenca fetare të padëshirueshme ai nënkupton ato që orientohen dukshëm nga *Sheriati*, por në të vërtetë, shmangen nga mësimet e tij. Ai i nënklasifikon "shkencat fetare të lavdërueshme" në katër grupe.

1- **Usul** (parime) (Kur'ani, Synneti, *Ixhmaja* ose konsensusi dhe gjurmët e shokëve të Profetit).
2- **Furu'** (çështje dytësore ose të prejardhura) (P.sh, problemet e jurisprudencës, të etikës dhe të përvojës mistike).
3- **Studime hyrëse** (gramatika, sintaksa etj. arabe).
4- **Studime plotësuese** (këndimi dhe interpretimi i Kur'anit, studimi i parimeve të jurisprudencës, *ilmu'r rixhal* ose kërkimi biografik për kumtuesit e haditheve islame etj).

Gazaliu e konsideron dijen e disiplinave të katër grupeve të mësipërme si *"uaxhib kifa'i"*.

Sa i përket asaj se sa duhen mësuar shkencat e "lavdërueshme", pikëpamja e Gazaliut është: në çështjet e teologjisë, të tilla si, dija për Zotin, për cilësitë e Zotit, për veprimet dhe urdhrat, njeriu

duhet të përpiqet të mësojë sa më shumë që të jetë e mundur. Sidoqoftë, sa u përket temave fetare, dija e të cilave është *"uaxhib kifa'i",* njeriu duhet të mësojë aq sa është e mjaftueshme. Nëse i përmbledhim pikëpamjet e tij, atëherë: njeriu nuk duhet ta vijojë mësimin e atyre shkencave, në qoftë se tashmë ka të tjerë që i janë përkushtuar studimit të tyre dhe nuk ka pse të harxhojë tërë jetën e tij për t'i mësuar, "sepse dija është shumë e gjerë dhe jeta është e shkurtër. Ato janë paraprake dhe jo qëllim në vetvete".[6]

Sa i përket teologjisë *"Kelam"*, mendimi i tij është: është e dobishme aq sa vërtetohet nga Kur'ani dhe hadithet. Për më tepër, ai thotë:*"Tani që heretikët përpiqen të fusin dyshime (në mendjet e besimtarëve të paprishur), dija e mjaftueshme e teologjisë është e nevojshme për t'u përballur me ta."*

Në lidhje me filozofinë, Gazaliu mendon se ajo mund të kategorizohet në katër pjesë:[7]

1- Aritmetika dhe gjeometria, të cilat janë të ligjshme dhe të lejueshme.
2- Logjika, e cila është pjesë e teologjisë.
3- Dijet për Zotin, të cilat trajtojnë thelbin e Zotit dhe atributet e Tij, janë, gjithashtu, pjesë e teologjisë.
4- Fizika, e cila mund të ndahet në dy pjesë: njëra pjesë, e cila përfshin diskutimet që kundërshtojnë *Sheriatin* dhe rrjedhimisht, nuk mund të konsiderohet *"shkencë"*; pjesa tjetër, e cila merret me vetitë e trupave. Pjesa e dytë është e ngjashme me shkencën e mjekësisë, sidoqë mjekësia është më e parapëlqyer. Kjo pjesë e fizikës është e padobishme, kurse mjekësia është e dobishme.

Mulla Muhsin Fejd Kashani, në librin e tij, *Al – Mahaxh'xha Al – Bejda* thotë: *"Është detyrim vetjak (uaxhib ajni) për çdo mysliman që ta mësojë jurisprudencën* ***(fikhun)*** *islame për aq sa i duhet. Më tej, mësimi i jurisprudencës* ***(fikhut)*** *për të përmbushur nevojën e të tjerëve është* ***"uaxhib kifa'i"*** *për të."*

Lidhur me filozofinë, Kashani thotë:[9] *"Përbërësit e filozofisë nuk janë të vetmit që dallohen nga Ebu Hamid Gazaliu (Zoti e mëshiroftë!). Filozofia mbulon shumë fusha të tjera fetare dhe botësore (p.sh, astronominë, mjekësinë, retorikën etj.)…Cilado nga këto shkenca që flet për Botën Tjetër*

është deri në përsosuri sipas Sheriatit; ajo që nuk është e dobishme për Botën Tjetër, nuk duhet; për më tepër, ajo mundet edhe të pengojë për të ndjekur rrugën e All'llahut. Në rastin kur ka pjesë të cilat janë të dobishme për dijen për Zotin, por nuk janë përpunuar nga Sheriati (p.sh, astronomia): mjafton të kënaqemi me shpjegimet e thjeshta të papërpunuara nga Sheriati për të tilla çështje."[10]

Shkurt, sipas mendimit të Kashaniut, kushdo që dëshiron t'i mësojë këto shkenca, duhet, më sëpari të njihet me shkencat fetare.

Sadrudin Shirazi (Mullah Sadra), në komentimin e tij për *Usulu'l Kafi*-n, e konsideron kufizimin e Gazaliut për dijen e detyrueshme për një mysliman për çështjet e veprimtarisë rituale dhe të marrëdhënieve shoqërore të ligjshme si të papranueshme.[11] Sipas mendimit të tij, mësimi i shkencave fetare (të tilla, si *Teuhidi, Atributet dhe veprat e Zotit)* dhe i shkencave njerëzore (të tilla, si *Prirjet e shpirtit, Kënaqësitë dhe hidhërimet e tij,)* janë, gjithashtu, të detyrueshme për shumicën e njerëzve. Së dyti, ai beson se nuk është aspak thelbësore se çfarë është e detyrueshme (*uaxhib ajni)* për të gjithë për ta mësuar, është në mënyrë identike për çdo individ dhe çfarë është e detyrueshme për një individ, të konsiderohet po kaq e detyrueshme për një tjetër.

Këtu, na duket me vend të përmendim disa pika që diskutohen nga **Sadrudin Shirazi** në komentimin e tij, *"Usulu'l Kafi",* në lidhje me hadithin

طلب العلم فريضة على كل مسلم

"Nxënia e dijes është detyrë për çdo mysliman."

1- Fjala *Ilm* (dije ose shkencë), ashtu si fjala *qenie*, *ekzistencë* (*Uxhud),* ka një varg të gjerë kuptimesh, të cilat ndryshojnë nga pikëpamja e forcës, e përsosurisë, ose e mangësisë.[12] Kuptimi i përgjithshëm i fjalës e mbulon tërë spektrin e kuptimeve, me të cilat ajo është përdorur në hadithin profetik. Ky kuptim i gjerë i fjalës *Ilm* gjendet tek të gjitha nënkuptimet e saj. Për rrjedhojë, hadithi synon të shpallë se në çfarëdolloj etape të dijes që mund të jetë dikush, ai duhet të përpiqet të përparojë më tej. Profeti thotë se nxënia e dijes është e detyrueshme për të gjithë myslimanët – dijetarët dhe të pashkolluarit, fillestarët dhe të mësuarit. Çfarëdolloj etape të dijes që mund të arrijë një

njeri, ai është përsëri si një fëmijë që hyn në moshën e pjekurisë, domethënë, ai duhet t'i mësojë gjërat që nuk kanë qenë të detyrueshme për të më herët.

2- Hadithi tregon se myslimani nuk mund të lehtësohet asnjëherë nga përgjegjësia për të nxënë dije.[13]

Asnjë fushë e dijes ose e shkencës nuk është e padëshirueshme ose e papëlqyeshme në vetvete, sepse dija është si drita dhe për këtë arsye, ajo është gjithmonë e dëshirueshme. Arsyeja që disa nga shkencat janë konsideruar si "të padëshirueshme" është: ndikimet e padëshirueshme që sjellin ato.[14]

Nuk synojmë të hyjmë në diskutim për shkencat, nxënia e të cilave është e detyrueshme (*uaxhib ajni)* për çdo mysliman *(mukel'lef)*. Ne do të donim më shumë të propozonim të diskutonim për ato shkenca, dija e së cilave është (*uaxhib kifa'i)* për gjithë Bashkësinë Islame. Sidoqoftë, përpara se të fillojmë të diskutojmë për grupin e fundit, na duket e dobishme të përmendim shkurtimisht pikepamjen tonë për grupin e mëparshëm (grupin *Uaxhib Ajni)*. Pikëpamja jonë për këtë çështje është e njëjtë si ajo e dijetarit **Fejd Kashani**, siç shprehet në librin e tij, Kitabu'l Uafi: "Dija që është detyrë për çdo mysliman është ajo që e lartëson pozitën e njeriut në Botën Tjetër dhe ajo që e bën të njohë vetveten, Krijuesin e tij, profetët, të dërguarit e Zotit, elitarët e Islamit, shenjat e Zotit, Ditën e Kijametit dhe gjithçka që sjell afrimin te Zoti ose largimin nga rruga e të Gjithëfuqishmit. Nivelet e nxënies së kësaj dijeje ndryshojnë nga njëri njeri tek tjetri sipas dhuntive të tyre, madje edhe te një njeri i veçantë, niveli i përfitimit ndryshon sipas zhvillimit të tij. Për këtë arsye, nuk ka asnjë kufizim për nxënien e këtij tipi dijeje dhe pavarësisht se ç'nivel arrin dikush, përsëri është detyrë për të të kapë një nivel më të lartë (kjo, natyrisht varet nga aftësia dhe durimi, gjithashtu)." [15]

Në rastin kur shkencat i përkasin kategorisë *Uaxhib Kifa'i,* ne na duken të diskutueshme disa nga pikëpamjet e Gazaliut dhe të dijetarit Kashani:

1- Ne nuk e miratojmë klasifikimin e tyre shkenca "fetare" dhe shkenca "jofetare". Siç e ka theksuar me të drejtë profesori martir Murteza Mutahhari, klasifikime të tilla mund të lënë trashëgim konceptin e gabuar se shkencat "jofetare" janë të

huaja për Islamin, për fenë e cila kërkon të krijojë lumturi të plotë për njerëzimin. Një fe që e konsideron vetveten të vetëmjaftueshme, nuk mund ta tëhuajë (largojë) veten nga çështjet, të cilat luajnë rol jetësor për sigurimin e mirëqenies dhe të pavarësisë së shoqërisë islame. Sipas të ndjerit Murteza Mutahhari: *"Gjithanshmëria dhe qëllimi përfundimtar i Islamit si fe kërkojnë që çdo fushë e dijes që është e dobishme për shoqërinë islame të konsiderohet si pjesë e pandarë (integrale) e "shkencave fetare".* [16]

2- Përveç kësaj, ne mendojmë se grupi i shkencave që i përket kategorisë *"Uaxhib Kifa'i"* është shumë më i gjerë se çfarë do të na kërkonte Gazaliu ta besonim. Për më tepër, ne mendojmë se kursimtaria që ai shfaq në lidhje me ato shkenca, të cilat mund të përfshihen në këtë kategori, nuk harmonizohet me mësimet e Kur'anit dhe të Synnetit islam. Arsyet tona pse nuk i pranojmë të tilla kufizime janë si më poshtë:

1- Në shumicën e ajeteve kur'anore dhe të haditheve islame, koncepti i dijes *(Ilm)* del kryekëput në kuptimin e saj të përgjithshëm, siç mund të shihet nga shembujt e mëposhtëm:

...قُل هَلۡ يَسۡتَوِي ٱلَّذِينَ يَعۡلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ ...﴿٩﴾

...Thuaj: "A janë të njëllojtë ata që dinë me ata që nuk dinë...?" *(Zumer: 9)*

عَلَّمَ ٱلۡإِنسَٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ ﴿٥﴾

(Zoti) **I mësoi njeriut atë që ai nuk e dinte.** *(Alek: 5)*

وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلۡأَسۡمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمۡ عَلَى ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِي بِأَسۡمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿٣١﴾

E, Ai (Zoti) **ia mësoi Ademit të gjithë emrat** (e sendeve)**, pastaj, ua tregoi ato melekëve, duke u thënë: "Më thoni emrat e këtyre, në qoftë se jeni në të drejtë! "** *(Bekare: 31)*

...وَفَوۡقَ كُلِّ ذِي عِلۡمٍ عَلِيمٞ ﴿٧٦﴾

...Mbi të gjithë ata që kanë dituri është i Gjithëdituri. *(Jusuf: 76)*

... وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا ... ﴿٧٠﴾

…E, ka prej jush që shtyhet deri në pjesën më të keqe të jetës, kështu që të mos dijë asgjë nga çfarë ka ditur… *(Nahl: 70).*
Hadithi i Profetit: *"Zoti do t'ia lehtësojë hyrjen për në Xhennet kujtdo, që ndjek rrugën për të kërkuar dije."*[17]

2- Disa ajete kur'anore dhe hadithe të Profetit janë të shprehur qartë (eksplicitë) kur theksojnë se dije nuk do të thotë të mësosh vetëm parimet dhe ligjet e fesë. Si shembuj mund të citojmë disa prej tyre:
a): Ajete kur'anore:

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ عِلْمًا ۖ وَقَالَا ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ ۖ وَقَالَ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ ٱلطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَىْءٍ ۖ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٦﴾

Dhe, sigurisht, u dhamë dituri Dauudit (Davidit) **dhe Sulejmanit** (Solomonit) **e ata të dy thanë: "I Lavdëruar qoftë All'llahu, i Cili na dalloi** (me të mira) **mbi shumë rob të Tij besimtarë!" E, Sulejmani qe trashëgimtar i Dauudit dhe ai tha: "O njerëz! Ne na është mësuar gjuha e shpendëve e na është dhuruar nga gjithçka. E, vërtet, ky është shpërblim i dukshëm."** *(Neml: 15, 16).*

Sulejmani *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* e konsideron dijen e gjuhës së shpendëve si bekim të All'llahut.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ ثَمَرَٰتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهَا ۚ وَمِنَ ٱلْجِبَالِ جُدَدٌۢ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلْأَنْعَٰمِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ كَذَٰلِكَ ۗ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا۟ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

A nuk e keni parë se All'llahu lëshon ujë nga qielli e Ne sjellim me të fruta, me lloj-lloj ngjyrash, dhe në male ka vija, të bardha e të kuqe dhe lloj-lloj ngjyrash, dhe të tjera, shumë të zeza? Po, kështu edhe nga njerëzit, nga gjallesat

dhe nga kafshët ka me ngjyra të llojllojshme. Po All'llahut ia kanë frikën nga robtë e Tij, vetëm dijetarët. Sigurisht, All'llahu është i Gjithëfuqishëm dhe Falës." *(Fatir: 27, 28)*

Siç shihet qartë, fjala *dijetarë (ulema)* në ajetin e mësipërm ka të bëjë me ata, të cilët, ngaqë njohin ligjet e natyrës dhe të fshehtat e Krijimit, përulen përvuajtësisht përpara madhërisë dhe madhështisë së Zotit.

وَمَا عَلَّمۡنَٰهُ ٱلشِّعۡرَ ... ٦٩

Ne as nuk ia mësuam atij (Muhammedit) **poezinë…** *(Jasin: 69)*
Në Kur'an, përmendet Haruni të ketë thënë:

قَالَ إِنَّمَآ أُوتِيتُهُۥ عَلَىٰ عِلۡمٍ عِندِيٓ ... ٧٨

Ai (Haruni) **tha: "Kjo më është dhënë vetëm në saje të dijes që unë kam…"** *(Kasas: 78)*

b) Hadithe:

اطلبوا العلم و لو بالصّين، فانّ طلب العلم فريضة على كل مسلم

"Kërkojeni diturinë deri në Kinë, sepse kërkimi i diturisë është detyrë për çdo mysliman." [18]

اعلم النّاس من جمع علم النّاس الى علمه ... و اكثر النّاس قيمة اكثرهم علما و اقلّ النّاس قيمة اقلّهم علما

"Më i dituri ndër ju është ai që e mbledh diturinë e vet nga të tjerët…. Më i vyeri ndër ju është ai që di më shumë dhe më i keqi është ai që është më i padituri." [19]

الحكمة ضالّة المؤمن فحيث و جدها فهو احقّ بها

"Urtësia është pasuria e humbur e besimtarit; prandaj, kudo që ai e gjen atë, e meriton ta ketë më shumë se kushdo tjetër."[20]

Hadithet e mësipërme janë thënë nga **Profeti Muhammed** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!),* kurse thëniet e mëposhtme janë nga **Imam Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!):*

الحكمة ضالّة المؤمن فاطلبوها و لو عندالمشرک تكونوا احقّ بها واهلها

"Urtësia është pasuria e humbur e besimtarëve; prandaj, kërkojeni atë edhe sikur të jetë midis politeistëve, sepse ju e meritoni ta keni atë më shumë sesa ata."[21]

خذ الحكمة ممّن اتاک بها و انظر الی ما قال و لا تنظر الی من قال

"Merreni diturinë nga kushdo që jua jep; shikoni çfarë thuhet dhe jo kush e thotë atë!"[22]

Të gjitha këto hadithe tregojnë se nxënia e diturisë nuk kufizohet në mësimin e parimeve dhe të ligjeve të fesë, sepse është krejt e qartë se Kina në atë kohë nuk ishte qendra e studimeve teologjike; ajo ishte e famshme për industrinë e saj. E më shumë se kaq, është e qartë se ligjet dhe parimet e Islamit nuk mund të mësoheshin nga ateistët ose nga politeistët.

3- Një arsye tjetër për të besuar se dija "e dëshirueshme" nuk kufizohet te studimet teologjike dhe ligjet e *Sheriatit* që trajtojnë të lejueshmen (*hallallin)* dhe të ndaluarën (*haramin)* është trashëgimia e paçmueshme që na është lënë nga dijetarët myslimanë të pak shekujve të parë pas *Hixhrit.*[*] Është vërtetësuar, gjithashtu, nga historianët bashkëkohës se dijetarët myslimanë kanë qenë pishtarmbajtësit e shkencës për shumë shekuj dhe veprat e tyre qenë përdorur si tekste mësimore në Evropë për disa qindra vjet. Në fakt, një arsye madhore përse dijetarët myslimanë e përvetësuan trashëgiminë shkencore të kombeve të tjera ishte se ata nuk shikonin ndonjë konflikt ndërmjet qëllimeve të shkencës dhe të fesë dhe ishin të bindur se edhe feja, edhe shkenca synonin të paraqitnin unitetin (njësinë) e natyrës, e cila, nga ana e saj, është një tregues i Unitetit (Njësisë) të Krijuesit të saj. Ishte pikërisht për këtë arsye që teologjia dhe shkencat racionale dhe fizike formuan një disiplinë të përbashkët për t'u mësuar në shkollat fetare dhe xhamitë.

4- Të veçosh një grup shkencash, me pretekstin se ato nuk kanë aq shumë vlerë sa studimet fetare, nuk është e drejtë. Nuk është e drejtë, sepse cilado dije që ndihmon për të ruajtur forcën dhe jetësinë (vitalitetin) e shoqërisë islame, është *"uaxhib kifai"*, njëlloj siç është dija në shkencat fetare, çka është përmendur në Kur'anin e Shenjtë:

[*] *Hixhri* imigrimi i Profetit nga Mekka në Medine në vitin 622 të erës së re.

وَمَا كَانَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا۟ كَآفَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا۟ فِى ٱلدِّينِ وَلِيُنذِرُوا۟ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا۟ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

Nuk është e nevojshme që të gjithë besimtarët të shkojnë (për të kërkuar shkencë në fe)**. E përse nga çdo grumbull i tyre të mos shkojë një grup për t'u aftësuar në diturinë fetare, dhe për ta paralajmëruar popullin e vet kur të kthehen tek ata, në mënyrë që ata të kuptojnë** (e të ruhen)**?** *(Teube: 122)*

Kështu, mund të vijmë në përfundimin se fjala *Ilm,* në Kur'an dhe në *Synnet,* del në kuptimin e saj të përgjithshëm e jo vetëm (ekskluzivisht) për studimet fetare. Mbi këtë bazë, mund të thuhet se Islami vetëm u ka kthyer mendjen myslimanëve që të mos preokupohen me ndjekjen e të tilla degëve të dijes, dëmi i të cilave është më i madh sesa e mira e tyre (p.sh, magjia dhe lojërat e fatit). Mund të vërehet për këtë thënia e **Profetit Muhammed** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*:

خير العلم ما نفع

"Fushat më të mira të dijes janë ato që sjellin mirësi."[23]

Dhe:

اللّهم انفعنى بما علّمتنى و علّمنى ما ينفعنى و زدنى علما

"O Zot! Më sill dobi nëpërmjet dijes, që Ti ma ke dhënë mua; më mëso çfarëdo që më sjell dobi dhe ma shto diturinë!"[24]

Imam Aliu (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

لاخير فى علم لا ينفع

"Nuk ka mirësi në dijen, e cila nuk sjell dobi."[25]

Dhe:

و العلم اكثر من ان يحصى فخذ من كلّ شيء احسنه

"Dija është tepër e gjerë dhe jo gjithkush mund ta mësojë gjithë atë. Kështu, mësoni nga secila shkencë pjesët e saj të dobishme."[26]

Nuk ka asnjë ndarje opinioni për domosdoshmërinë për të nxënë dije që lidhet me shkencat fetare. Rrjedhimisht, ne do të largohemi nga çdolloj diskutimi të mëtejshëm për këtë temë.[27] Por, e meriton të përqendrohemi në çështjen e domosdoshmërisë së mësimit të shencave të tjera sipas Kur'anit dhe *Synnetit*. Në këtë kuptim, ka një numër argumentesh, të cilat do t'i trajtojmë fill më poshtë.

1- Në qoftë se një fushë e dijes është kërkesë e domosdoshme për të arritur qëllimin e Islamit, siç jepet në *Sheriat*, ndjekja e saj është detyrim *(uaxhib)*, sepse ajo është kusht paraprak për të plotësuar një detyrë të parashkruar nga *Sheriati*. Për shembull, mirëqenia fizike e individëve në një shoqëri islame është e domosdoshme; prandaj është *"uaxhib kifai"* për myslimanët të studiojnë mjekësinë.

   Disa janë të mendimit se në këtë kontekst, detyra për të mësuar ndonjë shkencë të veçantë (specifike) varet nga nevoja që ka shoqëria për të. Për shembull, në ditët tona, me qëllim që të përparohet në shkallë të gjerë në bujqësi ose në tregti, duhet dije e specializuar për to. Për rrjedhojë, është *"uaxhib kifai"* për myslimanët të specializohen në këto fusha.

   Siç shihet, në qoftë se myslimanët do t'i kufizojnë studimet e tyre aty ku tashmë është arritur në vendet e tjera, domethënë, në qoftë se kënaqen me minimumin e kërkesave të tyre shkencore, atëherë, ata nuk do të jenë kurrë në gjendje ta mundin botën jomyslimane në përparimin shkencor.

2- Shoqëria që përfytyrohet nga Kur'ani është një shoqëri e pavarur e madhështisë dhe e madhërisë e jo një shoqëri servile dhe e varur ndaj jobesimtarëve, siç mund të shihet nga ky ajet i Kur'anit:

...وَلَن يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لِلۡكَٰفِرِينَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ سَبِيلاً ١٤١

...All'llahu kurrsesi nuk ua mundëson jobesimtarëve për të mbizotëruar mbi besimtarët. *(Nisa: 141)*

Me qëllim që të përmbushet ky qëllim që na vihet nga Kur'ani, është thelbësore që shoqëria islame të ketë pavarësi kulturore, politike dhe ekonomike. Kjo, nga ana e saj, bën të domosdoshme

përgatitjen e specialistëve të nivelit të lartë në çdo fushë dhe krijimin e lehtësive të nevojshme shkencore dhe teknike në shoqëritë islame. Është e qartë se një nga arsyet për rënien e shoqërive islame në këto shekujt e fundit është se ato ua lanë të tjerëve studimin e atyre shkencave, kur ata vetë duhej të studionin sa më shumë dhe kështu, ato u bënë të varura tek të tjerët. A nuk duhet që myslimanët ta pajojnë veten në çdo mënyrë për t'u mbrojtur kundër jobesimtarëve, siç theksohet në ajetin e mëposhtëm?

وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ ...﴿٦٠﴾

Dhe ju përgatisni kundër tyre atë forcë që mundeni…, kështu që ju të mund t'i trishtoni armikun e Zotit dhe armikun tuaj dhe të tjerët pas tyre, të cilët ju nuk i dini e All'llahu i di kush janë ata. Çfarëdo që të shpenzoni në rrugën e All'llahut, do t'ju rikthehet plotësisht dhe nuk do t'ju bëhet padrejtësi. *(Enfal: 60)*

Dhe, a nuk është e vërtetë që në botën tonë të sotme, zotërimi i pajisjeve mbrojtëse për të përballuar armiqtë e Islamit kërkon të gjitha llojet e dijes shkencore dhe teknike? Atëherë, përse myslimanët nuk i kushtojnë vëmendjen e duhur çështjes së përgatitjes së tyre të mjaftueshme për vetëmbrojtje? Në shekullin e sotëm, jeta e njeriut lidhet pazgjidhshmërisht me përpjekjen për përparimin shkencor dhe çelësi i suksesit për të gjitha punët është tek dija. Prandaj, është detyrë për çdo dijetar dhe kërkues shkencor mysliman, që banon në vendet e Lindjes ose të Perëndimit dhe që merret me studime të nxërë dijen më të fundit dhe më të plotë shkencore dhe teknike. Ndryshe, shoqëria e tyre do të mbetet pashmangshmërisht nën sundimin e një superfuqie ose të një fuqie tjetër. **Imam Xha'fer Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* thotë:

العالم بزمانه لا تهجم عليه اللّوابس

"Një njeri që është në një hap me kohën, nuk mposhtet nga vështirësi të papritura."[28]

Atëherë, që ta përmbledhim: Në qoftë se myslimanët duan të përparojnë në luftën e tyre kundër forcave të këqija të kësaj kohe,

duhet të pajisen me elementet thelbësore të përparimit shkencor dhe të përpiqen të kapërcejnë prapambetjen e tyre në fushat shkencore dhe teknike. Çfarëdolloj lënde që është thelbësore për të mbrojtur qenien (ekzistencën) dhe jetësinë (vitalitetin) e shoqërive islame, duhet të mësohet.

3- Kur'ani i Shenjtë e fton njerëzimin t'i studiojë sistemin dhe skemën e Krijimit, mrekullitë e natyrës dhe shkaqet e pasojat e gjithçkaje që ekziston, kushtet e organizmave të gjallë dhe thënë shkurt, të gjitha shenjat e Zotit që dallohen në universin e jashtëm dhe në thellësitë e brendshme të shpirtit njerëzor. Kur'ani urdhëron të mendohet dhe të meditohet për të gjitha aspektet e Krijimit dhe kërkon që njeriu t'i vërë në veprim arsyen dhe aftësitë e tij për të zbuluar të fshehtat e natyrës. Do të citojmë këtu disa ajete:

أَفَلَمْ يَنظُرُوٓاْ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِيَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴿٨﴾

A nuk shikojnë ata me vëmendje nga qielli se si e kemi ndërtuar Ne atë, se si e kemi zbukuruar atë pa pasur në të asnjë zbrazëti? Edhe Tokën se si e kemi shtrirë e në të kemi vendosur male përforcuese dhe kemi bërë që në të të mbijnë gjithfarë bimësh të bukura? I bëmë ashtu Dëshmi të dukshme dhe kujtuese për secilin njeri që e ka drejtuar mendjen (te Zoti)**.** *(Kaf: 6-8)*

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى ٱلْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى ٱلْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

A nuk i shikojnë devetë se si janë krijuar?
Edhe qiellin se si është ngritur lart?
Edhe malet se si janë venduar?
Edhe Tokën se si është shtruar? *(Gashijeh: 17-20)*

قُلۡ سِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ بَدَأَ ٱلۡخَلۡقَ ...٢٠

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si Ai e bëri Krijimin e parë!... *(Ankebut: 20)*

وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ ٢٠ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ٢١

Edhe në Tokë ka argumente për ata të bindurit. Po edhe në veten tuaja. A nuk shihni? *(Dharijat: 20, 21)*

إِنَّ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ لَأٓيَٰتٖ لِّأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ١٩٠
ٱلَّذِينَ يَذۡكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَٰمٗا وَقُعُودٗا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمۡ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ
رَبَّنَا مَا خَلَقۡتَ هَٰذَا بَٰطِلٗا سُبۡحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ١٩١

Në krijimin e qiejve e të Tokës dhe në ndërrimin e natës dhe të ditës, ka argumente të qarta për ata që kanë arsye dhe që e kujtojnë Zotin. Për ata që All'llahun e përmendin me përkujtim kur janë më këmbë, kur janë ulur, kur janë të shtrirë dhe thellohen në mendime rreth krijimit të qiejve e të Tokës (duke thënë)**: Zoti ynë, këto nuk i krijove kot, i lartësuar qofsh, ruajna prej dënimit të Zjarrit!** *(Ali Imran: 190, 191)*

إِنَّ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱلۡفُلۡكِ ٱلَّتِي تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِمَا
يَنفَعُ ٱلنَّاسَ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٖ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن
كُلِّ دَآبَّةٖ وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ وَٱلسَّحَابِ ٱلۡمُسَخَّرِ بَيۡنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ
يَعۡقِلُونَ ١٦٤

Është fakt se në krijimin e qiejve e të Tokës, në ndërrimin e natës dhe të ditës, të anijes që lundron në det që u sjell dobi njerëzve, në atë ujë që e lëshon All'llahu prej së larti e me të ringjall Tokën pas vdekjes së saj dhe përhap në të nga çdolloj gjallese, në qarkullimin e erërave dhe të reve të nënshtruara

mes qiellit e Tokës, (në të gjitha këto) **ka argumente për një popull që ka mend.** *(Bekare: 164)*

Siç mund të shihet nga ajetet e mësipërme, Zoti e përmend gjithçka që ekziston në gjithësi si argument të Krijuesit dhe sistemin e gjithësisë, si një shenjë të Shpikësit dhe të Programuesit të Gjithëditur. Studimi i gjithësisë dhe çfarë ka në të konsiderohet si mjeti më i rëndësishëm për të përftuar dijen e Zotit dhe për ta njohur madhështinë e Krijuesit. Edhe profetët e kanë bazuar ftesën e tyre për besim në këtë pikë. **Profeti Musa** *(Moisiu) (Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* jep të njëjtin argument kur ballafaqohet me Faraonin. Kur'ani thotë:

قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَىۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ مَهۡدًا وَسَلَكَ لَكُمۡ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦٓ أَزۡوَٰجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ ﴿٥٣﴾

Ai (Musai) **tha: "Zoti ynë është Ai që gjithçkaje i dha formën e vet, pastaj e udhëzoi atë."…** (Zoti im është Ai) **i Cili e bëri Tokën si djep për ju, për të mirën tuaj hapi rrugë nëpër të, lëshoi shiun prej së larti e kjo mundësoi që të mbijnë bimë të llojeve të ndryshme.** *(TaHa: 50-53)*

Profeti Nuh *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* përmendet në Kur'an t'i ketë thënë popullit të tij:

قَالَ رَبِّ إِنِّى دَعَوۡتُ قَوۡمِى لَيۡلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾ فَلَمۡ يَزِدۡهُمۡ دُعَآءِىٓ إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾... فَقُلۡتُ ٱسۡتَغۡفِرُواْ رَبَّكُمۡ إِنَّهُۥ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾... لَكُمۡ لَا تَرۡجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدۡ خَلَقَكُمۡ أَطۡوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمۡ تَرَوۡاْ كَيۡفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ ٱلۡقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمۡسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَٱللَّهُ أَنۢبَتَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمۡ فِيهَا وَيُخۡرِجُكُمۡ إِخۡرَاجًا ﴿١٨﴾ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِّتَسۡلُكُواْ مِنۡهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

Ai tha: "O Zoti im, unë i kam bërë thirrje popullit tim natën e ditën, por, thirrja ime vetëm ua ka shtuar ikjen… Dhe unë u thashë: "I kërkoni falje Zotit tuaj, sepse Ai vërtet fal shumë!…

Ç'është me ju që All'llahut nuk i shprehni madhërinë që e meriton, kur shikoni se Ai ju krijoi në disa etapa? A nuk e keni parë se si All'llahu krijoi shtatë palë qiej njërin mbi tjetrin dhe në ta Hënën e bëri për dritë dhe Diellin, për ndriçim? All'llahu ka bërë që ju të rriteni nga toka. Pastaj do t'ju kthejë në të, e pa dyshim, do t'ju nxjerrë sërish. All'llahu jua ka bërë Tokën të sheshtë, që të ecni nëpër të rrugëve të gjera." *(Nuh: 5-20)*

Siç shihet, jo çdokush mund ta lexojë "Librin" e universit. Kur'ani thotë se vetëm njerëzit e dijes mund të përfitojnë nga libri i natyrës, siç shihet nga ajeti i mëposhtëm:

وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلۡأَنۡعَٰمِ مُخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ كَذَٰلِكَۗ إِنَّمَا يَخۡشَى ٱللَّهَ مِنۡ عِبَادِهِ ٱلۡعُلَمَٰٓؤُاْۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٞ ٢٨

A nuk e keni parë se All'llahu lëshon ujë nga qielli, e Ne sjellim me të fruta, me lloj-lloj ngjyrash, dhe në male ka vija, të bardha e të kuqe dhe lloj-lloj ngjyrash, dhe të tjera, shumë të zeza? Po, kështu edhe nga njerëzit, nga gjallesat dhe nga kafshët ka me ngjyra të llojllojshme. Po nga robtë e Tij, All'llahut ia kanë frikën vetëm dijetarët. Sigurisht, All'llahu është i Gjithëfuqishëm dhe Falës." *(Fatir: 27,28)*

Kur'ani i konsideron vetëm dijetarët si të aftë për të dalluar madhështinë dhe madhërinë e krijimit të Zotit dhe si të tillë që kanë përvuajtësinë që vjen nga njohja e fuqisë dhe e madhështisë së Zotit. Kjo pikë nënvizohet në ajete të tjera të Kur'anit.

وَتِلۡكَ ٱلۡأَمۡثَٰلُ نَضۡرِبُهَا لِلنَّاسِۖ وَمَا يَعۡقِلُهَآ إِلَّا ٱلۡعَٰلِمُونَ ٤٣

Këta janë shembuj që Ne ua sjellim njerëzve, por këta nuk i kupton askush përveç dijetarëve. *(Ankebut: 43)*

بَلۡ هُوَ ءَايَٰتُۢ بَيِّنَٰتٞ فِي صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَۚ وَمَا يَجۡحَدُ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلظَّٰلِمُونَ ٤٩

Por jo, ai është plot argumente të qarta në zemrat e atyre që u është dhënë dituria, e argumentet Tona nuk i mohon askush përveç keqbërësve. *(Ankebut: 49)*

Siç shihet nga ajetet e mësipërme, të kuptuarit e argumenteve të Krijuesit është e mundshme vetëm për të shkolluarit dhe njerëzit e dijes, të cilët janë përpjekur të kuptojnë të fshehtat e natyrës dhe kanë përvetësuar dije në fushat e tyre të studimit. Ndryshe, vetëm një njohje e cekët e "Librit të Krijimit" nuk është shumë zbuluese. Nisma e përshtatshme në këtë libër të natyrës mund të arrihet vetëm nëpërmjet shkencave të tilla, si matematika, fizika, kimia, astronomia, botanika dhe zoologjia (të cilat më tej do t'i përmendim si "shkencat e natyrës"). Është pikërisht ndihma e këtyre shkencave dhe e shkencave racionale që ne zbulojmë ligjet e natyrës dhe sqarojmë rregullin e mrekullueshëm dhe skemën e mrekullueshme të Krijimit të natyrës. Pikërisht në këtë dritë ne duhet t'i lexojmë ajetet e mëposhtme të Kur'anit.

...فَٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ هَلۡ تَرَىٰ مِن فُطُورٖ ۝٣ ثُمَّ ٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ كَرَّتَيۡنِ يَنقَلِبۡ إِلَيۡكَ ٱلۡبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٞ ۝٤

... Ti nuk shikon asnjë papërsosuri në krijimin e të Gjithëmëshirshmit. Ktheje shikimin tënd! A shikon ndonjë plasaritje? Pastaj, herë pas here drejto shikimin, e shikimi do të kthehet tek ti i errësuar, i lodhur. *(Mulk: 3, 4)*

Kjo do të thotë që sa më tej të përparojë dituria njerëzore për kuptimin e krijimit të Zotit, aq më shumë do të bëhet e dukshme Madhëria dhe Madhështia e Tij për njerëzit. Shikoni ajetin e mëposhtëm:

سَنُرِيهِمۡ ءَايَٰتِنَا فِي ٱلۡأٓفَاقِ وَفِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ... ۝٥٣

Ne do t'ua tregojmë atyre argumentet Tona në horizonte dhe në vetet e tyre, derisa t'u bëhet e qartë se Ai është e Vërteta... *(Fussilet: 53)*

Në ajetet e mësipërme Zoti premton zbulimin e shenjave të Tij në gjithësi, që t'i bindë ata se Ai është e vërteta.

4- Një arsye tjetër për studimin e dukurive natyrore dhe të skemës së Krijimit është se dija për ligjet e natyrës dhe për karakteristikat e sendeve dhe të organizmave mund të jetë e dobishme për përmirësimin e kushteve të jetesës së njeriut.

Ky aspekt theksohet nga një numër ajetesh në Kur'an, nga të cilët citojmë disa.

وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَۖ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ١٢ وَمَا ذَرَأَ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَذَّكَّرُونَ ١٣ وَهُوَ ٱلَّذِي سَخَّرَ ٱلۡبَحۡرَ لِتَأۡكُلُواْ مِنۡهُ لَحۡمٗا طَرِيّٗا وَتَسۡتَخۡرِجُواْ مِنۡهُ حِلۡيَةٗ تَلۡبَسُونَهَاۖ وَتَرَى ٱلۡفُلۡكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ١٤ وَأَلۡقَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمۡ وَأَنۡهَٰرٗا وَسُبُلٗا لَّعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ١٥ وَعَلَٰمَٰتٖۚ وَبِٱلنَّجۡمِ هُمۡ يَهۡتَدُونَ ١٦

Dhe për ju nënshtroi natën e ditën dhe Diellin e Hënën. Edhe yjet janë të nënshtruar me urdhrin e Tij. Vërtet, në këto ka argumente për një popull që mendon. Edhe për atë që ju krijoi në Tokë lloje të ndryshme (bagëti, bimë, pemë, xeherorë etj.)**, ka fakte për një popull që di të kuptojë. Është Ai që nënshtroi detin, që të hani prej tij mish të freskët, e të nxirrni prej tij stoli që i mbani, e i sheh anijet si çajnë** (lundrojnë) **në të me ushtimë, si e çajnë ujin në det. Ua nënshtroi që të shfrytëzoni nga begatitë e Tij dhe kështu, të falënderoni** (Zotin)**. Dhe Ai vuri male** (të fortë) **në Tokë, që ajo të mos lëkundet me ju,** (bëri) **edhe lumenj e rrugë që të mund të orientoheni. Vuri edhe shenja të tjera** (për orientim ditën)**, ndërsa** (natën) **ata orientohen me anën e yjeve.** *(Nahl: 12-16)*

أَلَمۡ تَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗۗ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ وَلَا هُدٗى وَلَا كِتَٰبٖ مُّنِيرٖ ٢٠

A nuk e dini ju se All'llahu nënshtroi për të mirën tuaj ç'ka në qiej e ç'ka në Tokë dhe plotësoi ndaj jush të mirat e Tij të dukshme e të fshehta e megjithatë, ka prej njerëzve ndonjë që polemizon për çështjen e All'llahut pa pasur as dituri, pa qenë i udhëzuar dhe pa pasur libër ndriçimtar. *(Lukman: 20)*

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ١٣

Dhe për ju nënshtroi gjithë ç'ka në qiej dhe ç'ka në Tokë; njëmend, për njerëzit që mendojnë thellë, në to ekzistojnë argumente. *(Xhathije: 13)*

وَٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَزۡوَٰجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلۡفُلۡكِ وَٱلۡأَنۡعَٰمِ مَا تَرۡكَبُونَ ١٢ لِتَسۡتَوُۥاْ عَلَىٰ ظُهُورِهِۦ ثُمَّ تَذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ رَبِّكُمۡ إِذَا ٱسۡتَوَيۡتُمۡ عَلَيۡهِ وَتَقُولُواْ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقۡرِنِينَ ١٣

Dhe është Ai që krijoi çiftet për të gjitha llojet dhe jua mundësoi të udhëtoni hipur në anije ose në kafshë, që të uleni mbi to dhe atëherë, pasi të jeni ulur mbi to, ta kujtoni të mirën që ua dha Zoti juaj e të thoni: "Falënderuar qoftë Ai që i nënshtroi këto për ne, sepse ne nuk do të kishim mundësi ta bënim këtë. *(Zuhruf: 12, 13)*

Sipas Kur'anit, studimi i librit të natyrës shpalos para njeriut të fshehtat e saj dhe shpërfaq bashkëlidhjen (koherencën), qëndrueshmërinë dhe rregullshmërinë e saj. Ai (studimi) i jep mundësi njeriut ta përdorë mjetin e dijes për të zbuluar pasuritë dhe burimet që fshihen në natyrë dhe të sigurojë mirëqenien materiale nëpërmjet këtyre zbulimeve shkencore. Zoti e ka caktuar njeriun si mëkëmbësin e Vet në Tokë dhe i ka dhënë atij mundësi të pakufizuara. I mbetet atij (njeriut) që të njohë potencialet e veta dhe të përfitojë nga mundësitë të kërkojë forcën dhe urtësinë që i shkon rolit të tij si "mëkëmbës" i Zotit dhe si "argument" i Urtësisë dhe i Gjithëfuqishmërisë së Tij.

وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمۡ خَلَٰٓئِفَ ٱلۡأَرۡضِ وَرَفَعَ بَعۡضَكُمۡ فَوۡقَ بَعۡضٖ دَرَجَٰتٖ لِّيَبۡلُوَكُمۡ فِي مَآ ءَاتَىٰكُمۡۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ ٱلۡعِقَابِ... ١٦٥

Është Ai i Cili ju ka bërë mëkëmbës në Tokë dhe i ka ngritur disa nga ju në një shkallë më të lartë mbi të tjerët, për t'ju

sprovuar në atë që ju ka dhënë. I Shpejtë është Zoti juaj në ndëshkim… *(En'am: 165)*

Në fakt, statusi si mëkëmbës i Zotit në Tokë i është dhuruar njeriut për arsye të aftësisë së tij për të nxënë dije, siç thuhet në këtë ajet:

وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِى بِأَسْمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣١﴾

E Ai (Zoti) **ia mësoi Ademit të gjithë emrat** (e sendeve), **pastaj, ua tregoi ato melekëve, duke u thënë: "Më thoni emrat e këtyre, në qoftë se jeni në të drejtë! "** *(Bekare: 31)*

Kriteret për dobinë e shkencës

Deri këtu, jemi përpjekur të tregojmë se këshillat e Kur'anit dhe të *Synnetit* për diturinë nuk kufizohen për mësime të veçanta të *Sheriatit*. Ato kanë të bëjnë po aq me çdo dituri që është e dobishme për njerëzimin. Ne do të vëmë kriteret: Cila dituri është e dobishme? Që ta bëjmë këtë, na duhet të gjejmë dhe të përcaktojmë cili është detyrimi dhe qëllimi i myslimanit në jetën e tij tokësore. Kur'ani thotë se të gjithë e gjithçka kthehet te Krijuesi.

… أَلَآ إِلَى ٱللَّهِ تَصِيرُ ٱلْأُمُورُ ﴿٥٣﴾

…E, ta dini se të gjitha punët janë me vullnetin e All'llahut. *(Shura: 53)*

Dhe, qëllimi i krijimit të njerëzve dhe të xhindeve është që të adhurojnë All'llahun dhe të kërkojnë afrimin tek All'llahu.

وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

Unë nuk i kam krijuar xhindet dhe njerëzit përveçse që të më adhurojnë Mua. *(Dharijat: 56)*

وَأَنِ ٱعۡبُدُونِيۚ هَٰذَا صِرَٰطٞ مُّسۡتَقِيمٞ ٦١

"Dhe të më adhuroni Mua sepse kjo është rruga e drejtë!" *(Jasin: 61)*

وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ... ٥

E, ata nuk ishin të urdhëruar për tjetër, përveçse që ta adhuronin All'llahun me një adhurim të çiltër… *(Bejjine: 5)*

Për këto arsye, objektivi kryesor i njeriut duhet të jetë afrimi me Zotin dhe arritja e kënaqësisë së Tij, duke i përqendruar veprimtaritë e tij në këtë drejtim. Gjithçka që e sjell këtë afrim ose që e udhëheq njeriun në këtë drejtim, është e lavdërueshme. Kështu, dituria është e vlefshme vetëm në qoftë se ajo është një mjet për të arritur dijen për Zotin dhe kënaqësinë e afrimin e Tij; përndryshe, dituria vetë bëhet një perde e padepërtueshme (*hixhab ekber)* edhe kur lidhet me shkencat e natyrës, edhe kur lidhet me shkencat e *Sheriatit*, siç thotë poeti persian, Saadiu:

جز یاد دوست هرچه کنی عمر ضایع است جز سر عشق هرچه بگویی بطالت است
سعدی بشوی لوح دل از نقش غیر او علمی که ره به حق ننماید جهالت است

Po s'e kujtove Atë, e kotë është jeta.
Po nuk the sekretet e dashurisë, nuk është e mirë fjala.
Saadi! Shpërlaje zemrën nga gjithçka e lëria vetëm Atij,
Se dija që s'të çon tek Ai, është padije, Saadi.

Është e qartë se adhurimi i Zotit nuk bëhet vetëm duke u falur, agjëruar etj. Në të vërtetë, çdo lëvizje drejt afrimit me Zotin konsiderohet si adhurim. Një nga mjetet për ta ndihmuar njeriun në rrugën e tij drejt Zotit është dituria dhe natyrisht, vetëm një dituri me këto karakteristika mund të konsiderohet e vlefshme. Me anë të diturisë, myslimani mund ta arrijë afërsinë te Zoti në rrugë dhe mënyra të ndryshme.

Para së gjithash, ai mund të shtojë njohjen e tij për Zotin. Kumtohet se **Profeti** ynë i madh, **Muhammedi** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

انّ الله يطاع بالعلم و يعبد بالعلم و خيرالدّنيا و الآخرة مع العلم و شرّ الدّنيا و الآخرة مع الجهل

"Zoti mund të adhurohet dhe mund t'i shërbehet me anë të dijes; lumturia në këtë botë dhe në Botën tjetër vjen nëpërmjet dijes dhe e keqja në këtë botë dhe në Botën Tjetër është te padija."[29] Së dyti, ai (myslimani) mund të ndihmojë në mënyrë të frytshme për përparimin e shoqërisë islame dhe përmbushjen e qëllimeve islame:

...وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلْعُلْيَا... ﴿٤٠﴾

…Dhe fjala e All'llahut është më e larta… *(Teube: 40)*

Citojmë dhe një hadith nga **Profeti** ynë i madh *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*

من جاءه الموت و هو يطلب العلم ليحيى به الاسلام كان بينه و بين الانبياء درجة و احدة فى الجنة

"Ai njeri që mund t'i vijë vdekja duke mësuar dije me synimin të ringjallë Islamin, do ta ketë vendin në Xhennet (vetëm) një shkallë poshtë profetëve."[30] Së treti, ai (myslimani) mund t'i udhëheqë edhe njerëzit e tjerë. Na përcillet se **Profeti** ynë i dashur (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

قال (ص): رحم الله خلفائى، فقيل و من خلفاؤک؟ قال: الذين يحيون سنّتى و يعلّمونها عبادالله

"Zoti do t'i mbrojë pasuesit e mi." E pyetën: *'Kush janë pasuesit e tu?'* Ai u përgjigj: *'Ata që ringjallin hadithet e mia dhe ua mësojnë ato adhuruesve të Zotit."*[31] Dituria që shfrytëzohet në rrugët e mësipërme konsiderohet e dobishme; përndryshe, ajo nuk do të kishte asnjë vlerë të vërtetë:

ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلْبَٰطِلُ... ﴿٣٠﴾

Kjo është për arsye se All'llahu është Ai (Zoti) **i vërtetë dhe se ajo që ata adhurojnë përveç Atij është gënjeshtër,…** *(Lukman: 30)*

Kumtohet se **Profeti** ynë i madh *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

من تعلّم علما لغيرالله و اراد به غيرالله فليتبوّأ مقعده من النار

"Ai që nuk e mëson dijen për Zotin dhe synimi i tij nuk është për Zotin, do të banojë në Zjarr (Xhehennem)." [32]

Dhe:

من ازداد علما و لم يزدد هدىً لم يزدد من الله الاّ بعدا

"Atij, që i shtohet dija, por shpëtimi i tij nuk është në të njëjtin hap me të, i rritet largësia me Zotin."[33]

Dhe:

انّ الله عزوجل يقول تذاكر العلم بين عبادى ممّا تحيى عليه القلوب الميتة اذا هم انتهوا فيه الى امرى

"Zoti, më i Lartësuari, ka thënë: 'Diskutimet diturore ndërmjet adhuruesve të Mi mund t'i gjallërojnë zemrat e tyre, në qoftë se i çojnë ata drejt urdhrave të Mi'." [34]

Ajo dituri që nuk e ndihmon njeriun në rrugën e tij për tek All'llahu, është njëlloj si ngarkesa e librave në shpinën e një gomari:

مَثَلُ ٱلَّذِينَ حُمِّلُواْ ٱلتَّوۡرَىٰةَ ثُمَّ لَمۡ يَحۡمِلُوهَا كَمَثَلِ ٱلۡحِمَارِ يَحۡمِلُ أَسۡفَارَۢا... ۝٥

"Shembulli i atyre që u ishte vënë detyrë Teurati, dhe nuk e zbatuan atë, është si shembulli i një gomari që bart libra…" *(Xhumua: 5)*

Sejjid Kutub, në komentimin e tij për ajetin 35 të sures Nahl thotë:

"Në këtë ajet, çështja që lidhet me temën e diturisë nuk është përmendur sepse ai e trajton diturinë në përgjithësi. Përveç kësaj, ai tregon se të gjitha llojet e dijes konsiderohen dhurata e Zotit dhe çdo i mësuar duhet të dijë origjinën e diturisë së tij dhe ta kthejë fytyrën e tij nga Zoti e ta falënderojë Atë. Ai duhet, gjithashtu, ta përdorë atë (dijen) për të arritur pëlqimin e Zotit, i Cili ia ka dhënë atë dije. Prandaj, dituria nuk duhet të qëndrojë midis njeriut dhe Krijuesit të tij, sepse dituria është një nga dhuratat e Zotit për njeriun. Ajo dituri që sjell përçarje midis zemrës së njeriut dhe Zotit nuk është asgjë tjetër përveçse shmangie nga origjina e saj dhe nga destinacioni i saj. Ajo nuk i sjell lumturi as zotëruesit, as të tjerëve dhe veçse është larguar nga origjina e saj, veçse është shmangur nga drejtimi i saj i vërtetë dhe veçse e ka humbur rrugën e saj për te Zoti."[35]

Nga sa u tha, mund të nxirren përfundimet e mëposhtme:

a) Të gjitha shkencat, qofshin ato teologjike ose naty-rore, janë mjet për të arritur afërsinë e Zotit dhe derisa ato e luajnë këtë rol, janë të shenjta. Por kjo shenjtëri nuk është e qenësishme.

b) Sipas këtij gjykimi, shkencat e ndryshme nuk janë të huaja për njëra-tjetrën sepse sipas mënyrës së tyre, ato interpretojnë faqet e ndryshme të librit të Krijimit për ne.

Poeti i shquar Shejh **Mahmud Shabistar** thotë:

به نزد آنکه جانش در تجلی است — همه عالم کتاب حق تعالی است
از او هر عالمی چون سوره ای خاص — یکی زان فاتحه و آن دیگر اخلاص

"Për atë që e ka ndriçimin e shpirtit
Gjithësia është libër i shenjtë i më të Lartit;
Për të çdo rruzull është një sure gjithësie,
Njëri është Surja e Fillimit dhe tjetri, Surja e Njësimit**."*

Në faqet e librit të Zotit, disa sure mund të kenë paraprirje dhe përparësi mbi të tjerat, por të gjitha janë thelbësore për vlerësimin e shenjave të Zotit në horizonte *(afak)* dhe në vetet tona *(enfusikum)*, domethënë, në universin e jashtëm dhe në universin e brendshëm.

Rënia e shkencave në botën islame

Në shekujt e hershëm të qytetërimit islam, kur ky qytetërim ishte në kulmin e tij, mendarët myslimanë e trajtonin çështjen e mësimit me një vizion të ngjashëm më atë që u diskutua më lart. Shkenca të ndryshme shiheshin në një prespektivë të vetme dhe të ndërlidhura si degë të *"pemës"* së dijes. Qëllimi i të gjitha shkencave shihej si zbulim i njësisë (unitetit) dhe i koherencës në botën e natyrës. Për rrjedhojë, burimi i gjithë diturisë konsiderohej një. Ata përdorën edhe metodat eksperimentuese, edhe ato mendore dhe intuitive për të kuptuar nivelet dhe etapat e ndryshme të ekzistencës. Gjatë asaj kohe, gjejmë shumë shembuj dijetarësh, të cilët kombinuan autoritetin në shkencat fetare me dijen enciklopedike në shkencat natyrore. Njerëz si **Avisena, Omer Khajami, Nasiruddin Tusi, Kutbuddin Shirazi** janë disa nga të shumtët. Përderisa ky vizion dhe kjo perspektivë sundoi në dijen dhe në shkencën islame, myslimanët qenë në pararojë të qytetërimit dhe

* Sure *Fatiha*
** Sure *Ihlas*

qytetet e tyre qenë qendra të mësimit të specializuar. **Xhorxh Satën** (George Sarton) pranon[36] se gjatë periudhës midis viteve 750 dhe 1100 të erës sonë, myslimanët qenë udhëheqës të padiskutue-shëm të botës mendore dhe midis viteve 1100 dhe 1350 të erës sonë, qendrat e të mësuarit në botën islame ruajtën rëndësinë dhe rëndesën e tyre botërore. Pas vitit 1350 bota europiane filloi të përparonte, kurse bota islame jo vetëm u bë e amullt, por nuk arriti të përthithte përparimin e bërë jashtë saj. Shkollat teologjike i përjashtuan të gjitha shkencat natyrore nga programi i tyre mësimor, përveç astronomisë klasike dhe matematikës. Ky kufizim çoi në pasoja të rënda për botën islame. Këtu, mund të theksojmë disa nga këto pasoja:

1- Ndërsa europianët po përpiqeshin të sqaronin ligjet e fshehta të natyrës dhe të zbulonin rrugët për të shfrytëzuar thesaret dhe burimet e saj, myslimanët iu mënjanuan këtyre veprimtarive dhe ua lanë të tjerëve atë që ata e meritonin më shumë. Sot, ata kanë mbërritur në atë pikë, ku duhet të varen nga Amerika dhe Europa për të plotësuar nevojat e tyre elementare. Ata mbeten shumë të paaftë për të përdorur burimet e tyre, e vijojnë t'ua lënë të huajve për t'i shfrytëzuar.

2- Ata myslimanë që ndoqën shkencat eksperimentuese, u tëhuajtën më së shumti nga shkencat fetare. Për pasojë, atyre u mungoi botëkuptimi islam, i cili u zëvendësua nga ai ateist, që mbizotëron në traditën shkencore perëndimore.

3- Heqja e mësimit të shkencave natyrore nga programet mësimore të shkollave fetare (medreseve) dhe mungesa e lidhjes së drejtëpërdrejtë me burimet e shkencës moderne nga ana e dijetarëve fetare bëri që të lindnin dy rryma të ndryshme mendore në botën islame.

a) Disa myslimanë, nën ndikimin e përparimit shkencor dhe teknik perëndimor dhe pa asnjë dije për kufizimet e shkencave eksperimentuese, u dhanë tërësisht pas tyre, deri në atë shkallë, sa u përpoqën t'i interpretonin edhe Kur'anin, edhe hadithet islame sipas hamendjeve shkencore. Eksigjeza kur'anore, shkruar nga Tantauiu dhe Sejjid Ahmed Khani i

përkasin kësaj klase. Të tjerë kanë shkuar edhe më tej, duke mëtuar (pretenduar) se të gjitha gjetjet e shkencave moderne gjenden në Kur'an dhe në tekstet e haditheve islame. Me gjasë, ky mëtim synonte të paraqiste natyrën mrekullore të librit të Zotit, Kur'anit.[37]

Në hyrjen e eksegjezës së tij për Kur'anin, Shejh **Mahmud Sheltut**, rektori i ndjerë i Universitetit Al Az'har, shkruan:

"Zoti nuk e zbriti Kur'anin që ta informonte njerëzimin për teoritë shkencore dhe teknikat teknologjike… Në qoftë se përpiqemi të pajtojmë Kur'anin me hipotezat tentuese shkencore, atëherë ne do t'ua nënshtrojmë Kur'anin ndryshimeve të kohëve, drejt së cilave priren të gjitha teoritë dhe hipotezat shkencore. Kjo do të sillte si pasojë që Kur'ani të paraqitej në një perspektivë apologjike (shfajësuese) dhe mbrojtëse. Gjithçka që përmendet në Kur'an rreth të fshehtave të Krijimit dhe të dukurive natyrore ka një qëllim: t'i diktojë njerëzimit mendimin dhe kërkesën për këto çështje, kështuqë besimi i tyre rritet." [38]

b) Disa dijetarë të fesë i konsideruan teoritë shkencore si kundërshtare të doktrinave fetare dhe rrjedhimisht, u vunë në sulm të shkencës. Kjo solli si rezultat pasojën që shumë myslimanë u larguan nga feja. Sikur të mos ishin mërguar shkencat natyrore nga programet mësimore fetare, kjo tragjedi nuk do të kishte ndodhur. Çdo kritikë e frytshme për idetë që mbështeten në teoritë shkencore kërkon, në radhe të parë, familjarizimin me disiplinat e ndryshme të shkencës moderne, kështu që përfundimet e papërligjura që vijnë nga gjetjet shkencore të mund të përfushen (ekspozohen) dhe të hidhen poshtë siç duhet. Si është e mundur të mëtohet se shkencat natyrore sjellin largimin e njeriut nga Zoti, kur Kur'ani shpall pa dykuptimësi:

إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَأَيَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾
ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ
رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَٰطِلًا سُبْحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٩١﴾

Sigurisht, në krijimin e qiejve e të Tokës dhe në ndërrimin e natës dhe të ditës, ka argumente për ata që kanë arsye, për ata që All'llahun e përmendin me përkujtim kur janë më këmbë, kur janë ulur, kur janë të shtrirë dhe thellohen në mendime rreth krijimit të qiejve e të Tokës (duke thënë)**: Zoti ynë, këtë nuk e krijove kot, i lartësuar qofsh, ruajna prej dënimit të Zjarrit!** *(Ali Imran: 190, 191)*

Në qoftë se vija e ndarjes (e demarkacionit) midis fesë dhe shkencës bëhet e qartë, nuk ka arsye për konflikt midis këtyre të dyjave. Në të vërtetë, ato do të plotësonin njëra-tjetrën. Shkenca është si llamba e jetës dhe feja, udhëheqësja.

Propozime

Kemi parë se si Islami e ka theksuar me forcë nevojën për të marrë dije, në kuptimin më të gjerë dhe se si myslimanët, duke ndjekur mësimet e Islamit, krijuan një qytetërim të shkëlqyer dhe qenë udhëheqësit e përparimit mendor njerëzor për shekuj me radhë. Pamë, gjithashtu, se si ndarja e fesë nga shkenca në shoqëritë islame bëri që myslimanët ta braktisnin rolin e tyre si udhëheqës mendorë të njerëzimit. Por, tani që Bashkësia Islame po tregon se po rizgjohet ca nga ca dhe një frymë e re po ringrihet në pothuajse çdo skaj të botës islame, duket se koha është shumë e përshtatshme për të ndërmarrë hapa vendimtarë për të sjellë një rilindje shkencore. Në këtë kontekst, tërheqim vëmendjen e lexuesve tanë për propozimet e mëposhtme:

1- Ashtu si dijetarët dhe shkencëtarët e qytetërimit të lavdishëm islam, ne duhet të mësojmë nga të tjerët të gjitha shkencat e dobishme. Ne mund ta çlirojmë dijen shkencore e të mos i ndjekim interpretimet materialiste perëndimore dhe ta rehabilitojmë atë sipas kontekstit të botëkuptimit islam dhe të ideologjisë islame.
2- Ai lloj lidhjeje që ekzistonte midis shkencave fetare dhe natyrore kur qytetërimi islam ishte në kulm, duhet të rivendoset

sepse, siç u theksua, nuk ka konflikt midis qëllimeve të fesë dhe atyre të shkencës. Feja na mëson se i gjithë krijimi orientohet nga Zoti, siç thuhet në ajetin kur'anor,

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ ٱلۡمَلِكِ ٱلۡقُدُّوسِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ١

Gjithçka që është në qiej dhe në Tokë e madhëron All'llahun, më të Lartin, të Gjithëshenjtin, të Gjithëfuqishmin, të Gjithëditurin. *(Xhumua: 1)*

Shkenca, gjithashtu, është e angazhuar në përpjekjen për ta qartësuar unitetin e gjithanshëm në ligjet e natyrës. Fizikanët e sotëm janë përfshirë në përpjekjen për t'i pakësuar të gjitha forcat, në dukje të pavarura të natyrës në një forcë të vetme themelore dhe kanë pasur njëfarë suksesi në këtë fushë. [39]

Për ta arritur këtë qëllim, duket se është e pashmangshme që parimet më të fundit shkencore të mësohen në qendra teologjike dhe po kështu, shkencat fetare të mësohen në universitete në një nivel krahasimisht të përparuar. Kjo do të jetë një rrugë që dijetarët myslimanë të njihen mirë me botëkuptimin islam. Përveç kësaj, kjo do të jepte mundësinë që shkollat fetare të përdornin gjetjet më të fundit shkencore për të sqaruar përmbajtjen e *Sheriatit*.

3- Në mënyrë që Bashkësia Islame të arrijë pavarësi të gjithanshme, është thelbësore që të gjitha vendet myslimane të ndërmarrin hapa për të përgatitur specialistë në të gjitha fushat e rëndësishme shkencore dhe industriale. Përveç kësaj, qendrat kërkimore duhet të vendosen në të gjitha bashkësitë myslimane, në mënyrë që studiuesit myslimanë të mund të punojnë pa shqetësime e pa probleme dhe të kenë të gjitha lehtësitë e nevojshme për kërkim shkencor e kështu, të mos detyrohen të kërkojnë strehë në mjedise ateiste e të mos e vënë ekspertizën e tyre në shërbim të të tjerëve.
4- Kërkimi shkencor duhet të mendohet si një punë krejt themelore dhe jo si një punë ndihmëtare. Myslimanët duhet ta konsiderojnë kërkimin shkencor si një detyrim që u urdhërohet nga Kur'ani, kështu që të mos mbështeten dhe të mos varen tek të tjerët. Sot për sot, në shumicën e

vendeve myslimane të gjitha makineritë importohen, me një dije të vogël sa për t'i montuar ato, nga vendet e Lindjes dhe të Perëndimit, në vend që të ndërmerren përpjekje serioze për kërkimin shkencor themelor. Prirja e tanishme nuk do t'i çojë asnjëherë vendet islame te vetëmjaftueshmëria shkencore dhe teknologjike. Teknologjia e importuar duhet të shoqërohet me punën kërkimore vendësore.

5- Duhet të ketë bashkëpunim midis vendeve myslimane në kërkimin shkencor dhe teknologjik. Për këtë qëllim, vendosja e komunikimit midis universiteteve të tyre mund të shërbejë si një bazë paraprake. Përveç kësaj, kërkime të përbashkëta dhe organizma zhvillimi të përbashkët (siç është Organizata **CERN**[*]) duhet të formohen nga vendet islame, ku të mund të punojnë së bashku shkencëtarët dhe dijetarët myslimanë. Nuk duhet të ketë paragjykime nacionaliste në këtë pikë. Të tilla qendra ishin të përhapura gjerë gjatë epokës së lavdishme të qytetërimit islam. Gjithçka që është bërë deri tani në lidhje me këtë ka pak a shumë natyrë fillestare. Tani është koha për një hap vendimtar.

[*] Organizata për Kërkimet në Fushën e Energjisë Atomike (në Gjenevë). *(shënim i përkthyesit)*

Shënime dhe burime

1. Kulejni, **el-Usul mine'l-Kafi**, (Beirut: Dar Sa'b ue Daru't-Te'aruf, 1401 H.). vëll. 1, f. 30: Ibn Maxheh, es-**Sunen** (Damask: Daru'l-Fikr). Introduction, Sec. 17, nr. 224.
2. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali Ihja Ulumi'd-Din. (Beirut: Daru'l Ma'rifeh). vëll. 1. f. 14.
3. Ibid., f. 15.
4. Ibid., f. 16.
5. Ibid., f. 39
6. Ibid.
7. Ibid., f. 22
8. Muhsin Fejd Kashani, el-Mehaxh'xhetu'l-Bejda fi Tehdhibi'l-Ihja, (Kum: Daftar-e Intesharat-e Islami), vëll. 1, f. 59.
9. Ibid., f. 71.
10. Ibid., f. 72.
11. Sadru'd-Din Shirazi, Sherh Usuli'l-Kafi, (Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies, 1367 S.). vëll. 2. f. 8
12. Ibid., f. 5.
13. Ibid., f. 8.
14. Ibid., f. 39.
15. Muhsin Fejd Kashani, Kitabu'l-Uafi, (Tehran: Kitab-forushi Islamieh, 1375 H.). vëll. 1. fq. 36.
16. Murteda Mutahhari, "Farizeh-ye 'Ilm" Goftar-e Mah (Tehran: Kitab-forushi Saduk, 1341 S.). vëll. 2, f. 137
17. Zejnu'd-Din 'Amili, Mun'jetu'l-Murid fi Adabi'l-Mufid uel Mustefid (Kum, Daftare-e Tablighat-e Islami, 1368 S.), f. 104; Ibn Maxhah (Ibn Majah) (op.cit., introduction, sec.17, nr, 223) e përcjell këtë hadith pak të ndryshëm.
18. es-Sujuti, el-Xhamiu's-Saghir min Hadithi'l-Beshiri'n-Nedhir, (Damask: Mektebetu'l-Halbuni), vëll. 1, f. 143.
19. Saduk, el-Amali (Beirut: Muessesetu'l-I`lami li'l-Metbu'at, 1400 H.), f. 27.
20. Zejnu'd-Din Amili, op.cit., f. 173: es-Sujuti, op.cit., vëll. 2, f. 225
21 Muhammed Bakir Mexhlisi, Biharu'l-Enuar, (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1403 H.), vëll. 2 f. 97

22. Amidi, Ghuraru'l-Hikem ue Duraru'l-Kelim (Kum: Dar al-Kitab al-Islami, 1410 H.). f. 361
23. Saduk, op.cit., f. 394
24. es-Sujuti. op.cit., vëll. 1. f. 196
25. Nehxhu'l-Belagha (edited by S. al-Saleh,) (Beirut: 1967). f. 393
26. Amidi, op.cit . f. 126
27. Megjithëse, edhe në këtë rast, mund të thuhet se informacioni fetar për shumicën e myslimanëve është shumë i kufizuar dhe fatkeqësisht, shumica e ligjeve të Islamit e kanë humbur në praktikë lidhjen e tyre shoqërore.
28. Kulejni, op.cit., vëll. 1. f. 27: Harrani, Tuhafu'l-'Ukul 'an Ali'r-Resul (Kum: Daftare-e Intesharat-e Islami, 1363 S.) f. 356
29. Fettal Nejshaburi. Raudatu'l-Ua'idhin, (Kum: Menshuratu'r-Razi, 1386 H.). vëll 1. f. 12
30. Mexhlisi, op.cit., vëll. 1. f. 184: el-Ghazali, op.cit. vëll.1. f. 90.
31. Zejnu'd-Din ‘Amili, op.cit.,f. 101-102.
32. Ibid. f. 134: shih edhe: Ibn Maxheh op.cit. Introduction. Sec.23. nr. 258
33. Mexhlisi, op. cit, vëll. 2. f. 37. Shih, gjithashtu: es-Sujuti, op.cit.vëll.2 f. 487
34. Zejnu'd-Din ‘Amili, op.cit, f. 169.
35. Sejjid Kutub, Fi Dhilali'l-Kur’an, (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1386 H.), vëll. 6, f. 262-263
36. George Sarton, Introduction to the History of Science. (Baltimore: The Williams and Wilkins Co., 1927), vëll. 1. f. 520-783.
37. A. Neufel, el-Muslimun ue'l-Ilmu'l-Hadith, (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1973), f. 5,
38. M. Sheltut, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim (Beirut: Daru'sh-Shuruk, 1981) f. 13-14.
39. Abdus Selam, Ideals and Realities, (Singapore: World Scientific, 1987) f. 275-290; P.C.W. Davies, The Forces of Nature, (New York: Cambridge University Press, 1980), f. 216-227.

KREU II

RËNDËSIA E SHKENCAVE FIZIKE DHE BIOLOGJIKE SIPAS ISLAMIT

Hyrje

Në Kur'anin e Shenjtë, fjala *'ilm "dije, dituri"* dhe fjalët e prejardhura prej saj përdoren më shumë se 780 herë. Ajetet e para që i zbulohen **Profetit Muhammed** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* përmendin rëndësinë e leximit, të penës dhe të mësimit për njerëzit:

ٱقۡرَأۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلَّذِي خَلَقَ ۝١ خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِنۡ عَلَقٍ ۝٢ ٱقۡرَأۡ وَرَبُّكَ ٱلۡأَكۡرَمُ ۝٣ ٱلَّذِي
عَلَّمَ بِٱلۡقَلَمِ ۝٤ عَلَّمَ ٱلۡإِنسَٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ ۝٥

Lexo, me emrin e Zotit tënd, i Cili krijoi, Krijoi njeriun prej një gjaku të ngjizur (në mitrën e nënës)**! Lexo, se Zoti yt është më bujari!** (Është) **Ai që e mësoi** (njeriun) **të shkruajë me penë.** (Është Ai që) **ia mësoi njeriut atë që nuk e dinte.** *(Alek: 1-5)*

E, për krijimin e **Ademit**, Kur'ani thotë se edhe melekët u përulën përpara atij pasi iu mësuan emrat:

وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلۡأَسۡمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمۡ عَلَى ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنۢبِـُٔونِي بِأَسۡمَآءِ هَٰٓؤُلَآءِ إِن كُنتُمۡ
صَٰدِقِينَ ۝٣١ قَالُواْ سُبۡحَٰنَكَ لَا عِلۡمَ لَنَآ إِلَّا مَا عَلَّمۡتَنَآۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡحَكِيمُ ۝٣٢

E, Ai (Zoti) **ia mësoi Ademit të gjithë emrat** (e sendeve); **pastaj, Ai ua paraqiti ato melekëve dhe u tha: "Më thoni emrat e këtyre** (sendeve), **në qoftë se flisni të vërtetën!" Ata** (melekët) **thanë: 'I Madhëruar qofsh! Ne nuk dimë tjetër përveç asaj që na e ke mësuar Ti. Vërtet, Ti je i Gjithëdituri, i Urti."** *(Bekare: 31,32)*

Kur'ani thotë se ata që dinë, nuk janë njëlloj me ata që nuk dinë:

... قُلۡ هَلۡ يَسۡتَوِي ٱلَّذِينَ يَعۡلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ... ۝٩

...Thuaj: "A janë njëlloj ata që dinë me ata që nuk dinë...?" *(Zumer: 9)*

Dhe vetëm të mësuarit kuptojnë:

وَتِلۡكَ ٱلۡأَمۡثَٰلُ نَضۡرِبُهَا لِلنَّاسِۖ وَمَا يَعۡقِلُهَآ إِلَّا ٱلۡعَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾

Ne i sjellim këta shembuj për njerëzit, por askush nuk i kupton përveç atyre që dinë. *(Ankebut: 43)*

Dhe vetëm ata që kanë dije, e kanë frikë Zotin:

... إِنَّمَا يَخۡشَى ٱللَّهَ مِنۡ عِبَادِهِ ٱلۡعُلَمَٰٓؤُاْ ... ﴿٢٨﴾

…Por, nga robtë e Tij, vetëm dijetarët ia kanë frikën All'llahut,… *(Fatir: 28)*

Në hadithet islame, gjithashtu, ka shumë fjalë lavdëruese për dijen dhe dijetarët. Një numër hadithesh janë nga **Profeti Muhammed** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*. Disa nga ato citohen më poshtë:

طلب العلم فريضة على كلّ مسلم

"Është detyrë për çdo mysliman ta kërkojë dijen." [1]

أطلبوا العلم و لو بالصّين

"Kërkojeni diturinë deri në Kinë!" [2]

أطلبوا العلم من المهد الى اللحد

"Kërkojeni diturinë nga djepi deri në varr (derisa të jeni gjallë!)" [3]

العلماء ورثة الانبياء

"Dijetarët janë trashëgimtarët e profetëve." [4]

يوزن يوم القيامة مداد العلماء و دم الشّهداء فيرجح مداد العلماء على دم الشّهداء

"Boja e dijetarit do të peshohet më gjakun e dëshmorëve në Ditën e Ringjalljes; dhe, pastaj, boja e dijetarëve do të parapëlqehet më shumë se gjaku i dëshmorëve." [5]

Ka qenë temë e një rëndësie themelore që nga ditët e hershme të Islamit: Cila lloj diturie kështillohet në Islam? A ka ndonjë dije të veçantë që duhet të kërkohet? Disa dijetarë të njohur islamë kanë quajtur të vyera vetëm ato degë dijesh, të cilat lidhen drejtpërdrejt me fenë. Sa u përket tipave të tjerë të dijes, ata mbrojnë pikëpamjen se e ka në dorë bashkësia të vendosë cilat nga ato janë themelore për mbajtjen dhe mirëqenien e saj (e bashkësisë). Ne mendojmë se nuk mund të ketë asnjë kufizim në marrjen e dijes sepse, po të kishte kufizime të këtij lloj, **Profeti** ynë (*Paqja dhe bekimet e All'llahut*

qofshin mbi të!) do t'i kishte përmendur ato. Përveç kësaj, sipas Kur'anit dhe haditheve islame, njeriu nund të mendojë se vetë lloji i rekomanduar i dijes përfshin një gamë të gjerë subjektesh. Sipas një hadithi, Imam **Xha'fer Sadiku** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*, duke iu drejtuar vetë Mufaddal ibn Umarit, përshkruan qartë fushën shumë të gjerë të shkencës islame:

فكّر يا مفضّل، فيما اعطى الانسان علمه و ما منع، فانّه أعطى علم جميع ما فيه صلاح دينه و دنياه. فممّا فيه صلاح دينه معرفة الخالق تبارک و تعالى بالدّلائل و الشّواهد القائمة فى الخلق، و معرفة الواجب عليه من العدل على النّاس كافة، و برّ الوالدين، و أداء الامانة، و مؤاسات اهل الخلة، و اشباه ذلک ممّا قد توجد معرفته و الاقرار و الاعتراف به فى الطّبع و الفطرة، من كلّ أمّة موافقة او مخالفة. كذلک أعطى علم ما فيه صلاح دنياه كالزّراعة، و الغرس، و استخراج الارضين، و اقتناء الاغنام، و الانعام، و استنباط المياه، و معرفة العقاقير التى يستشفى بها من ضروب الاسقام، و المعادن التى يستخرج منها انواع الجواهر، و ركوب السّفن و الغوص فى البحر، و ضروب الحيل فى صيد الوحش و الطير و الحيتان، و التّصرف فى الصناعات، و وجوه المتاجر و المكاسب و غير ذلک مما يطول شرحه و يكثر تعداده، مما فيه صلاح أمره فى هذه الدّار، فأعطى علم ما يصلح به دينه و دنياه، و منع ما سوى ذلک مما ليس فى شأنه و لا طاقته أن يعلم، كعلم الغيب و ما هو كائن و بعض ما قد كان... فانظر كيف أعطى الانسان علم جميع ما يحتاج اليه لدينه و دنياه، و حجب عنه ما سوى ذلک، ليعرف قدره و نقصه، و كلا الامرين فيهما صلاحه...

"O Mufaddal! Kujto çfarë i ka lejuar Zoti njeriut të mësojë dhe çfarë i ka ndaluar Zoti njeriut të mos e dijë. Njeriu mund të marrë atë dije që është e mirë për jetën e tij në këtë botë dhe për besimin e tij. Në punë të interesave fetare të njeriut, janë: dija për Zotin, të Gjithëfuqishmin, nëpërmjet argumenteve dhe provave të fuqishme që shpërfaqen në Krijim; dija e detyrueshme për çështjet që kanë të bëjnë me trajtimin e drejtë të bashkëqytetarëve, të prindërve, të besimtarëve, të ndihmës për të varfrit dhe të njohjes së vlerave dhe të parimeve që çdo njeri beson apo nuk beson në Zotin, në nënyrë të qenësishme dhe të natyrshme, i do. Njeriut i është dhënë, gjithashtu, aftësia për të njohur çfarë është e mirë për interesat e tij në këtë botë. Një dije e tillë përfshin sa më poshtë: bujqësinë, bimësinë, punimin e tokës, blegtorinë, përdorimin mjekësor të bimëve të dobishme, shfrytëzimin e burimeve xeherore (minerale), lundrimin dhe zhytjen

në dete, drejtimin e industrive të ndryshme, një varg zejesh dhe profesionesh dhe shumë disiplina të tjera të dobishme për njeriun në këtë botë. Për këtë arsye, Zoti e ka bërë të aftë njeriun për ta rrokur gjithë atë dije, për të cilën ai ka nevojë për të mirën e tij në jetën tokësore dhe për besimin e tij dhe ia ka ndaluar njeriut çfarë është e papërshtatshme dhe tej mundësisë së tij, si të fshehtën për të mbinatyrshmen, profetësinë, dijen për ngjarje të kaluara të caktuara… Atëherë, shikoni dhe mendoni thellë se si Zoti ia siguroi disa aftësi për të marrë çfarë ka nevojë ai për këtë botë dhe për fenë e tij, por se si ia ka ndaluar atij aftësi të tjera, në mënyrë që të mund ta vlerësojë atë që ka dhe ta dijë atë që i mungon – të dyja për të mirën e tij." [6]

I vetmi kufizim që i bëhet dijes në Islam është: myslimanët duhet të kërkojnë dijen e dobishme. Na kumtohet se **Profeti** ynë i madh (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

اللهم انّی اعوذ بک من علم لا ینفع

"O Zoti im, më shpëto nga dija e padobishme!" [7]

Ajo dije që e ndihmon njeriun të përmbushë rolin e tij, të përcaktuar nga Zoti në këtë botë, është e dobishme; çdo dije tjetër konsiderohet e padobishme. Thënia e mëposhtme nga imam **Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* mund të përdoret si kriter për të dalluar dijen e dobishme nga dija e padobishme:

فکل ما یتعلّم العباد او یعلّمون غیرهم من صنوف الصّناعات مثل الکتاب و الحساب و التجارة و الصّیاغة و السّراجة و البناء و الحیاکة و القصارة و الخیاطة و صنعة صنوف التصاویر – ما لم یکن مثل الروحانی – و انواع صنوف الالات التی یحتاج الیها العباد التی منها منافعهم و بها قوامهم و فیها بلغة جمیع حوائجهم فحلال فعله و تعلیمه و العمل به و فیه لنفسه او لغیره و کانت تلک الالة قد یستعان بها علی وجوه الفساد و وجوه المعاصی و یکون معونة علی الحقّ و الباطل. فلا بأس بصناعته و تعلیمه، نظیر الکتابة التی هی علی وجه من وجوه الفساد من تقویة معونة ولاة ولاة الجور. و کذلک السّکین و السّیف و الرّمح و القوس و غیر ذلک من وجوه الآلة التی قد تصرف الی جهات الصّلاح و جهات الفساد و تکون آلة و معونة علیهما، فلا بأس بتعلیمه و تعلّمه و اخذ الاجر علیه و فیه و العمل به و فیه لمن کان له فیه جهات الصلاح من جمیع الخلائق . محرّم علیهم فیه تصریفه الی جهات الفساد و المضار، فلیس علی العالم و المتعلّم اثم و لا وزر لما فیه من الرجحان

فی منافع جهات صلاحهم و قوامهم و بقائهم به و انّما الاثم و الوزر علی المتصرف بها فی وجوه الفساد و الحرام. ... و ما یکون منه و فیه الفساد محضا و لا یکون فیه و لا منه شیء من وجوه الصلاح فحرام تعلیمه و تعلّمه و العمل به و اخذ الاجر علیه و جمیع التقلّب فیه من جمیع وجوه الحرکات کلّها. إلا ان تکون صناعة قد تتصرّف الی جهات الصانع، و ان کان قد یتصرف بها و یتناول بها وجه من وجوه المعاصی. فلعلّه لما فیه من الصلاح حلّ تعلّمه و العمل به، و یحرم علی من صرفه الی غیر وجه الحق و الصلاح.

"Ajo shkencë dhe teknologji që plotëson nevojat e përditshme të njerëzve ose që është e dobishme për robtë e Zotit dhe që i ndihmon ata të vijojnë të gjallojnë, lejohet nga feja për ta mësuar vetë ose për t'ua mësuar të tjerëve. Të tilla, janë p.sh. shkrimi, llogaria, tregtia, argjendaria, shalëtaria, muratoria, thurja, rrobaqepësia, pikturimi dhe vizatimi (përveç pikturimit dhe vizatimit të gjallesave) dhe prodhimi i veglave që kërkohen nga njerëzit. Por, në qoftë se një dije ose mjeshtëri e tillë mund të përdoret edhe për qëllime të liga ose mëkatare, edhe për vepra të drejta dhe fisnike – si shkrimi, me të cilin mund të abuzohet për të fuqizuar sundimtarët shtypës - nuk është e ndaluar; kështu, është të bësh thika, shpata, shtiza, harqe dhe shigjeta, të cilat nund të përdoren edhe për mirë, edhe për keq. T'u mësosh dhe të mësosh të tilla zeje ose të paguhesh për mësime të tilla është e lejueshme, në qoftë se është për të mirën e robve të Zotit; por, është i ndaluar përdorimi i tyre në rrugë të dëmshme ose të liga; në secilin rast nuk është mëkat për njeriun t'ia mësojë dikujt ose ta mësojë vetë një profesion të tillë sepse përdorimi i këtyre veglave është më i madh se dëmi që vjen nga shpërdorimi i tyre dhe vijimësia e jetës shoqërore varet në to. Sidoqoftë, shpërdorimi i tyre është vepër mëkatare. … dhe gjithçka që sjell shqetësim ose dëm, ose që e prish njeriun dhe nuk ka asnjë vlerë për njeriun; ndalohet t'i mësosh të tjerët ose t'i mësosh vetë ose t'ia japësh tjetrit dhe të paguhesh për to. Në qoftë se ka zeje ose industri që përdoret për industritë ose për zejet e tjera, edhe po të përdoret ndonjëherë për qëllime mëkatare, do të lejohej të zhvillohej, por përdorimi i saj në rrugë të gabuar do të ishte i paligjshëm." [8]

Islami dhe shkenca

Në këtë pjesë, synojmë të trajtojmë arsyet që e përligjin studimin e shkencave të natyrës nga pikëpamja islame dhe do të përpiqemi të shohim se sa shumë pajtohet koncepti islam për dijen me shkencat e natyrës. Studimi i Kur'anit dhe i haditheve tregon se për dy arsye themelore Islami e njeh rëndësinë e shkencës:

1– Roli i shkencës në njohjen e Zotit.
2– Roli i shkencës në stabilizimin dhe përparimin e shoqërisë islame.

1- Roli i shkencës për njohjen e Zotit

Në Kur'an ka më shumë se 750 ajete që kanë të bëjnë me dukuritë natyrore dhe njerëzve u kërkohet që të mendojnë për to, me qëllim që ta njohin Allahun nëpërmjet shenjave të Tij.

Këto ajete mund të klasifikohen si më poshtë:

1- Ajetet që ose përshkruajnë elementet përbërëse të objekteve, ose e urdhërojnë njeriun për t'i zbuluar ato. Nga ky grup ajetesh përmendim, p.sh.:

فَلۡيَنظُرِ ٱلۡإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ۝٥

"Le të shikojë njeriu se prej çfarë është krijuar!" *(Tarik: 5)*

وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٖ مِّن مَّآءٖ ... ۝٤٥

"All'llahu e ka krijuar çdo gjallesë prej ujit…" *(Nur: 45)*

إِنَّا خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن نُّطۡفَةٍ أَمۡشَاجٖ نَّبۡتَلِيهِ فَجَعَلۡنَٰهُ سَمِيعَۢا بَصِيرًا ۝٢

"Ne e krijuam njeriun prej një uji të bashkëdyzuar për ta sprovuar atë, prandaj e bëmë të dëgjojë e të shohë." *(Insan: 2)*

2- Ajetet të cilat ose flasin për mënyrën e krijimit të objekteve lëndore, ose e urdhërojnë njeriun për të zbuluar gjenezën e tyre. Ajetet e mëposhtme janë tipike për këtë kategori:

وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ... ﴿٧﴾

"Dhe është Ai, i Cili krijoi qiejt e Tokën brenda gjashtë ditëve (fazave)**, e Arshi** (Froni) **i Tij kishte qenë** (më parë) **mbi ujëra...**" *(Hud: 7)*

وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن سُلَـٰلَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَـٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَـٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَـٰمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ ﴿١٤﴾

"Për All'llahun! Ne e krijuam njeriun prej një ajke (lëngu) **e një balte. Pastaj atë** (ajkë, baltë) **e bëmë** (e shndërruam) **pikë uji** (farë) **në një vend të sigurt. Më pas, atë pikë uji e bëmë copë gjaku, e atë gjak të ngurtë e bëmë copë mishi, e atë copë mishi e shndërruam në eshtra, edhe eshtrave u veshëm mishin, pastaj atë e bëmë krijesë tjetër** (me shpirt)**. I Lartë është All'llahu, më i Miri Krijues."** *(Mu'minun: 12-14)*

أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَـٰهُمَا... ﴿٣٠﴾

"A nuk e dinë ata, të cilët nuk besuan së qiejt e Toka ishin ngjitur e Ne i ndamë...?" *(Enbija: 30)*

خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ وَأَلْقَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ ...﴿١٠﴾

"Ai i krijoi qiejt pa shtylla, sikurse po i shihni, e në Tokë vendosi kodra të rënda që të mos tundet vendi bashkë me ju." *(Lukman: 10)*

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى ٱلْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى ٱلْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

"A nuk i shikojnë devetë se si janë krijuar?! Edhe qiellin se si është ngritur lart?! Edhe malet se si janë venduar?! Edhe Tokën se si është shtruar?!" *(Gashije: 17-20)*

ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ ... ﴿١١﴾

Pastaj, Ai iu drejtua qiellit, kur ishte mjegullnajë... *(Fussilet: 11)*

3– Ajetet ku njeriu urdhërohet të zbulojë se si u krijua gjithësia (universi) janë fizike. Ajetet e mëposhtme janë tipike:

قُلْ سِيرُواْ فِي ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ۚ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْأَخِرَةَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si filloi krijimi. Pastaj, All'llahu e fillon krijimin tjetër (Ringjalljen)**!"** *(Ankebut: 20)*

أَوَلَمْ يَرَوْاْ كَيْفَ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾

"A nuk e kanë vërejtur ata se si All'llahu e nis krijimin e pastaj atë e përsërit?" *(Ankebut: 19)*

4- Ajetet ku njeriu urdhërohet të studiojë dukuritë natyrore. Ajetet e mëposhtme e tipizojnë këtë kategori:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِي ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِۦ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَىٰهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ حُطَٰمًا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢١﴾

"A nuk e shihni se All'llahu lëshon ujë nga qielli (reja) **dhe atë e shpërndan në Tokë nëpër burime, pastaj me të mbijnë bimë të llojeve dhe të ngjyrave të ndryshme, pastaj ajo** (bima) **thahet dhe ti e sheh atë të zverdhur dhe pastaj e bën atë të shkërmoqur? S'ka dyshim se në këtë ka argument për njerëzit që kanë arsye."** *(Zumer: 21)*

ٱللَّهُ ٱلَّذِي يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُۥ فِي ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ... ﴿٤٨﴾

"All'llahu është Ai që i lëshon erërat e ato lëkundin retë dhe Ai i shtrin lart si të dojë, i bën ato edhe të ndara në pjesë dhe përmes tyre e sheh se si bie shi..." *(Rrum: 48)*

إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱلْفُلْكِ ٱلَّتِي تَجْرِي فِي ٱلْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٍ فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ وَٱلسَّحَابِ ٱلْمُسَخَّرِ بَيْنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

"Është fakt se në krijimin e qiejve e të Tokës, në ndërrimin e natës e të ditës, të anijes që lundron në det që u sjell dobi njerëzve, në atë shi që e lëshon All'llahu prej së larti e me të ngjall tokën pas vdekjes së saj dhe përhap në të nga çdolloj gjallese, në qarkullimin e erërave dhe të reve të nënshtruara mes qiellit e Tokës, (në të gjitha këto) **për një popull që ka mend, ka argumente."** *(Bekare: 164)*

5- Ajetet në të cilat ka betime për objekte të ndryshme natyrore. Citojmë disa shembuj:

وَٱلشَّمْسِ وَضُحَىٰهَا ﴿١﴾ وَٱلْقَمَرِ إِذَا تَلَىٰهَا ﴿٢﴾ وَٱلنَّهَارِ إِذَا جَلَّىٰهَا ﴿٣﴾ وَٱلَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰهَا ﴿٤﴾ وَٱلسَّمَآءِ وَمَا بَنَىٰهَا ﴿٥﴾ وَٱلْأَرْضِ وَمَا طَحَىٰهَا ﴿٦﴾

"Pafsha Diellin dhe dritën e tij në mëngjes! Pafsha Hënën kur vjen pas tij! Pafsha ditën kur ai (Dielli) **e shndrit! Pafsha natën kur ajo e mbulon atë** (dritën e Diellit)**! Pafsha qiellin dhe Atë që e ndërtoi atë! Pafsha Tokën dhe Atë që e shtriu** (e sheshoi) **atë! "** *(Shems: 1-6)*

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾

"Betohem në shuarjen (përëndimin) **e yjeve. E, ai është betim i madh, sikur ta dini."** *(Uaki'a: 75, 76)*

وَٱلسَّمَآءِ وَٱلطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا ٱلطَّارِقُ ﴿٢﴾ ٱلنَّجْمُ ٱلثَّاقِبُ ﴿٣﴾

"Pafsha qiellin dhe yllin ndriçues (të natës)**! E ku e di ti se ç'është tariku** (trokitësi)**? Ai është ylli që shpon** (errësirën me dritë)**."** (*Tarik: 1-3)*

وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلۡبُرُوجِ ۝١

"Pafsha qiellin me plot yje!" *(Buruxh: 1)*

6- Ajetet, në të cilat, duke iu referuar ndonjë dukurie naturore, shpjegohet mundësia e Ringjalljes. Shembuj:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّنَ ٱلۡبَعۡثِ فَإِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن تُرَابٖ ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ ثُمَّ مِنۡ عَلَقَةٖ ثُمَّ مِن مُّضۡغَةٖ مُّخَلَّقَةٖ ... وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهَا ٱلۡمَآءَ ٱهۡتَزَّتۡ وَرَبَتۡ وَأَنۢبَتَتۡ مِن كُلِّ زَوۡجِۭ بَهِيجٖ ۝٥

"O ju njerëz, nëse dyshoni për Ringjalljen, atëherë (mendoni krijimin tuaj kur) **Ne ju krijuam ju prej dheu, pastaj prej uji, pastaj prej një gjaku të ngjizur, pastaj prej një sa një kafshatë mishi, që është krijesë e formuar… E ti e sheh tokën e tharë** (të vdekur) **e, kur Ne ia lëshojmë asaj ujin, ajo gjallërohet dhe shtohet dhe rrit nga të gjitha llojet e bimëve të këndshme."** *(Haxh: 5)*

أَوَلَيۡسَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۚ بَلَىٰ وَهُوَ ٱلۡخَلَّٰقُ ٱلۡعَلِيمُ ۝٨١

"A nuk është i fuqishëm Ai që krijoi qiejt e Tokën, të krijojë njerëz sikundër që i krijoi ata? Po, Ai është Krijuesi, i Dituri." *(JaSin: 81)*

يُخۡرِجُ ٱلۡحَيَّ مِنَ ٱلۡمَيِّتِ وَيُخۡرِجُ ٱلۡمَيِّتَ مِنَ ٱلۡحَيِّ وَيُحۡيِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَاۚ وَكَذَٰلِكَ تُخۡرَجُونَ ۝١٩

"Ai krijon të gjallin prej të vdekurit dhe të vdekurin prej të gjallit, Ai e ngjall tokën pas vdekjes së saj e po ashtu, edhe ju do të nxirreni (të gjallë prej varrezave)**."** *(Rrum: 19)*

7– Ajetet që theksojnë plotësinë dhe rregullsinë e krijimeve të All'llahut.

Ajetet e mëposhtme e vërtetojnë këtë:

وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

"E, i sheh malet e mendon se ato janë të palëvizshme, ndërsa ato lëvizin si retë, (kjo është) **mjeshtëri e All'llahut që përsosi gjithçka. E, Ai e di hollësisht se çfarë punoni."** *(Neml: 88)*

ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ۖ مَّا تَرَىٰ فِى خَلْقِ ٱلرَّحْمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٍ ۖ فَٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ ٱلْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾

"Është Ai që krijoi shtatë qiej palë mbi palë. Në krijimin e Mëshiruesit nuk mund të shohësh asnjë papërsosuri. Shiko përsëri! A sheh ndonjë çrregullim? Kthehu e shih përsëri e përsëri! E, shikimi yt do të kthehet i përulur dhe i molisur." *(Mulk: 3, 4)*

وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَىْءٍ مَّوْزُونٍ ﴿١٩﴾

"Dhe kemi bërë që në të (Tokë) **të mbijnë bimë të caktuara të të gjitha llojeve."** *(Hixhr: 19)*

...وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾

"...Ai krijoi gjithça, duke e përsosur në mënyrë të qartë e të matur." *(Furkan: 2)*

خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۖ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ ۖ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ أَلَا هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفَّٰرُ ﴿٥﴾

"Ai krijoi qiejt e Tokën me qëllim të caktuar; Ai natën ia mbështjell (vendit të) **ditës dhe ditën ia mbështjell natës; Ai nënshtroi Diellin dhe Hënën, që lëvizin deri në një afat të caktuar."** *(Zumer: 5)*

وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾

"Ne nuk i krijuam qiellin, Tokën e ç'ka mes tyre pa qëllim të caktuar." *(Enbija: 16)*

8- Ajetet të cilat shpjegojnë harmoninë që ekziston midis krijesës njeri dhe gjithësisë fizike (krijesave të tjera) dhe dobishmërinë e asaj që është në qiej e në Tokë për njeriun, pra, kushtet dhe mundësitë të cilat i janë dhënë njeriut nëpërmjet natyrës. Ajetet e mëposhtme e shembullsojnë këtë kategori:

هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعًا ﴿٢٩﴾

"Është Ai që krijoi për ju gjithçka që është në Tokë." *(Bekare: 29)*

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعًا مِّنۡهُ ...﴿١٣﴾

"Dhe Ai e nënshtroi për ju ç'ka në qiej e ç'ka në Tokë, gjithçka prej Tij…" *(Xhathije: 13)*

هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ ذَلُولاً فَٱمۡشُواْ فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُواْ مِن رِّزۡقِهِۦۖ وَإِلَيۡهِ ٱلنُّشُورُ ﴿١٥﴾

"Është Ai që e bëri Tokën të nënshtruar për ju. Prandaj, ecni nëpër pjesë të saj dhe shfrytëzoni mirësitë e saj!" *(Mulk: 15)*

وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۗ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٌ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ﴿٥﴾

"Dhe Ai krijoi kafshët për ju, që nga të bëni rroba të ngrohta, keni edhe dobi të tjera dhe prej tyre hani." *(Nahl: 5)*

... وَأَنزَلۡنَا ٱلۡحَدِيدَ فِيهِ بَأۡسٞ شَدِيدٞ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ ... ﴿٢٥﴾

"…Ne kemi zbritur edhe hekurin, në të cilin ka forcë të madhe dhe shumë dobi për njerëz..." *(Hadid: 25)*

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهۡتَدُواْ بِهَا فِى ظُلُمَٰتِ ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِۗ قَدۡ فَصَّلۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ﴿٩٧﴾

"Është Ai që krijoi yjet për ju, me të cilët orientoheni në errësira kur jeni në tokë ose në det. Vërtet, Ne i shpjeguam argumentet tona për njerëz që dinë të mendojnë." *(En'am: 97)*

Në këto ajete, Allahu i Lartmadhëruar i fton robtë e Tij që të shohin dhe të përsiatin (meditojnë) për dukuritë e natyrës dhe duke vrojtuar këtë rregull e këtë bashkërendim në sistemin e krijimit dhe të Mrekullive të Tij, të afrohen më pranë Zotit. Atëherë, që të kemi një konceptim të qartë për çështjet që përmenden në këto ajete dhe

për të zbuluar përgjigjet për këto çështje, njeriu duhet të njihet mirë me shkencat natyrore dhe fizike, sepse një dije e cekët për dukuritë natyrore nuk mund ta zbulojë madhështinë e Krijimit. Është pikërisht kjo arsyeja që në ajetet 27 e 28 të sures "Fatir", pasi përshkruhen një numër dukurish natyrore, Zoti thotë:

... إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا۟ ... ﴿٢٨﴾

"...Por, nga robtë e Tij, All'llahut ia kanë frikën vetëm dijetarët..." *(Fatir: 28)*
Dhe:

بَلْ هُوَ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ فِى صُدُورِ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ... ﴿٤٩﴾

"Por jo, këto janë argumente të qarta në zemrat e atyre, të cilëve u është dhënë dituria..." *(Ankebut: 49)*

Por, dija për dukuritë e natyrës na afron te Zoti vetëm po ta kemi frikë Zotin. Ajetet e mëposhtme e vërtetësojnë bukur këtë:

قُلِ ٱنظُرُوا۟ مَاذَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَمَا تُغْنِى ٱلْـَٔايَٰتُ وَٱلنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

"Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet) **në qiej e në Tokë! Por as argumentet dhe as qortimet nuk i bëjnë dobi një populli që nuk beson."** *(Junus: 101)*

Duhet theksuar këtu se Kur'ani nuk është libër për shkencat eksperimentuese dhe nëse ai shpjegon disa dukuri natyrore, kjo është për arsyet e mëposhtme:

1- Studimi i dukurive natyrore dhe i mrekullive të Krijimit fuqizon besimin e njeriut te Zoti.
2- Duke u njohur mirë me mundësitë që Zoti i ka dhënë, njeriu e njeh më shumë Zotin e duke përfituar vetëm të mira prej tyre, i është mirënjohës Zotit. Në të vërtetë, qe në saje të nxitjes së Kur'anit për të studiuar dukuritë e natyrës që shkencëtarët myslimanë u përfshinë më thellë në këtë fushë. Zhvillimi i qytetërimit islam, gjithashtu, iu detyrua në një shkallë më të madhe botëkuptimit kur'anor. Shkencëatrët e shquar myslimanë të së kaluarës e kanë pohuar se ata i detyrohen (i janë borxhlinj) Kur'anit. Jo vetëm ata, por, edhe dijetarët perëndimorë e kanë pohuar se edhe ata i detyrohen Kur'anit. Për shembull **Levi** (Levy), në *The Social Structure of Islam* thotë:

"Përveç një numri të vogël hulumtuesish, të frymëzuar nga idealet filozofike greke, myslimanët që u angazhuan në shkencë,u angazhuan me qëllim që të zbulonin në mrekullitë e natyrës argumentet ose shenjat e madhërisë së Zotit." [9]

Xhorxh Satën (George Sarton), në librin e tij *Introduction to the History of Science* shkruan se që të kuptohet plotësisht motivi pas fushave të shkencës, duhet vërejtur roli boshtor i Kur'anit për to.[10]

Në librin e tij, *Kitab Tahdid Nihajati'l Emakin,* **el-Biruni** shkruan:

"Kur një njeri vendos të dallojë të vërtetën nga gënjeshtra, duhet të studiojë gjithësinë dhe të zbulojë nëse ajo është e amshuar apo e krijuar: mundet që dikush mendon se ai nuk ka nevojë për këtë lloj dijeje, por, sidoqoftë ka nevojë të mendojë për ligjet që sundojnë botën tonë, pjesërisht ose tërësisht. Kjo e bën atë të njohë të vërtetën për to dhe hap rrugën për të njohur Qenien, që drejton dhe kontrollon gjithësinë dhe atributet e Saj. Kjo është, në fakt e vërteta që Zoti ua ka urdhëruar robve të Tij të ditur ta kërkojnë dhe All'llahu ka folur të vërtetën kur ka thënë:

... وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَٰطِلًا ... ﴿١٩١﴾

…dhe thellohen në mendime rreth krijimit të qiejve e të Tokës (duke thënë)**: Zoti ynë, këtë nuk e krijove kot…** *(Ali Imran: 191)*

Ky ajet përmban atë që kemi shpjeguar me hollësi dhe në qoftë se njeriu vepron sipas tij, ai mund të hyjë në të gjitha degët e dijes dhe të njohjes."[11]

Në librin e **el-Birunit**, *Kitab El Xhamahir,* lexojmë, gjithashtu: të parët (syri) lidh atë që shohim te shenjat e urtësisë së Zotit në krijimin e Tij dhe na bën të nxjerrim përfundimin logjik për qenien e Krijuesit.[12]

Ibn el-Hejthem, në atë pjesë të ditarit të tij që i përket vitit 417 (*Hixhri),* shkruan: *"Që në fëmijërinë time kam vrarë mendjen për popuj të ndryshëm (domethënë, sekte) dhe për besimet e tyre. Secili sekt ka mendimet dhe besimet e veta sipas parimeve të besimit të tij. E, prandaj, unë fillova të dyshoj për pikëpamjet e sekteve të ndryshme dhe tani jam i bindur se e vërteta është e njëjtë dhe dallimet e tyre vijnë nga rrugët dhe metodat për të gjetur të vërtetën. Sidoqoftë, pasi fitova aftësinë për të depërtuar në bazën mendore, vendosa të kërkoja të vërtetën dhe ta grisja perden e besëtytnive dhe të dyshimeve që një vizion iluziv e ka hedhur mbi njerëzit dhe në këtë mënyrë, dyshimtarët*

dhe skeptikët të mund ta ngrenë shikimin e tyre pa labirintin e skepticizmit. Më pas, unë vendosa të zbuloja se cila është ajo që na sjell ne më afër Zotit, cila është ajo që e kënaq më shumë Zotin dhe cila është ajo që na bën të nënshtuar ndaj Vullnetit, të cilit nuk mund t'i shpëtosh. Ndjenjat e mia janë të afërta me ato të Galenit, i cili i përshkruan në kreun e shtatë të Hilat-ul-bur – it *të tij. Kur u drejtohet nxënësve të tij, ai thotë: 'Unë nuk i di ndjenjat, mendimet dhe ndjijimet që më kanë drejtuar që në fëmijërinë time. Quajeni si të doni, rastësi apo intuitë nga Zoti i Gjithëfuqishëm, ose çmenduri. Ju mund t'ia atribuoni burimin e frymëzimit tim njërës nga të tria. Unë u jam shmangur botimeve, unë i kam parë ato me përbuzje dhe përqeshje dhe nuk jam prirur drejt tyre. Unë kam kërkuar vazhdimisht dijen dhe të vërtetën dhe ajo u bë besimi im për të arritur shkëlqimin dhe afërsinë e Zotit. Nuk ka rrugë më të mirë sesa të kërkosh të vërtetën dhe dijen. Më në fund, unë erdha në përfundimin se e Vërteta mund të zbulohet vetëm me formulime teorish, përmbajtja e së cilave është kuptimi dhe forma e tyre, pajimi mendor. Të tilla teori i kam gjetur të pranishme në logjikën, fizikën dhe teologjinë e Aristotelit…' Kur kjo çështje m'u bë e qartë, vendosa me gjithë zemër të kuptoja filozofinë, e cila përfshin matematikën, fizikën dhe metafizikën… Për këtë arsye, unë mësova parimet e tyre dhe kështu fitova mjeshtëri në derivatet e tyre… Duke kuptuar vdekshmërinë e njeriut, …unë shtjellova dhe përmblodha çdo dije që kisha nxënë në këto tri disiplina dhe shkrova disa libra për të shpjeguar vështirësitë për derivatet e tyre. Kjo ka vazhduar deri më tani, domethënë, deri më 417 (Hixhri)."* [13]

Ne shikojmë se kërkesa e shkencëtarëve myslimanë për të njohur dukuritë natyrore vinte nga fakti se ata e konsideronin këtë dije një nga rrugët më të mira për t'u afruar te Zoti. Ata besonin se duke studiuar shenjat e Zotit në natyrë, mund të zbulonin ndërlidhjen midis të gjitha pjesëve të gjithësisë dhe Njësinë (Unitetin) që fshihet pas kësaj bote shumësish dhe kjo, nga ana e saj i çonte ata te Krijuesi i Vetëm. Në periudhën e lavdishme të qytetërimit islam, shkencëtarët myslimanë i përvetësuan shkencat kozmologjike të kohës së tyre në vetë dijen e tyre, sepse këto shkenca, gjithashtu, sipas pikëpamjes së tyre, përpiqeshin të tregonin njësinë (unitetin) e natyrës dhe po kërkonin Shkakun parësor të gjërave dhe kështu pajtoheshin me gjykimin islam. Në këtë proces, sidoqoftë, ata hoqën, së pari elementet e huaja dhe pastaj e mbushën pjesën tjetër me konceptet islame. Përveç kësaj, shkencëtarët myslimanë futën

në punë edhe metodat eksperimentuese, edhe metodat teorike të hulumtimit.

Fatkeqësisht, ky lloj botëkuptimi ndaj shkencave të natyrës u flak ca nga ca në botën islame dhe myslimanët i shpërfillën këshillat e Kur'anit të Shenjtë për ta studiuar natyrën dhe për të shfrytëzuar mundësitë që Zoti ka dhënë për njeriun. Nga ana tjetër, jomyslimanët i studiuan këto tema dhe kjo u dha atyre epërsi mbi pjesën tjetër të botës. Një pasojë e rëndësishme e këtij gabimi të rëndë ishte se u krijua një hendek i madh midis fesë dhe çështjeve botërore të myslimanëve dhe ata u detyruan të përpiqeshin t'i mësonin shkencën dhe teknologjinë nga Perëndimi. Pasojë e dytë e kësaj qe infiltrimi i tipareve të padëshirueshme të qytetërimit perë-ndimor në botën islame. Si rrjedhojë e këtyre fakteve të palumtura, myslimanët kanë arritur në atë pikë, ku kanë humbur vetitë e tyre shpirtërore dhe nuk janë në gjendje të kontrollojnë punët e tyre të kësaj bote pa ndihmën e huaj.

2- Roli i shkencës në qëndrueshmërinë dhe përparimin e shoqërisë islame

Sipas Kur'anit të Shenjtë, Islami është fe e gjithësishme (universale):

قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا... ﴿١٥٨﴾

Thuaj (o Muhammed)**: "O ju njerëz! Unë jam i dërguari i All'llahut tek të gjithë ju.** *(A'raf: 158)*

وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا كَآفَّةٗ لِّلنَّاسِ بَشِيرٗا وَنَذِيرٗا ...﴿٢٨﴾

Ne nuk të dërguam ty ndryshe vetëm se për të gjithë njerëzit, si sihariqtar dhe paralajmërues... *(Sebe': 28)*

Qëllimi i Islamit është të krijojë një shoqëri monoteiste, ku fjala e Zotit është më e larta:

... وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلسُّفۡلَىٰۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِيَ ٱلۡعُلۡيَا... ﴿٤٠﴾

…E fjalën e atyre që nuk besuan e bëri më të ulëtën, kurse fjala e All'llahut (është) **më e larta...** *(Teube: 40)*

Që të krijohet një shoqëri e tillë dhe që të imunizohet ajo nga rreziqet e jobesimtarëve, bota islame duhet të jetë tërësisht e pavarur. Ajeti i mëposhtëm e thekson këtë:

... وَلَن يَجۡعَلَ ٱللَّهُ لِلۡكَٰفِرِينَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ سَبِيلاً ١٤١

... All'llahu kurrsesi nuk u jep mundësi jobesimtarëve të kenë mbizotërim të plotë mbi besimtarët. *(Nisa: 141)*

Kurse **Profeti** ynë, **Muhammedi** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* kumtohet se ka thënë*:*

الاسلام يَعلو و لا يُعلى عليه

"Islami është superior ndaj (gjithë) të tjerëve dhe asgjë nuk mund t'ia kalojë atij."[14]

Siç shihet qartë, me qëllim që të sigurohet epërsia e Islamit mbi të tjerët, myslimanët duhet të përpiqen të bëhen të pavarur dhe të vetëmjaftueshëm. Është pikërisht kjo arsyeja që jurisprudentët myslimanë kanë dhënë gjykimin përfundimtar (verdiktin) se çdo vepër që çon në epërsinë e jobesimtarëve mbi myslimanët është e ndaluar.[15] Përveç kësaj, ata kanë ardhur në një mendje se është detyrë e shoqërisë islame të sigurojë gjithçka që nevojitet për mbajtjen e saj. Në vetë Kur'anin e Shenjtë myslimanët urdhërohen të përgatiten dhe të pajisen në çdo drejtim për të përballur përballjen (sfidën) e forcave të jobesimtarëve:

وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن قُوَّةٖ وَمِن رِّبَاطِ ٱلۡخَيۡلِ تُرۡهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمۡ ... ٦٠

E, ju përgatisni kundër tyre sa të keni mundësi, forca dhe kuaj për ta tmerruar armikun e All'llahut dhe armikun tuaj… *(Enfal: 60)*

Sot, gjithçka rrotullohet rreth boshtit të shkencës dhe të teknologjisë**.** Prandaj, që të jemi të pavarur dhe të mbështetemi në forcat tona, politika islame duhet të sigurojë të gjitha mundësitë shkencore dhe teknologjike që janë thelbësore për vetëmjaftueshmërinë dhe pavarësinë. Kjo kërkon përgatitjen e specialistëve me nivel të lartë në çdo fushë të rëndësishme të shkencës dhe të teknologjisë dhe të kihen pajisjet më të mira teknike. Fatkeqësisht,

meqë myslimanët nuk e kanë vënë re nevojën për t'u pajisur me dije shkencore dhe teknologjike dhe ua kanë lënë të lirë rrugën të tjerëve në këto fusha, janë bërë gjithnjë e më të varur te jomyslimanët për nevojat më të domosdoshme të jetës. **Ibën Ikhuah** (Ibn al-Ukhuua), jurisprudent *shafii* i shekullit të shtatë pas *Hixhrit*, na thotë në librin e tij *El-Me'alimu'l Kurba fij Ahkami'l-Hisab:*

"Mjekësia është edhe art teorik, edhe art praktik e dija e saj lejohet nga Sheriati për arsye se ruhet shëndeti dhe largohen dobësitë dhe sëmundjet nga kjo strukturë fisnike [nga trupi]. Ajo [mjekësia] është një nga detyrat, për të cilën bashkësia është përgjegjëse e, megjithatë nuk ka asnjë mysliman që ta përmbushë këtë. Shumë qytete nuk kanë asnjë mjek që të mos jetë dhimmi *[jomysliman "i mbrojtur" – i krishterë, judaist ose zjarradhurues], që i përket një populli ku dëshmia për mjekët nuk pranohet [në gjykata], për ligjet e mjekësisë. Asnjë [mysliman] nuk merret me të; gjithkush i drejtohet studimit të ligjit dhe më së shumti, asaj pjese të tij që u përkushtohet polemikave dhe padive dhe qyteti është plot me legistë [ligjtarë, ligjbërës], të zënë me fetva dhe me përgjigje për çështje ligjore. A mund të ketë arsye që besimi të lejojë një gjendje punësh ku një numër i madh [njerëzish] merren me një detyrë të veçantë, kur një detyrë tjetër shpërfillet, kur me mjekësi nuk mund të arrish te gjyqtaria dhe te guvernatoria e kështu të jetë e mundur të mëtohet [pretendohet] epërsia mbi rivalët dhe autoriteti mbi armiqtë? Mjerisht, dija e besimit është fshirë."* [16]

Në qoftë se **Ibën Ikhuah** ankohej në shekullin VII pas Hixhrit kur shumica e mjekëve të kohës së tij ishin çifutë ose të krishterë dhe kur myslimanët e shpërfillnin këtë detyrë të domosdoshme, sot, ne shohim që myslimanët janë të paaftë të përdorin burimet e tyre dhe ua lënë të tjerëve t'i shfrytëzojnë ato, siç thotë poeti i njohur pakistanez **Ikbal**:

دیروز مسلم از شرف علم سر بلند امروز پشت مسلم و اسلامیان خم است

"Myslimani i së djeshmes ishte krenar dhe i nderuar për dijen e tij, (kurse) sot shpina e myslimanëve përkulet (përpara të tjerëve)."

Këtu njeriu pyet: Kur Kur'ani thotë se jobesimtarët nuk do të mbizotërojnë në asnjë mënyrë mbi besimtarët, përse myslimanët sundohen tani nga jobesimtarët? Përgjigjja mund të gjendet në faktin se sot, myslimanët nuk janë besimtarë të vërtetë dhe ata i kanë lënë

mënjanë detyrimet e tyre islame. Ata nuk kanë as unitetin, as nuk i ndjekin dijen dhe urdhrat e tjerë që këshillohen nga Kur'ani i Shenjtë:

وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ ... ﴿٦٠﴾

E, ju përgatisni kundër tyre sa të keni mundësi, forca dhe kuaj për ta tmerruar armikun e All'llahut dhe armikun tuaj…! *(Enfal: 60)*

Pavarësisht nga të gjithë urdhrat e prerë të Kur'anit, le të shikojmë çfarë kemi bërë ne për t'u përgatitur dhe për ta lartësuar shoqërinë islame. Kur Islami nuk e lejon mbizotërimin e jo-besimtarëve mbi besimtarët edhe në një çështje të thjeshtë, siç është trashëgimia,[17] përse myslimanët janë kaq kryekëput të varur në prodhimet e të tjerëve? Të hedhim një vështrim për gjendjen e tanishme të botës islame.[18]

Ka më shumë se 50 vende islamike me 1/5 e popullsisë së përgjithshme të botës dhe që zënë 1/5 e kontinenteve të rruzullit tokësor. Ato zotërojnë 50% të rezervave të naftës dhe të burimeve të tjera botërore. Por, kombet islamike mbështeten në vendet joislamike për ushqimin e tyre, për teknologjinë e tyre, për kërkesat e tyre të shkencës dhe të mbrojtjes. Ato konsumojnë më shumë sesa prodhojnë. Eksporti i tyre është kryesisht lëndë të para, çmimet e të cilave po bien në mënyrë të vazhdueshme, kurse në importet e tyre mbizotërojnë prodhimet e fabrikuara, çmimet e të cilave po ngrihen nga dita në ditë. Është e kuptueshme që në këtë gjendje të vajtueshme të vendeve islame do të vijojë varësia e tyre nga të tjerët, derisa ato të mund të kenë ushqimin dhe teknologjinë e vet, e kjo duhet të bëhet në formë të jashtëzakonshme, pa të cilën duket se ka pak gjasë të mbrohet pavarësia dhe kultura e tyre. Këtu e quajmë të nevojshme të përmendim dy çështje të rëndësishme:

a) Nga pikëpamja islame, është besimi ai i cili siguron përdorimin e duhur të dijes. Në Kur'an, dija dhe besimi janë pranë e pranë. Në ajetin e parë, që iu zbulua **Profetit** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*, këshillohet leximi e leximi vjen fill pas emrit të Krijuesit, çka do të thotë se kërkimi i dijes duhet të bëhet me emrin e Zotit, jo me emrin e shejtanit. Dija bashkë me besimin

na çojnë te devotshmëria (përkushtimi); kurse dituria në duart e jobesimtarëve është mjet i shkatërrimit. Shumë shpërdorime (abuzime) të dijes janë bërë nga shkencëtarët jobesimtarë. Një hadith i **Profetit** tonë (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* thotë:

الا انّ شرّ الشر شرار العلماء و ان خير الخير خيار العلماء

"Pa dyshim, e keqja e të gjitha të këqijave janë dijetarët e ligj dhe e mira e më të mirave janë dijetarët e mirë." [20]

Poeti persian **Xhelaluddin Rumi** thotë:

بد گهر را علم و فن آموختن — دادن تیغ است دست راهزن

تیغ دادن در کف زنگی مست — به که باشد علم ناکس را به دست

علم و مال و منصب و جاه و قرآن — فتنه آرد در کف بد گوهران

پس غزا زین فرض شد بر مؤمنان — تا ستانند از کف مجنون سنان

"T'ua japësh dijen dhe artet të këqinjve, është si t'ia japësh shpatën një grabitësi; t'ia japësh shpatën në dorë një pijaneci është një e keqe më e vogël sesa të armatosësh një keqbërës me dije; pasuria, dituria dhe pozita janë shkaku i korrupsionit në duart e njerëzve të ligj; prandaj është detyrë e besimtarëve që t'ua rrëmbejnë heshtat të çmendurve."

Vetë Kur'ani i Shenjtë e konsideron besimin fetar faktor thelbësor për të arritur epërsi të gjithanshme.

وَلَا تَهِنُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

Dhe mos u dobësoni (fizikisht) **dhe mos u dëshpëroni** (shpirtërisht) **se ju do të jeni më të lartit, në qoftë se jeni besimtarë!** *(Ali Imran: 139).*

وَلَوۡ أَنَّ أَهۡلَ ٱلۡقُرَىٰٓ ءَامَنُواْ وَٱتَّقَوۡاْ لَفَتَحۡنَا عَلَيۡهِم بَرَكَٰتٖ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ ...﴿٩٦﴾

Dhe sikur popujt e këtyre vendbanimeve të kishin besuar dhe të ishin ruajtur, Ne do t'u kishim lëshuar begati (si shi) **nga qielli dhe nga Toka...** *(A'raf: 96)*

... وَلِلَّهِ ٱلۡعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِۦ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ ...﴿٨﴾

…Dhe krenaria u takon All'llahut, të Dërguarit të Tij dhe besimtarëve… *(Munafikun: 8)*

Duhet theksuar se me gjithë rëndësinë që ka mësimi i shkencës dhe i teknologjisë, ato (shkenca dhe teknologjia) nuk konsiderohen të mjaftueshme në vetvete dhe myslimanët duhet, përveç se të ngrenë standardin e tyre në fushat materiale dhe shkencore, të kenë besim të fortë në ideologjinë islame dhe të ndjekin parimet fetare për të përmbushur qëllimet e tyre të dëshiruara. **Sejjid Kutub** e përpunon këtë çështje në mënyrë bindëse: *"Zoti ka bërë premtim të qartë dhe ka dhënë urdhër të qartë se në qoftë se besimi i vërtetë depërton në shpirtrat e besimtarëve dhe shembullsohet në mënyrën e tyre të jetesës dhe në sistemin e tyre të qeverisjes dhe në qoftë se të gjitha veprimet dhe arsyetimet e myslimanëve bëhen duke e përqendruar vëmendjen vetëm tek All'llahu…, atëherë, All'llahu nuk do t'u japë jobesimtarëve asnjë epërsi mbi besimtarët. Me qëllim që të garantojmë fitoren tonë në çdo vend dhe në çdo kohë, ne duhet t'u japim përparësi besimit tonë dhe kërkesave tona… dhe është pikërisht vetë besimi që kërkon nga ne forcë dhe vetëmjaftueshmëri. Ai na ndalon të mbështetemi tek armiqtë tanë dhe të kërkojmë ndihmë tek dikush tjetër e jo tek All'llahu."* [21]

b) Islami i nxit myslimanët të pajisen me shkenca dhe teknologji, të sigurojnë pavarësinë dhe zhvillimin e shoqërisë islame, për t'i ruajtur pikëpamjet shpirtërore. Edhe në ajetin kur'anor,

وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ ...﴿٦٠﴾

E, ju përgatisni kundër tyre sa të keni mundësi, forca dhe kuaj për ta tmerruar armikun e All'llahut dhe armikun tuaj … *(Enfal: 60)*,

ku All'llahu i fton myslimanët ta forcojnë mbrojtjen e tyre, shtohet fill se qëllimi i tij është të dobësohen (frikësohen) armiqtë e Zotit dhe të myslimanëve. Prandaj, ndërsa fuqizojnë forcat e tyre materiale, myslimanët duhet t'i shfrytëzojnë ato në shërbim të kauzave shpirtërore dhe të përmbushjes së idealeve islame. Ata nuk duhet të kërkojnë përparim material si qëllim në vetvete. Ajetet e lavdishme të mëposhtme e parashtrojnë këtë ide me terma të qartë:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾

Sigurisht, gjithçka që është mbi Tokë, Ne e kemi bërë stoli të saj, kështu që Ne të mund t'i provojmë ata, (se) **cili prej tyre është më vepërmirë.** *(Kehf: 7)*

وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ... ﴿٧﴾

Dhe, është Ai i Cili krijoi qiejt e Tokën në gjashtë ditë (faza), **e Arshi** (Froni) **i Tij kishte qenë** (më parë) **mbi ujë, që t'ju sprovojë, se cili prej jush është më vepërmirë…** *(Hud: 7)*

Përfundime

Siç shihet, në Islam, gjithçka rrotullohet rreth boshtit të Njësisë (Unitetit) së Zotit* dhe dëshirueshmëria e shkencës dhe e teknologjisë mbështetet në faktin se këto janë mjete që e shtojnë dijen tonë për Zotin dhe janë të frytshme për vendosjen e një shoqërie të pavarur monoteiste. Në kohën tonë, kur vendet islame janë nën ndikimin e jobesimtarëve, myslimanët kanë një përgjegjësi të madhe në shpatullat e tyre. Shikoni ajetin, që e kemi cituar më parë:

وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ ... ﴿٦٠﴾

E, ju përgatisni kundër tyre sa të keni mundësi, forca dhe kuaj për ta tmerruar armikun e All'llahut dhe armikun tuaj…! *(Enfal: 60).*

Sipas këtij urdhri kur'anor, myslimanët duhet të përgatiten dhe të pajisen në çdo drejtim dhe meqë sot, shkencat eksperimentuese luajnë një rol themelor në çdo aspekt të jetës materiale, fuqizimi i kësaj përmase të politikës islame është domosdoshmëri. Prandaj vendet islame duhet të krijojnë qendra për të zhvilluar kërkimin shkencor dhe teknologjik dhe duhet të përgatisin specialistë të

* *Njësia e Zotit* besimi se Zoti është Një dhe i Vetëm. *(shënim i përkthyesit)*

kalibrit të lartë në të gjitha fushat e dobishme të shkencës dhe të teknologjisë. Në këtë përpjekje, sidoqoftë, ato duhet t'u vënë theksin shkencave themelore, që të mund ta çojnë më tej kërkimin shkencor origjinal e jo të imitojnë të tjerët. Nga ana tjetër, në mënyrë që sigurohet suksesi i rilindjes shkencore në politikën islame, duhet të kihen parasysh disa çështje të rëndësishme:

1- Është e qartë se në kohën e tanishme, myslimanët kanë nevojë t'i mësojnë shkencën e teknologjinë nga vendet që janë të përparuara në këto fusha dhe, natyrisht, ky nuk është veprim për t'u fajësuar në vetvete. **Profeti** ynë, Muhammedi (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

اطلبوا العلم و لو بالصّين

"Kërkoje diturinë deri në Kinë!" [22]

Dhe:

الحكمة ضالّة المؤمن فحيث وجدها فهو احقّ بها

"Besimtari është gjithmonë në kërkim të urtësisë; kudo që ta gjejë atë, ajo është e tij, sepse ai e meriton ta ketë atë me shumë se kushdo tjetër."[23]

Dhe:

خذوا العلم من افواه الرجال

"Kërkoje diturinë nga ajo që thonë njerëzit!" [24]

Imam **Aliu** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

حقّ على العاقل ان يضيف الى رأيه رأى العقلاء و يضمّ الى علمه علوم الحكماء

"Është e vlefshme për çdo njeri të mençur që t'ua shtojë urtësive të veta mendimet e të tjerëve dhe dijes së vet t'i shtojë dijen e të tjerëve." [25]

Dhe:

العلم ضالةّ المؤمن، فخذوه و لو من ايدى المشركين

"Dituria është pasuria e humbur e një besimtari; prandaj, kërkojeni atë edhe po të jetë në duart e politeistëve." [26]

Dijetarët islamë të së kaluarës e kanë bërë këtë dhe ajo që mendohet për ne është të marrim dije nga jobesimtarët në mënyrë përzgjedhëse, domethënë, ta pastrojmë atë nga elementet e huaja për Islamin dhe ta rimodelojmë atë në dritën e botëkuptimit islam. Pikërisht nën udhëheqësinë e këtyre parimeve, myslimanët mund të marrin dije nga burime jomyslimane dhe mund ta modelojnë atë për

t'iu përshtatur idealeve islame. Pikërisht në kushte të tilla, nivele të ndryshme të dijes mund të bashkërendohen për të arritur qëllimin tonë dhe për t'u afruar te Zoti.

2- Ne duhet të ringjallim frymën shkencore të stërgjyshërve tanë dijetarë dhe ndezullinë (zellin) e tyre për të riformuar degët e ndryshme të dijes, për t'i shfrytëzuar ato për zhvillimin e qytetërimit islam. Ata nuk shikonin ndonjë kontradiktë reale midis së ashtuquajturave shkenca fetare dhe shkenca fizike; ata e konsideronin qëllimin e të dyjave të njëjtë. Sipas pikëpamjes së tyre, edhe shkencat biologjike, edhe shkencat fizike tregojnë harmoninë ndërmjet pjesëve të ndryshme të gjithësisë dhe prandaj, ato na çojnë te Zoti, çka është edhe synim i fesë. Ishte pikërisht falë këtij botëkuptimi që shkencat fetare dhe ato fizike mësoheshin së bashku dhe disa nga dijetarët islamë ishin autoritete të klasës së parë në të dyja llojet (e shkencave). Kjo traditë e vyer duhet të ringjallet dhe programet mësimore të universiteteve tona t'i përfshijnë edhe shkencat fetare, edhe përparimet më të fundit shkencore dhe teknologjike. Vetëm në këtë rrugë myslimanët mund të pajisen me zhvillimet më të fundit në fushat shkencore dhe njëherazi, mund t'i mbrojnë studentët e tyre nga mësimet ateiste dhe materialiste të Lindjes dhe të Perëndimit dhe mund t'i sjellin shkencën dhe teknologjinë nën udhëheqësinë e botëkuptimit islam.

3- Sipas Kur'anit të Shenjtë, njeriu është mëkëmbës i Zotit në Tokë:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ... ﴿٣٠﴾

(Dhe kujto, o Muhammed) **Kur Zoti yt u tha melekëve 'Unë po caktoj në Tokë një mëkëmbës'…** *(Bekare: 30)*

هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلْأَرْضِ ۚ فَمَن كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۥ ... ﴿٣٩﴾

Është Ai i Cili ju caktoi ju mëkëmbës në Tokë; e kushdo që nuk beson, të keqen e mosbesimit do ta ketë kundër vetvetes..." *(Fatir: 39)*

ثُمَّ جَعَلْنَٰكُمْ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلْأَرْضِ مِنۢ بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

Pastaj, Ne ju bëmë mëkëmbës në Tokë pas tyre, për t'ju parë si do të veproni. *(Junus: 14)*

Që të mund ta luajë këtë rol, Zoti i ka dhënë njeriut të gjitha llojet e dhuntive dhe e ka pajisur atë me inteligjencë dhe ka krijuar një harmoni të bukur midis krijimit të njeriut dhe pjesës tjetër të gjithësisë, në mënyrë që njerëzit të mund të kujdesen për nevojat e tyre. Përsëri citojmë Kur'anin:

هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ... ﴿٢٩﴾

Është Ai i Cili krijoi për ju gjithçka që ka në Tokë… *(Bekare: 29)*

وَلَقَدْ مَكَّنَّٰكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَٰيِشَ... ﴿١٠﴾

Dhe Ne ju vendosëm në Tokë dhe bëmë në të mjetet e jetesës për ju… *(A'raf: 10)*

U mbetet myslimanëve t'i shfrytëzojnë dijen dhe teknologjinë për qëllimet madhështore të Islamit dhe për interesat e larta të njerëzimit. Po japim ajetin e famshëm për ta vërtetuar këtë:

كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ... ﴿١١٠﴾

Ju jeni populli më i mirë, i ardhur ndonjëherë për të mirën e njerëzve, që urdhëroni për mirë, që ndaloni veprat e këqija dhe që besoni në All'llahun... *(Ali Imran: 110)*

Myslimanët nuk lejohen të sjellin shkatërrime në Tokë ose të përhapin padrejtësinë dhe çrregullimin në të. Atyre u kërkohet të banojnë në Tokë ashtu siç dëshiron Zoti:

... هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ وَٱسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا ... ﴿٦١﴾

…Ai së pari ju krijoi nga dheu dhe ju bëri banues të tij… *(Hud: 61)*

Myslimanët janë për ta ndryshuar dhe rregulluar Tokën. Fatkeqësisht, shkenca perëndimore, për arsye të nocioneve të keq-konceptuara filozofike, ka sjellë shkatërrim në zgjimin e saj dhe

shkencëtarët e njohur dhe të fuqishëm të kohës sonë e përshtatin këtë përshkrim me ajetin e mëposhtëm të Kur'anit të Shenjtë:

وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي ٱلۡأَرۡضِ لِيُفۡسِدَ فِيهَا وَيُهۡلِكَ ٱلۡحَرۡثَ وَٱلنَّسۡلَۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلۡفَسَادَ ٢٠٥

Dhe, kurdo që ai të kthehet në Tokë, nxiton të bëjë shkatërrim në të, të asgjësojë të korrat (mbjelljet) **dhe gjallesat. E, All'llahu nuk e do çrregullimin** (të keqen). *(Bekare: 205)*

Historia e Ademit në Kur'an, që ilustron epërsinë e njeriut për arsye se ai është mëkëmbës i Zotit dhe dijen e tij për "emrat" (*Esma),* na paralajmëron për rreziqet që janë përpara tij, sa herë që ai shkel urdhrat e Zotit. Njeriu është caktuar si mëkëmbës i Zotit në Tokë që ta ndryshojë atë, që të shohë shenjat e Zotit dhe që të bëhet përfaqësues i Fuqisë dhe i Urtësisë së Tij.

4- Në shkollat dhe në universitetet e vendeve islame duhet t'i kushtohet vëmendje e mjaftueshme problemit të pastrimit moral të studentëve dhe ata duhet të udhëzohen për veprime të virtytshme. Vetëm kështu diplomantët e shkollave dhe të universiteteve do të jenë edhe fetarë, edhe të ditur dhe vetëm me këtë lloj shkencëtarësh mund të sillet rregull në botën tonë, siç e thotë Imam **Aliu** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!):*

و بالايمان يعمر العلم

"Dija lulëzon nëpërmjet besimit." [27]

Dija pa besim nuk sjell asgjë më të mirë sesa ç'ka sjellë qytetërimi perëndimor dhe shkencëtarët e pabesim nuk kanë qëllim tjetër përveçse pozitën, pushtetin dhe pasurinë. Imam **Khomeini** ka thënë me të drejtë: *"Të gjitha ato mjete që janë bërë për shkatërrimin e njerëzimit dhe të gjitha ato përparime që janë bërë në fushën e armëtarisë, janë produkte të diplomantëve universitarë, që nuk janë përgatitur moralisht dhe që nuk kanë pastruar shpirtrat e tyre."* [28]

Vetë Kur'ani i Shenjtë, kur flet për mesazhin e **Profetit,** thotë se përgatitja shpirtërore është e detyrueshme kur mësojmë:

كَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِيكُمۡ رَسُولٗا مِّنكُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡكُمۡ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمۡ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ ... ١٥١

Ashtu siç kemi sjellë nga gjiri juaj të Dërguar t'ju këndojë ajetet Tona, dhe t'ju pastrojë, dhe t'ju mësojë Librin dhe Urtësinë... *(Bekare: 151)*

...وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَيُزَكِّيهِمۡ... ﴿١٢٩﴾

…Dhe t'u mësojë atyre Librin dhe Urtësinë, dhe t'i pastrojë ata... *(Bekare: 129)*

هُوَ ٱلَّذِي بَعَثَ فِي ٱلۡأُمِّيِّـۧنَ رَسُولٗا مِّنۡهُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمۡ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ... ﴿٢﴾

Është Ai i Cili arabëve të pashkolluar u dërgoi Pejgamberin nga mesi i tyre që t'ua këndojë ajetet e Tij, dhe t'i pastrojë ata, dhe t'ua mësojë Librin dhe Urtësinë,... *(Xhumua: 2)*

Dijetarët isalmë duhet, gjithashtu, ta bëjnë rregull t'i këshillojnë studentët e tyre të kenë përgatitje shpirtërore dhe kur të kërkojnë diturinë, të mos lakmojnë pozitën, pushtetin ose pasurinë. Shkurt, që të sigurohet mirëqenia shpirtërore dhe materiale e një shoqërie islame, është thelbësore të lidhet të mësuarit me përgatitjen shpirtërore.

5- Kur'ani i Shenjtë i quan ithtarët e Islamit komb i mirekuilibruar:

وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَٰكُمۡ أُمَّةٗ وَسَطٗا لِّتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ... ﴿١٤٣﴾

Dhe, kështu, Ne ju kemi bërë një popull të drejtë, që të mund të jeni dëshmitarë për njerëzit…*(Bekare: 143)*

Kur'ani i këshillon ata të mbajnë drejtpeshim midis përmasave shpirtërore dhe përmasave materiale të jetës:

... رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗ وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِ حَسَنَةٗ... ﴿٢٠١﴾

"Zoti ynë, na jep të mira në këtë jetë, të mira edhe në Botën Tjetër… *(Bekare: 201)*

وَٱبۡتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنۡيَا ... ﴿٧٧﴾

Dhe me atë që të ka dhënë All'llahu, kërko (ta fitosh) **Botën Tjetër, e mos lër mangët atë që të takon nga kjo botë!…** *(Kasas: 77)*

Atëherë, myslimanët nuk duhet të jepen pas anëve materiale të jetës, siç bëjnë perëndimorët dhe nuk duhet të harrojnë përmasat shpirtërore të ekzistencës. Myslimanët duhet të njohin faktin se sipas botëkuptimit islam, të gjitha mundësitë materiale janë të lejueshme, por jo si qëllim në vetvete. Ato shërbejnë si shkallë për përparimin shpirtëror të njeriut. Myslimanët nuk duhet të harrojnë kurrë se Islami është rrënjësisht kundër qëndrimit materialist në përvetësimin e shkencës dhe të teknologjisë dhe thekson se ato nuk duhet të kërkohen si qëllim në vetvete. Kjo, në asnjë mënyrë nuk e kufizon fushën e dijes empirike. Kjo do të thotë vetëm se kur të përparojnë në këtë fushë, ata duhet të përmendin gjithmonë Zotin dhe të kërkojnë afërsinë e tij si qëllim parësor. Shkurt, sot ballafaqohemi me dy realitete: nga njëra anë shohim se Perëndimi ka përparuar shumë në fushat e ndryshme të shkencës dhe të teknologjisë dhe nga ana tjetër, ky përparim material nuk e ka kënaqur njeriun perëndimor. Më sakt, ai e ka çuar atë në kurthin e nihilizmit dhe në të vërtetë, e ka prurë njerëzimin në buzë të asgjësimit të përgjithshëm. Në këto rrethana, detyra e myslimanëve është të vënë në vend prapambetjen e tyre në fushat e shkencës dhe të teknologjisë dhe, duke ringjallur mësimet islame dhe duke bërë të mbizotërojë botëkuptimi islam, ata mund ta udhëheqin njerëzimin drejt mirëqenies dhe lumturisë së vërtetë.

Shënime dhe Burime

1. Kulejni, el-Usul mine'l-Kafi, (Beirut: Dar Sa'b ue Daru't-Te'aruf, 1401 H.). vëll. 1, f. 30: Ibn Maxheh, es-Sunen (Damask: Daru'l-Fikr). Introduction, Sec. 17, nr. 224.
2. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali Ihja Ulumi'd-Din. (Beirut: Daru'l Ma'rifeh). vëll. 1. f. 14.; Muhammed Bakir Mexhlisi Biharu'l-Enuar, (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1403 H.), vëll.1, f. 180.
3. Sejjid Hasan Shirazi, Kelimetu'r-Resuli'l-A'dhem, (Beirut: Muessesetu'l-Uefa, 1982), f. 403. Saduku kumton se, kur Profeti (paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!) po përshkruante karakteristikat e njerëzve të urtë, ka thënë:

...لا يسأم من طلب العلم طول عمره ...

"Njeriu i ditur nuk lodhet së kërkuari dituri gjatë tërë jetës së tij."
Kitabu'l-Khisal, (Kum: Daftar-e Intesherat-e Islami, 1362 S.), vëll.2, f. 433.
4. Kulejni, op.cit, vëll. 1, f. 32: Ibn Maxheh, op.cit.., nën nr. 223; Tirmidhi, el-Xhami'us-Sahih (Sunen), (Beirut: Dar Ihjai't-Turathi'l-Arabi) nr. 2682.
5. es-Sujuti, el-Xhami'us-Saghir min Hadithi'l-Beshiri'n-Nedhir, Damask: Mektebetu'l-Halbuni,) vëll. 2, f. 657: shiko dhe Mexhlisi, op.cit., vëll. 2, f. 16.
6. Mexhlisi, Ibid., vëll. 3, f, 82-83.
7. Ibn Maxheh, op.cit., Introduction sec. 23, nr.250:, es-Sujuti. op.cit, vëll, 2, f. 185. Në një hadith tjetër të njohur të Profetit tonë të shenjtë (paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!) lexojmë:

نعوذ بالله من علم لا ينفع

"Kërkojmë strehë te Zoti nga dituria e padobishme." (Mexhlisi, op.cit., vëll, 2, f. 32: el-Gazali, op.cit., vëll, 1, f. 2).
8. Harrani, Tuhaful-'Ukul an Ali'r-Resul (Kum: Daftar-e Intesha rat-e Islami, 1363 s.), f. 335 – 336.
9. R. Levy, The Social Structure of Islam, (Cambridge: Cambridge University Press, 1957) f. 460
10. G. Sarton, Introduction to the History of Science, (Baltimore: The Williams & Wilkins Co.,, 1927), vëll, 1, f. 5.

11. Ebu Rejhanu'l-Biruni, Kitab Tehdidu'n Nihajatu'l -Emakin li't-Tes'hih Mesafatu'l-Mesakin, përkthimi në persishte, nga A. Aram (Tehran, Tehran University Press, 1352 S.), f. 3-4.
12. Ebu Rejhan el-Biruni, Kitabu'l-Xhemahir fi Ma'rifeti'l-Xheuahir (Hyderabad. India; Matba'atu'l Xhem'ijeti'd Daireti'l-Me'arifi'l-Uthmanijeh, 1355 H.), f. 5.
13. Ibn Ebi 'Usajbijeh, 'Ujunu'l-Enba fi Tabakati'l-Etibba (Beirut: Dar Mektebetu'l-Hayat, 1965), f. 552-553.
14. Saduk, Kitab Men la jahduruhu'l-Fakih (Tehran: Mektebeh al-Saduk, 1394 H.), vëll. 4, f. 334. Në Sahihun e Buhariut (kreu për ritet varrimore), ky hadith jepet në një formë pak të ndryshme, por me të njëjtin kuptim. M. Bukhari, Sahihu'l-Bukhari, (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi)

الاسلام يعلو و لا يعلى عليه

15. M. Xh. Mughnijeh, et-Tefsiru'l-Kashif, (Beirut: Daru'l-'Ilm li'l-Melajin, 1968), vëll. 2, f. 465.
16. Ibn al-Ukhuwwa, The Ma'alim al-Qurba fi Ahkam al-Hisab, me një përmbledhje të përmbajtjes, fjalorth dhe tregues (indekse) nga R. Levy, (London: Messrs Luzac and Co., 1938), f. 56-57.
17. M. Xh. Mughnijeh, el-Fik'h ale'l-Medhahibi'l-Khamseh (Beirut: Daru'l-'Ilm lil-Melajin, 1977), f. 499.
18. Këto statistika janë marrë nga kumtesat e mëposhtme, mbajtur në:
"International Conference on Science in Islamic Politics in 21st Century" arranged by COMSTECH at Islamabad, Pakistan, in March 1995:
Khan, Hameed, A., "Present State of Science and Technology in the Muslim World and some Suggestions for Further Improvement.";
Khan, Munir, A., "Technological Challenges for the Muslim World.";
Khan, Shafiq, A., M. M. Quraishi, and N. Arshad,, R & D Manpower in Some Selected Muslim Countries with Special Reference to Industrial Development.";
Hanif, Ghulam, M., "Scientific Manpower for the Twenty-first Century Development: A Muslim Dilemma.";
Atta-urr, Rahman, "Higher Education Science and Technology in the Muslim World.".
19. Zejnu'd-Din ‘Amili, Mun'jetu'l-Murid fi Adabi'l-Mufid ue'l-Mustefid (Kum: Daftar-e Tablighat-e Islami, 1368 S.) f. 137

201. Sejjid Kutub, Fi Dhilali'l-Kur'an, (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1386 H). vëll. 2, f. 560-561.
21. el-Gazali, op.cit, vëll, 1, f. 14; Mexhlisi, op.cit., vëll, 1, f. 180
22. Mexhlisi, op.cit., vëll, 2, f. 99; es-Sujuti, op.cit., vëll, 2, f. 255.
23. Mexhlisi, Ibid., vëll, 2, f. 105.
24. Amidi, Ghuraru'l-Hikem ue Duraru'l-Kelim (Kum: Daru'l-Kitabi'l-Islami, 1410 H.), f. 324-325.
25. Ibn Abdi'l-Berr el-Kurtubi, Xhami' Bejani'l-Ilm ue Fadluh (Beirut, Muessesetu'l-Kutubi'th-Thekafijeh, 1995), f. 122.
26. Nehxhu'l-Belaghah, edited by S. al-Saleh, (Beirut, 1967), f. 219.
27. Sahifeh-ye Nour, (Tehran: Sazman-e Madarek-e Farhangi-e Inqelab-e Islami, 1361 S.) vëll, 13, f. 206.

KREU III

SHKENCA DHE ETIKA NË VËSHTRIMIN KUR'ANOR

I. Përmasa morale e njerëzve në vështrimin kur'anor

Sipas Kur'anit, shkenca dhe etika janë pjesë të një botëkuptimi themelor, që i konsideron dukuritë e natyrës si shenja të Zotit, që ia atribuon qëllimin final gjithësisë dhe që pranon karakterin moral për kozmosin.

Sipas Kur'anit, Zoti u ka dhuruar njerëzve aftësinë për të kuptuar natyrën:

وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ... ﴿٣١﴾

E, Ai (Zoti) **ia mësoi Ademit të gjithë emrat…** *(Bekare: 31)*

dhe i bëri ata mëkëmbësit e Tij në Tokë:

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ ٱلْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِى مَآ ءَاتَىٰكُمْ ۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ ٱلْعِقَابِ... ﴿١٦٥﴾

Është Ai i Cili ju ka bërë mëkëmbës në Tokë dhe i ka ngritur disa nga ju në një shkallë më të lartë mbi të tjerët, për t'ju sprovuar në atë që ju ka dhënë. I Shpejtë është Zoti juaj në ndëshkim… *(En'am: 165)*

dhe u ka siguruar atyre dinjitetin:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىٓ ءَادَمَ... ﴿٧٠﴾

Ne, vërtet, i kemi nderuar pasardhësit e Ademit... *(Isra: 70)*

Kjo (aftësia e njeriut për të njohur natyrën) shoqërohet nga tri rrethana:

1- Aftësia për të përdorur burimet natyrore

Një rezultat i dytë i rëndësishëm i dijes së njerëzve për dukuritë e natyrës është aftësia e tyre për të shfrytëzuar burimet natyrore.

أَلَمْ تَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةً وَبَاطِنَةً... ﴿٢٠﴾

A nuk e dini ju se All'llahu nënshtroi për të mirën tuaj ç'ka në qiej e ç'ka në Tokë dhe plotësoi ndaj jush të mirat e Tij të dukshme e të fshehta?... *(Lukman: 20)*

2- Përgjegjësia vetjake dhe shoqërore

Sipas Kur'anit, njerëzit janë përgjegjës për veprimet e tyre, edhe vetjake edhe shoqërore:

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

Pafsha Zotin tënd, ata të gjithë do t'i pyesim për atë që kanë bërë. *(Hixhr: 92, 93)*

Përgjegjësia përfshin kujdesin për burimet tokësore për mjedisin tonë dhe shmangien e çdolloj të keqeje në Tokë.

وَلَا تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَٰحِهَا وَٱدْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا ۚ إِنَّ رَحْمَتَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

Mos bëni çrregullime në Tokë pas rregullimit të saj (me ardhjen e pejgamberëve) **dhe lutiuni Atij duke pasur frikë** (dënimin) **dhe duke shpresuar** (mëshirën)**. S'ka dyshim se mëshira e All'llahut është pranë atyre të mirëve.** *(A'raf: 56)*

Që të jemi më eksplicitë (të qartë), përgjegjësia e njeriut ka përmasat e mëposhtme:

a) Përgjegjësia e individit për veprimet e veta:

هَٰذَا يَوْمُ ٱلْفَصْلِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾ وَقِفُوهُمْ ۖ إِنَّهُم مَّسْـُٔولُونَ ﴿٢٤﴾

Kjo është Dita e ndasisë që ju e keni mohuar…. Ndalini ata! Ata do të pyeten. *(Saffat: 21-24)*

b) Përgjegjësia e individit ndaj shoqërisë:

يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾

I besojnë All'llahut dhe Ditës së Gjykimit, këshillojnë për të mirë dhe largojnë nga të këqijat, përpiqen për punë të dobishme; ata janë prej të mirëve. *(Ali Imran: 114)*

Dhe në fjalët e **Profetit Muhammed** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!):*

الا كلّكم راعٍ و كلّكم مسئول عن رعيّته

"Vërtet, secili prej jush është bari dhe secili bari përgjigjet për tufën e vet." [1]

c) Përgjegjësia ndaj krijesave të tjera:

وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا طَٰٓئِرٖ يَطِيرُ بِجَنَاحَيۡهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمۡثَالُكُم ۚ مَّا فَرَّطۡنَا فِي ٱلۡكِتَٰبِ مِن شَيۡءٖ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمۡ يُحۡشَرُونَ ٣٨

Nuk ka asnjë gjallesë në Tokë dhe as shpendë që fluturojnë me dy krahë që nuk janë bashkësi si ju (Zoti i krijoi si ju). **Asgjë nuk kemi lënë pas dore nga evidenca. Më në fund, te Zoti i tyre do të tubohen.** *(En'am: 38)*

Na përcillet se **Profeti Muhammed** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

الخلق كلّهم عيال الله، فاحبّهم الى الله انفعهم لعياله

"Të gjitha krijesat janë familje (vartës) të Zotit dhe Zoti do më shumë ata që janë më mirëbërës ndaj familjes së Tij (vartësve të Tij)." [2]

Dhe nga Imam **Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*:

اتّقوا الله فى عباده و بلاده، فانّكم مسئولون حتّى عن البقاع و البهائم

"Kijeni frikë Zotin për robtë e Tij dhe për venbanimet e Tij, sepse ju do të gjykoheni edhe për tokat dhe për kafshët e egra." [3]

3- Njohja e së mirës dhe e së keqes

Sipas Kur'anit, Zoti i ka krijuar njerëzit me baraspeshë dhe u ka treguar atyre cila është e mira dhe cila është e keqja:

أَلَمۡ نَجۡعَل لَّهُۥ عَيۡنَيۡنِ ٨ وَلِسَانٗا وَشَفَتَيۡنِ ٩ وَهَدَيۡنَٰهُ ٱلنَّجۡدَيۡنِ ١٠

A nuk i dhamë Ne atij dy sy dhe një gjuhë e dy buzë dhe a nuk ia treguam atij të dyja rrugët (rrugën e së mirës dhe rrugën e së keqes)**?** *(Beled: 8-10)*

Dhe...

وَنَفۡسٖ وَمَا سَوَّىٰهَا ۝٧ فَأَلۡهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقۡوَىٰهَا ۝٨

Pafsha shpirtin dhe Atë që e krijoi atë (shpirtin)**! Dhe ia mësoi se cilat janë të këqijat dhe të mirat e tij.** *(Shems: 7, 8)*

II- Përmasa morale e shkencës dhe e teknologjisë

Ka katër koncepte në Kur'an dhe në hadithet islame që lidhen me dimensionin moral të shkencës dhe të teknologjisë. Këto janë: dija e dobishme, ekuilibri, pastrimi i shpirtit dhe shmangia e gjykimeve të pasakta.

1- Dija e dobishme

Siç u përmend në kreun e parë, Islami këshillon të merret dije në kuptimin e saj të përgjithshëm. Por njeriu duhet të kërkojë dijen e dobishme. Në fjalët e **Profetit** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!):*

سلوا الله علما نافعاً و تعوّذوا بالله من علم لا ينفع

"Kërkojini Zotit dije të dobishme dhe kërkoni strehë te Zoti nga ajo lloj dijeje që nuk të sjell të mirë" [4], *dobia* nuk përdoret në kuptimin utilitar; ajo përdoret në kuptimin: ndihmojeni njerëzimin të kryejë rolin që i ka caktuar Zoti në këtë botë.

2- Ekuilibri në kozmos dhe në të gjitha veprimet e njeriut

Sipas vështrimit kur'anor, gjithçka në univers është krijuar me rregull dhe me ekuilibër dhe njerëzit nuk duhet ta prekin këtë ekuilibër:

ٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُ بِحُسۡبَانٖ ۝٥ وَٱلنَّجۡمُ وَٱلشَّجَرُ يَسۡجُدَانِ ۝٦ وَٱلسَّمَآءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ ٱلۡمِيزَانَ ۝٧ أَلَّا تَطۡغَوۡاْ فِي ٱلۡمِيزَانِ ۝٨

Dielli dhe hëna udhëtojnë sipas një përcaktimi të saktë… Ai (Zoti) e ngriti edhe qiellin dhe Ai vuri ekuilibrin, që të mos e kaloni kufirin (në ekuilibër)**.** *(Rrahman: 5-8)*

Kjo do të thotë se ligjet që sundojnë në çështjet njerëzore duhet të jenë në harmoni me ligjet që drejtojnë kozmosin, sepse të dy llojet e ligjeve janë të të njëjtit Zot dhe Zoti do ta mbajë gjithçka të ekuilibruar në kozmos.

Pasojë logjike e 'ekuilibrit' është koncepti "i moderimit" (i mesatarësisë, i përkorjes). Kështu, Kur'ani i këshillon njerëzit t'i shmangin kërkesat tej nevojave të tyre reale:

وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُواْ لَمۡ يُسۡرِفُواْ وَلَمۡ يَقۡتُرُواْ وَكَانَ بَيۡنَ ذَٰلِكَ قَوَامٗا ٦٧

Edhe ata që, kur shpenzojnë, nuk e teprojnë e as nuk janë dorështrënguar, por mbajnë mesataren e janë të matur. *(Furkan: 67)*

Kjo do të thotë, p.sh., që përdorimi i papërkorë i burimeve natyrore duhet të shmanget.

3- Pastrimi i shpirtit

Sipas Kur'anit të Shenjtë, mesazhi i të gjithë të dërguarve të Zotit ka qenë i dyfishtë: t'u mësonin njerëzve besimin dhe t'i pastronin ata:

رَبَّنَا وَٱبۡعَثۡ فِيهِمۡ رَسُولٗا مِّنۡهُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَيُزَكِّيهِمۡ ... ١٢٩

Zoti ynë, dërgo ndër ta, nga gjiri i tyre të dërguar që t'u lexojë atyre ajetet e Tua, t'u mësojë atyre librin dhe urtësinë e t'i pastrojë ata!… *(Bekare: 129)*

Kjo do të thotë që marrja e dijes duhet të plotësohet nga marrja e vlerave morale. Kështu, mësimi do t'i japë udhën jetës së njeriut dhe ndjenjën e përgjegjësisë. Vetë **Profeti Muhammed** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë se detyra e tij kryesore ka qenë plotësimi i standardeve të larta morale.

انّما بعثت لاتمّم مكارم الاخلاق

"Me të vërtetë, unë jam dërguar për të plotësuar standardet e larta morale."[5]

Kur'ani na këshillon të bëjmë vepra që e përmirësojnë mire-qenien e individit ose të shoqërisë. P.sh:

وَسَارِعُوٓاْ إِلَىٰ مَغۡفِرَةٖ مِّن رَّبِّكُمۡ وَجَنَّةٍ عَرۡضُهَا ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلۡأَرۡضُ أُعِدَّتۡ لِلۡمُتَّقِينَ ١٣٣
ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي ٱلسَّرَّآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَٱلۡكَٰظِمِينَ ٱلۡغَيۡظَ وَٱلۡعَافِينَ عَنِ ٱلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ
ٱلۡمُحۡسِنِينَ ١٣٤

Dhe ngutuni me njëri-tjetrin që të arrini faljen e Zoti juaj dhe një Xhennet, të gjerë sa qiejt dhe Toka, të përgatitur për të devotshmit, të cilët japin kur janë çlirë dhe kur janë në vështirësi dhe që e frenojnë zemërimin, që ua falin (të keqen) **njerëzve. E, All'llahu i do bamirësit.** *(Ali Imran: 133, 134).*

4- Shmangia e gjykimeve të pasakta

Siç është përmendur në kreun e mëparshëm, Kur'ani i Shenjtë thekson shmangien e pohimeve të pasakta:

وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ
مَسۡـُٔولٗا ٣٦

Mos e ndiq atë, për të cilën nuk ke njohuri, sepse veshi (të dëgjuarit)**, syri** (të parët) **dhe zemra do të pyeten për të!** *(Isra: 36)*

III – Shkenca dhe etika në botën e sotme

Përpara kohës moderne, çështjet etike ishin preokupim i të gjithë shkencëtarëve të devotshëm, edhe në botën islame, edhe në botën perëndimore. Ky qëndrim ka ndryshuar në mënyrë dramatike në kohën tonë dhe ka sjellë pasoja të rënda. Ka ndotje të mjedisit, shterim të burimeve natyrore të tokës dhe prodhim të llojeve më të këqija të mundshme të shkatërrimit në masë. Ne besojmë se i tërë problemi ka ardhur nga ndryshimi në qëndrimin ndaj shkencës pas Rilindjes. Përparimi i shkencës ka qenë i efektshëm në skajimin (margjinalizimin) e gjykimeve etike dhe përhapjen e subjektivizmit të vlerave morale. Kjo ka bërë që të rrënjoset e të përhapet besimi

ndërmjet shkencëtarëve se faktet dhe vlerat janë të ndara. Ata argumentojnë se shkenca është një ndërmarrje objektive me vlera, që ka të bëjë me faktet, kurse vlerat janë subjektive, pra varen nga mendimi vetjak.

Sipas këndvështrimit kur'anor, etika lidhet me qëllimin përfundimtar, final të botës dhe përshtatshmëria e veprimtarisë njerëzore matet me shkallën e harmonisë së saj në këtë qëllim. Baza reale e sjelljes morale është besimi në një univers që ka qëllim themelor dhe rregull moral. Ndërkohë që pranojmë se në bazë logjike, njeriu nuk mund të nxjerrë pohime normative nga pohimet faktike, ne besojmë se shkenca dhe etika lidhen edhe në nivelin metafizik, edhe në nivelin praktik.

Sipas vështrimit kur'anor, studimi i natyrës dhe respekti për vlerat morale – të dy përshtaten me botëkuptimin kur'anor, i cili i bashkërendon të gjitha aspektet e përvojës njerëzore. Për më tepër, shkenca është një ndërmarrje me një qëllim të përcaktuar. Prandaj ajo duhet të përfshijë disa lloje vlerash që u japin udhë qëllimeve të saj, drejtimit të saj dhe zbatimeve të saj. Gjykimet vlerësuese kanë të bëjnë me zbatimet e shkencës dhe të teknologjis dhe zbulimet shkencore e risitë teknologjike shpesh çojnë në pasoja të rëndësishme shoqërore, morale dhe politike. Kështu, si anëtar i shoqërisë, shkencëtari nuk duhet t'i shpërfillë pasojat e kërkimit të tij shkencor ose të mësimdhënies së tij.

Pasojat shkatërrimtare të shkencës dhe të teknologjisë moderne kanë ardhur nga ndarja e fakteve nga vlerat dhe nga mënjanësia (indiferenca) e disa shkencëtarëve ndaj pasojave etike dhe shkencore të gjetjeve të tyre shkencore ose të risive të tyre teknologjike.

Që të bëhen njerëzore shkenca e zbatuar dhe teknologjia, duhen pasur parasysh konsideratat etike, sidomos kur merremi me atë lloj kërkimi shkencor që prek njerëzimin ose mjedisin. Kjo mund të bëhet duke e futur kërkimin shkencor për natyrën brenda një kornize më të pasur, e cila përfshin përmasa të tjera të përvojës njerëzore, e kjo nga ana e saj përfshin përmasat shpirtërore dhe morale të një botëkuptimi që e lidh jetën e njeriut me pjesën tjetër të gjithësisë. Kjo na kthen prapa te mësimi kur'anor: përgatitja shkencore duhet të shoqërohet me pastrimin e shpirtit. Kjo do të

thotë që shkencëtarët duhet të parandalojnë zhvillimin e çdo lloj kërkimi shkencor, i cili mund të jetë i dëmshëm për jetën e njeriut, për krijesa të tjera dhe për mjedisin tonë.

Burime dhe shënime

1. Muslim, Ibnu'l-Haxh'xhaxh, Sahih Muslim, vëll, 3, # 1829 (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1955), f. 1459
2. es-Sujuti, Xh., el-Xhami'us-Saghir min Hadithi'l-Beshiri'n-Nedhir, (Damask: Mektebetu'l-Halbuni), vëll. 1, f. 558
3. Imam Ali, Nehxhu'l-Belaghah, ed. by S. al-Saleh (Beirut, 1967), f. 242
4. es-Sujuti, Xh., op.cit., vëll, 1, f. 185: I njëjti hadith është treguar nga M. B. Mexhlisi, por me një formulim pak të ndryshëm: M. B. Mexhlisi, Biharu'l-Enuar, (Beirut, Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1983), vëll, 2. f. 32
5. el-Mutteki, Kenzu'l-'Ummal (Beirut: Muessesetu'r-Risaleh 1985), vëll. 3. #5217, f. 16

KREU IV

PËRMASA SHKENCORE E KUR'ANIT

Pikëpamjet që kanë të bëjnë me "ajetet shkencore"

Më shumë se 10% të ajeteve kur'anore përmendin dukuri natyrore. Temë me rëndësi themelore është të zbulohet se ç'lloj mesazhi sjellin për ne të ashtuquajturat *ajete shkencore* dhe si mund të përfitojmë prej tyre. Ka dy pikëpamje për këtë çështje.

Njëra pikëpamje thotë se Kur'ani i Shenjtë përfshin të gjitha llojet e dijes e prandaj ai përmban përbërësit themelorë të të gjitha fushave të dijes shkencore. Pikëpamja e dytë thotë se Kur'ani është thjesht një libër udhëheqësie dhe nuk ka vend në të për shkencat fizike dhe natyrore. Ne do t'i shpjegojmë së pari me hollësi këto dy pikëpamje dhe pastaj do të përpiqemi të themi pikëpamjen tonë.

1- Kur'ani si burim i dijes shkencore

Në kohët tona shohim që ka shumë njerëz, të cilët përpiqen t'i komentojnë disa nga ajetet e Kur'anit në dritën e diturisë së sotme shkencore. Qëllimi kryesor i këtyre njerëzve është të tregojnë mrekullinë e Kur'anit në fushën shkencore dhe t'i bindin jomyslimanët se Kur'ani është i lavdishëm dhe unik dhe t'i bëjnë vëllezërit e tyre myslimanë të ndihen krenarë që kanë një Libër të tillë të Shenjtë të madh.

Pikëpamja që e konsideron Kur'anin si burim të të gjithë dijes nuk është e re. Shumë dijetarë të mëdhenj islamë të së kaluarës e kanë parashtruar këtë pikëpamje. Një ndër ta është **Gazaliu**. Në librin e tij, *Ihja 'Ulumid'din* (Ringjallja e Shkencave Fetare), ai citon **Ibën Mes'udin:** *"Në qoftë se dikush dëshiron të ketë dijen e shkencave të të lashtëve dhe të të sotmëve, ai duhet të përsiatë për Kur'anin."* Më tej, Gazaliu shton: *"Thënë shkurt, të gjitha shkencat përfshihen në veprat dhe cilësitë e All'llahut dhe Kur'ani është shpjegim i thelbit të Tij, i cilësive të Tij dhe i veprave të Tij. Nuk ka kufizim për këto shkenca dhe në Kur'an ka një tregues të bashkërrjedhjes së tyre."*[1]

Në një libër tjetër të tij, *Xhauahiru'l Kur'an (Margaritarët e Kur'anit)* që u shkrua pas *Ihja*-së, ai thotë më shumë për këtë çështje. Në kreun *Burimi i shkencave të lashta dhe moderne nga Kur'ani,* ai thotë:

"Parimet e këtyre shkencave, të cilat ne i kemi renditur dhe të atyre që nuk i kemi përveçuar, nuk janë jashtë Kur'anit sepse të gjitha këto shkenca rrjedhin nga një prej deteve të dijes së Zotit (që qoftë i Madhëruar!), domethënë, rrjedhin nga deti i veprave të Tij. Tashmë, ne kemi thënë se Kur'ani është (si) një det që nuk ka breg dhe në qoftë se oqeani do të bëhej bojë për (për të tejshkruar) fjalët e Zotit tim, patjetër, oqeani do të shteronte përpara se të mbaronin fjalët e Zotit tim. Ndër veprat e Zotit (që qoftë Madhëruar!), të cilat (për nga gjerësia mund të quhen) deti i veprave të tij, janë, p.sh. shërimi dhe sëmundja, siç thotë Ai (që qoftë Madhëruar!), kur tregon fjalët e Ibrahimit (Abrahamit), 'Kur unë sëmurem, është Ai që ma rikthen shëndetin…' Kjo është vetëm një vepër, e cila mund të dihet nga ai që njeh plotësisht shkencën e mjekësisë, sepse kjo shkencë nuk është asgjë tjetër përveçse dije e shërimit dhe e mjeteve për këtë shërim. Ndër veprat e Zotit janë (gjithashtu) përcaktimi i dijes (së njeriut) për Diellin dhe Hënën dhe për etapat e tyre sipas një përllogaritjeje të saktë, siç ka thënë Zoti (që qoftë i Madhëruar!): 'Dielli dhe Hëna lëvizin sipas një përllogaritjeje të saktë. Ai ka urdhëruar fazat e Hënës, që ju të mund të mësoni metodën e llogaritjes së vjetëve dhe të përcaktoni kohën…' Kuptimi i vërtetë i lëvizjeve të Diellit dhe të Hënës sipas një përllogaritjeje të saktë dhe i eklipseve të tyre, i natës që ia lë vendin ditës dhe i mënyrës së mbulimit të njërës nga tjetra mund të dihen vetëm nga ai që njeh mënyrën e përbërjes së qiejve dhe të Tokës dhe kjo është shkencë (p.sh. astronomia)…Po të vazhdonim të tregonim me hollësi veprat e Zotit që i thonë ajetet e Kur'anit, do të duhej shumë kohë. Vetëm një tregues i bashkërrjedhjes së tyre është i mundshëm (këtu) dhe ne e kemi bërë këtë kur kemi përmendur se dija e veprave të Zotit është dija e Tij (që qoftë i Madhëruar!) e tërësishme. Kjo dije e tërësishme i përfshin këto hollësi. Po të vazhdonim t'i klasifikonim më tej çfarë kemi përshkruar shkurt, do të kishim shumë hollësi të tjera. Atëherë, meditoni mbi Kur'anin dhe kërkoni domethëniet e tij të mrekullueshme, sepse, ndoshta, ju mund të gjeni në bashkërrjedhjen e shkencave antike dhe moderne. Përsiatja mbi Kur'anin synon vetëm për të arritur nga përshkrimi i shkurtër i këtyre shkencave në dijen e tyre me hollësi dhe kjo është si një oqean që nuk ka breg." [2]

Al-Sujuti (vdiq në vitin 911 Hixhri/1505) ka, gjithashtu, të njëjtën pikëpamje. Në librin e tij *el-Itkan fi Ulumi'l-Kur'an,* ai përpiqet ta argumentojë se Kur'ani i përmban të gjitha shkencat. Duke përdorur ajete të tilla si,

... مَّا فَرَّطۡنَا فِي ٱلۡكِتَٰبِ مِن شَيۡءٖ ... ﴿٣٨﴾

…Asgjë nuk kemi lënë pas dore nga Libri.... *(En'am: 38)*

Dhe:

وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ... ﴿٨٩﴾

…Dhe Ne ta kemi zbritur ty Librin, i cili e shpjegon qartë gjithçka… *(Nahl: 89).*

dhe, gjithashtu, hadithin profetik, *"Profeti ka thënë:'Do të ketë të këqija. E pyetën: 'Çfarë mund të na shpëtojë prej tyre? 'Ai u përgjigj: 'Libri i All'llahut. Në të ka njoftime për çfarë ka ndodhur para jush dhe njoftime për çfarë do të ndodhë pas jush'…",* ai argumenton se Kur'ani përmban shkencat antike dhe moderne. Më tej ai shton: *"Libri i All'llahut përmban gjithçka. Nuk ka asnjë ndarje themelore ose problem themelor të ndonjë shkence, për të cilën të mos ketë tregues në Kur'an. Në Kur'an njeriu gjen aspektet mrekullore të krijesave, dimensionin shpirtëror të qiejve e të Tokës, çfarë ka në pjesën më të lartë të horizontit dhe çfarë ka poshtë plisit me bar, gjejmë fillimin e krijimit…"* [3]

Këtë lloj botëkuptimi e gjejmë, gjithashtu, te dijetarët myslimanë të kohëve të fundit. Për shembull, **Abdu Rrahman al Keuakibi** (vdiq më 1902), në librin e tij, *Tabai-al-Istibdad (Natyra e Despotizmit)* thotë: *"Në shekujt e fundit, shkenca ka zbuluar shumë fakte, të cilat u atribuohen shkencëtarëve europianë ose amerikanë. Ata që e shqyrtojnë Kur'anin me kujdes gjejnë se pjesa më e madhe e këtyre fakteve janë thënë, në mënyrë eksplicite ose implicite (në mënyrë të qartë ose të nënkuptuar), në Kur'an 13 shekuj më parë dhe këto nuk u lanë të fshehta, por për të treguar, në zbulimin e tyre, një mrekulli të Kur'anit dhe për të treguar se ai është fjala e Zotit, i Cili është i Vetmi që e di të fshehtën."* [4]

Ndërmjet propozuesve të kohëve të fundit të kësaj pikëpamjeje është **Mustafa Sadik er-Rafi'i.** Në Kur'an, - thotë ai, - njeriu gjen shumë sugjerime (aluzione) për faktet shkencore dhe shkenca moderne na ndihmon t'i interpretojmë kuptimet e disa prej ajeteve kur'anore dhe të zbulojmë të vërtetat e tyre.[5] Edhe Shejh **Muhammed Bakhit** thotë: *"Kështu, ai (Kur'ani), me frazat dhe aluzionet e tij, është tregues i natyrës së vërtetë të të gjitha sendeve, të karakteristikave të tyre, të ndryshimeve të tyre cilësore dhe sasiore; ai (Kur'ani) i përmban të gjitha shkencat që kanë të bëjnë me natyrën e vërtetë të krijesave në të gjitha botët…"* [6]

Në këtë pikë, është e nevojshme të thuhet se motivi i dijetarëve islamë të hershëm që e konsideronin Kur'anin burimin e të gjitha shkencave ka ardhur nga bindja e tyre për gjithanshmërinë e Kur'anit, kurse dijetarët e tanishëm, teksa besojnë në këtë, nënvizojnë më shumë vërtetësimin e mrekullisë së Kur'anit në fushën e shkencës. Për këtë arsye, ata përpiqen t'ua përshtatin Kur'anin gjetjeve të shkencës bashkëkohore.

Disa nga këta dijetarë mendojnë se nuk ka asgjë në gjetjet e reja shkencore, që të mos jetë parashikuar nga Kur'ani. Për shembull, **et-Tantaui,** në komentimin e tij të Kur'anit, përpiqet t'i nxjerrë rezultatet e shkencave fizike dhe natyrore nga Kur'ani dhe druhet: A thua do të jetojë sa t'i vendosë të gjitha gjetjet shkencore dhe teknologjike në Kur'an? Megjithatë, ai është i lumtur se zbulimet e deritanishme shkencore janë tregues i forcës profetike të Kur'anit. Ai përpiqet të pajtojë edhe teori shkencore të parrënjosura me Kur'anin.

Në kohën tonë, shohim një rritje shumë të madhe në këtë lloj veprimtarie dhe disa dijetarë myslimanë duan që t'i nxjerrin të gjitha gjetjet e shkencës bashkëkohore nga Kur'ani, që të provojnë kështu natyrën mrekullore të Kur'anit dhe aftësinë e tij për të mbijetuar. Për shembull, **Abdurrazzak Neufel**, në librin e tij, *Kur'ani dhe shkenca moderne* thotë: *"Kështu, kur u provojmë joarabëve se Kur'ani përmban parimet e shkencës moderne dhe se ai tashmë ka folur për çdo dukuri të re shkencore, a nuk është kjo lloj mrekullie e Kur'anit e mjaftueshme të tërheqë vëmendjen e tyre për të (Kur'anin)? A nuk është mrekullia shkencore e Kur'anit mënyra për t'i tërhequr joarabët në Islam? Atë ditë kur ne ta mbarojmë përkthimin në gjuhë të ndryshme dhe kur zhvillimi i shkencave të ndryshme të vërtetësojë atë që ka parashikuar Kur'ani, misioni ynë do të quhej i përfunduar dhe thirrja jonë do të kumtohej dhe natyra mrekullore e Kur'anit do të ishte e qartë për joarabët."* [8]

Moris Bykai (Maurice Bucaille) thotë:

"Kur'ani vjen pas dy Zbulesave, që i kanë paraprirë atij dhe jo vetëm që nuk ka kontradikta në tregimet e tij - kjo shenjë e manipulimeve të ndryshme të njeriut gjendet në Ungjijtë - por ka një cilësi krejt të vetën për ata që e shqyrtojnë atë objektivisht dhe në dritën e shkencës, domethënë, ai përputhet plotësisht me të dhënat shkencore moderne. Dhe për më tepër, në të ka pohime

(siç është thënë) që lidhen me shkencën; megjithatë është e pamendueshme që një njeri i kohës së Muhammedit të mund të ketë qenë autori i tyre. Prandaj dija shkencore moderne na lejon t'i kuptojmë ajetet e caktuara të Kur'anit, të cilat, deri më tani, ka qenë e pamundur të interpretohen."[9]

Disa autorë janë përpjekur tepër shumë për ta nxjerrë çdo ide të rëndësishme të shkencës bashkëkohore nga Kur'ani dhe në këtë përpjekje, ata e kanë tejshtrirë përdorimin e zakonshëm të gjuhës arabe. Për shembull, disa njerëz mëtojnë se ideja e atomit dhe e grimcave më të vogla se atomi përmendet në Kur'an. Për ta provuar këtë, ata u kthehen ajeteve të mëposhtme:

وَمَا يَعۡزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثۡقَالِ ذَرَّةٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصۡغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٖ ٦١

…Zotit tënd nuk mund t'i fshihet as në Tokë e as në qiell as sa grimca e as më e vogël se ajo (grimca) **e as më e madhe** (sesa grimca)**, por vetëm sa është dëshmuar në Librin e sigurt.** *(Junus: 61)*

... لَا يَعۡزُبُ عَنۡهُ مِثۡقَالُ ذَرَّةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَآ أَصۡغَرُ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرُ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٖ ٣

…Atij nuk mund t'i fshihet as në qiej e as në Tokë sendi sa grimca e as më e vogël e as më e madhe dhe gjithçka është në një Libër të qartë." *(Sebe': 3)*

Këtu, ata e njëjtësojnë (identifikojnë) fjalën arabe *dherreh* me *atom*, ndërsa kuptimi i zakonshëm i saj është "milingonë e vogël" ose "grimcë e vogël pluhuri"[11] dhe nuk ka arsye bindëse të besohet se All'llahu ka përdorur një terminologji të cilën bashkëkohësit e Profetit tonë nuk mund ta kuptonin.

Përpjekjet për ta pajtuar një shkrim të shenjtë me shkencën bashkëkohore nuk janë vetëm të myslimanëve. Edhe të krishterët përpiqen ta nxjerrin shkencën moderne nga Bibla, kurse çifutët kanë bërë të njëjtën gjë me Dhjatën e Vjetër. Edhe ata e konsiderojnë këtë shenjë të vlefshmërisë së shkrimeve të tyre të shenjta.

2- Kur'ani – libër udhëheqës

Këndvështrimi i mësipërm për dimensionin shkencor të Kur'anit ka qenë nën goditje, madje, që nga kohët e vjetra. **Ebu Is'hak al Shatibi** (lindi më 790 Hixhri/1388), një ndër kundërshtarët e hershëm të kësaj pikëpamjeje, argumenton se pararendësit tanë virtuozë dinin më shumë për Kur'anin se ç'dimë ne e ata nuk flisnin për këto lloje shkencash dhe kjo është një tregues se ata nuk mendonin se Kur'ani përmbante çështje të tilla.[12] **Al Shatibi** e lidh ajetin e Kur'anit,

... مَّا فَرَّطۡنَا فِي ٱلۡكِتَٰبِ مِن شَيۡءٖ ... ﴿٣٨﴾

... Ne Asgjë nuk e kemi lënë pas dore në Librin… *(En'am: 38)* me detyrat e përgjegjshme të adhurimit dhe e njëjtëson fjalën "Libër" në këtë ajet me "Pllakën e Ruajtur" (që përmendet në suren Buruxh, ajeti 22)

Pikëpamja e mësipërme është kritikuar, gjithashtu, nga disa shkencëtarë të mirënjohur të kohëve të fundit. Argumentimi i tyre mund të përmblidhet si më poshtë:

1- Nuk është e drejtë të interpretohen fjalët e Kur'anit në një mënyrë që nuk ishte e njohur për arabët e kohës së Profetit.
2- Kur'ani nuk u zbrit për të na mësuar ne shkencën dhe teknologjinë; jo, ai është libër i udhëheqësisë. Prandaj është jashtë synimit të tij të flitet për shkenca natyrore dhe fizike. Kuptimi i ajeteve të mësipërme (En'am: 38 dhe Nahl: 89) është: Kur'ani përmban gjithçka që nevojitet për udhëheqësinë dhe lumturinë tonë (në këtë botë dhe në Botën Tjetër).
3- Shkenca nuk e ka arritur etapën e saj më të lartë të përparimit. Prandaj nuk është e drejtë të interpretohet Kur'ani sipas teorive që ndryshojnë. Mundet që një teori të bëhet shumë e njohur gjatë një periudhe e pastaj te zëvendësohet nga një tjetër. Për shembull, sistemi i Ptolemeut qe shumë popullor për një kohë të gjatë, por pastaj u flak. Është e gabuar të pranosh se Kur'ani i Shenjtë mbështet teori kontradiktore. Shkencëtarët e shquar myslimanë të së kaluarës, *Avisena, Al Biruni, Al Tusi, Ibn al Hejthem etj.* gjithashtu, nuk kërkuan formula shkencore në Kur'an, megjithëse kishin bindje të vërtetë në të dhe e njihnin shumë mirë atë. Përveç kësaj, po të mund të gjenim gjurmëtoren e të gjitha teorive dhe formu-

lave shkencore në Kur'an, ajo që do të kishim, nuk do të ishte më shumë se një enciklopedi shkencore si të gjitha enciklopeditë e tjera të mundshme. Përshtatja e Kur'anit të Shenjtë me teori të paqëndrueshme shkencore ka, gjithashtu këtë rrezik: ajo rrezikon qëndrueshmërinë e fakteve kur'anore dhe hap derën për interpretime të papranueshme.

4- Është dëshira e All'llahut që njerëzit të zbulojnë të fshehtat e natyrës duke përdorur shqisat dhe intelektin e tyre. Po t'i përmbante Kur'ani i Shenjtë të gjitha shkencat e natyrës, mendja njerëzore do të mbetej e papunë dhe liria e njeriut do të ishte e pakuptimtë.

Shejh **Muhammed Abduh** ka thënë: *"Po të ishte që Profeti të shpjegonte shkencat natyrore dhe astronomike, atëherë, do të ishte fundi i veprimtarisë së shqisave dhe i mendjes njerëzore e kjo do ta zvetënonte lirinë e njeriut…Po, Profeti i këshillonte njerëzit shkurt t'i përdornin shqisat dhe mendjen e tyre për gjithçka që e përmirësonte mirëqenien e tyre, që e zgjeronte dijen e tyre dhe më në fund i lartësonte shpirtrat e tyre…Prandaj dyert për këto shkenca janë mendja dhe eksperimentimi, jo tradita dhe shkencat fetare."* [13]

3- Pikëpamja jonë

Ne besojmë se Kur'ani i Shenjtë është libër udhëheqës për zhvillimin njerëzor dhe ai përmban gjithçka që njerëzve u duhet në fushat e besimit dhe të veprimit. Ne nuk e konsiderojmë atë enciklopedi shkencore, as nuk besojmë se është e drejtë t'ua përshtasësh Kur'anin e Shenjtë teorive shkencore të ndryshueshme. Nga ana tjetër, nuk mund të mohohet se Kur'ani u referohet disa fenome-neve të natyrës. Por kjo nuk bëhet për hir të mësimit të shkencës; ajo bëhet si një ndihmë për të tërhequr vëmendjen e njerëzve për madhështinë e All'llahut dhe kështu për t'i sjellë ata më afër All'llahut.

Ne besojmë, gjithashtu, se përparimi i shkencës e bën më të lehtë të kuptohen pjesë të caktuara të Kur'anit. Për shembull, ajeti,

أَوَلَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّ ... ﴿٣٠﴾

A nuk e dinë ata, që nuk besuan se qiejt e Toka ishin ngjitur, e Ne i ndamë ato? Dhe ujin e bëmë bazë të jetës së gjithçkaje… *(Enbija: 30)* ka të bëjë me krijimin e sistemit diellor dhe me rolin e ujit në jetë, kurse ajeti,

وَمِن كُلِّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَا زَوۡجَيۡنِ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

Dhe Ne krijuam prej çdo gjëje dy lloje (mashkull e femër)**, që ju të përkujtoni** (madhështinë e Zotit)**.** *(Dharijat: 49)*
na informon për polarësinë që shihet në të gjithë Krijimin. Shkenca moderne e bën shumë më të lehtë kuptimin e këtyre ajeteve. Shkurt, pikëpamja jonë për interpretimin shkencor të Kur'anit është e njëjtë me atë të Shejh **Mustafa al Maragi**, i ndjeri rektor i Universitetit "Al Az'har", siç shprehet në hyrjen e tij për *Islami dhe mjekësia moderne* të **Ismail Pashës**: *"Nuk është qëllimi im ta them se ky Libër i Shenjtë përmban, në hollësi ose përmbledhtas, të gjitha shkencat sipas stilit të librave mësimorë: jo, unë dua të them se ai përmban parime të përgjithshme me ndihmën e të cilave njeriu mund të nxjerrë gjithçka që i duhet për ta ditur për zhvillimin fizik dhe shpirtëror të njeriut. Është, në të vërtetë detyra e shkencëtarëve që merren me shkencat e ndryshme për t'u shpjeguar njerëzve hollësi që njihen deri në kohën e tyre… Është thelbësore të mos zgjerohet ajeti (kuptimi i ajetit) deri në atë shkallë, sa të na jepte mundësi ta interpretonim atë në dritën e shkencës. Nuk duhet, gjithashtu, të shtrihet interpretimi i fakteve shkencore në atë shkallë, sa të mund t'i përshtateshin ajetit kur'anor. Sidoqoftë, në qoftë se kuptimi i dukshëm i një ajeti është në përputhje me faktin e rrënjosur shkencor, atëherë ne e interpretojmë këtë ajet me ndihmën e atij fakti."* [14]

Në qoftë se ua përshtasim Kur'anin shkollave filozofike ose shkencave të një periudhe, vijmë në atë pikë, ku, kur mbizotëronte pozitivizmi, gjejmë një dijetar islam që përpiqet ta nxjerrë këtë filozofi nga Kur'ani, duke e konsideruar atë bazën e urtësisë kur'anore dhe pa marrë parasysh faktin se ky këndvështrim nuk lë vend për metafizikën ose për një qenie të përveçme, transedentale.

Sidoqoftë, do të donim të thoshim se megjithëse Kur'ani nuk është enciklopedi shkencore, ka një mesazh të rëndësishëm në ajetet që kanë të bëjnë me dukuritë natyrore dhe shkencëtarët myslimanë duhet ta përqendrojnë vëmendjen e tyre në këtë mesazh sesa të vetë-

kënaqen me aspektet mrekullore të Kur'anit në fushën e shkencës ose me pajtueshmërinë (e Kur'anit) me shkencën bashkëkohore.

Mesazhi kur'anor për shkencëtarët myslimanë

Siç dihet mirë, ka më shumë se 750 ajete kur'anore që merren me dukuritë natyrore. Ne mendojmë se këto ajete sjellin një mesazh të rëndësishëm për shkencëtarët myslimanë. Sipas pikëpamjes sonë, pikat e mëposhtme të mesazhit janë thelbësore:

a) Në këto ajete, kështillohet studimi i të gjitha aspekteve të natyrës dhe të zbulimit të të fshehtave të Krijimit:

وَفِي خَلۡقِكُمۡ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٞ لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ٤

Për një popull që çiltërisht është bindur, ka argumente edhe në krijimin tuaj, edhe në krijimin e kafshëve të përhapura. *(Xhathije: 4)*

قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ١٠١

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet) **në qiej e në Tokë".** *(Junus: 101)*

قُلۡ سِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ بَدَأَ ٱلۡخَلۡقَ... ٢٠

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si filloi krijimi…" *(Ankebut: 20)*

Sipas Kur'anit të Shenjtë, ne duhet të përdorim shqisat tona dhe mendjen tonë për ta kuptuar natyrën dhe kjo do të na bëjë të vlerësojmë madhërinë dhe madhështinë e Allahut. Eruditi **Tabatabai** thotë: *"Kur'ani, në shumë ajete të tij, të cilat për arsye të numrit të tyre të madh nuk do të citohen këtu, na fton të përsiatim për shenjat e Zotit, për yjet ndriçues, për dallimet e jashtëzakonshme në gjendjen e tyre dhe për rregullin sistemor që i drejton ato. Ai (Kur'ani) nxit përsiatjen për krijimin e Tokës, të deteve, të maleve, të shkretëtirave, të gjërave të mrekullueshme në brendësi të Tokës, për ndërrimin e ditës e të natës dhe të stinëve. Ai na kështillon të mendojmë për krijimin e mrekullueshëm të bimëve, për rregullin që sundon në Tokë, për krijimin e kafshëve dhe për kushtet e mjedisit të tyre. Ai na fton të reflektojmë për krijimin e njeriut dhe për misteret dhe të fshehtat e qenësishme në*

strukturën e tij dhe mbi të gjitha, në veten e tij, në botën e tij të brendshme dhe në marrëdhëniet e tij me të Madhëruarin. Kur'ani ngulmon që të ecim nëpër të gjitha pjesët e Tokës, që të vëzhgojmë gjurmët e atyre që kanë kaluar dhe të pyesim për kushtet e kombeve, të shoqërive njerëzore dhe të historive të tyre. Kështu, Kur'ani na fton të studiojmë shkencat natyrore dhe matematikore, filozofinë e letërsinë dhe të gjitha degët e dijes, të kapshme nga njeriu, sepse mësimi i tyre është në interes të njerëzimit dhe sjell lumturi për njerëzimin. Kur'ani na fton në këto degë të dijes, me kusht që njerëzit të udhëhiqen nga këto dije drejt së Vërtetës dhe ta njohin botën e vërtetë, që drejtohet nga Zoti. Përndryshe, një dije që shërben si argëtim dhe të pengon të njohësh Zotin dhe të Vërtetën, është e barasvlershme me padijen (injorancën), sipas fjalorit të Kur'anit." [16]

Kur Kur'ani i Shenjtë na këshillon të vështrojmë nëpër Tokë të gjejmë zanafillën e Krijimit, do të thotë se na duhet të gjejmë fakte nëpërmjet përpjekjeve tona. Kur'ani nuk e pranon që myslimanët të rrinë duarkryq kur të tjerët arrijnë të kapin disa nga misteret e natyrës dhe të përdorin rezultatet e tyre e ne të varemi nga ata. Sipas Kur'anit të Shenjtë, ne mund të arrijmë ta njohim natyrën në qoftë se përdorim shqisat tona dhe mendjen tonë. Në të vërtetë, arsyeja kryesore që dijetarët tanë të mëdhenj në kohën e lavdishme të qytetërimit islam u kushtuan vëmendje shkencave të huaja (sidomos greke) se Kur'ani e theksonte studimin e natyrës. Ata e studiuan natyrën për të zbuluar të fshehtat e Krijimit dhe për t'u njohur me urtësinë dhe fuqinë e Allahut. **Al Biruni** e ka thënë qartë (në mënyre eksplicite)[17] se motivi që qëndronte pas kërkimit të tij shkencor ishin Fjalët e Allahut në Kur'an,

وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَٰطِلًا ﴿١٩١﴾

Dhe thellohen në mendime rreth krijimit të qiejve e të Tokës (duke thënë)**: "Zoti ynë, Ti nuk e ke krijuar këtë kot."** *(Ali Imran: 191)*,

çka i bind njerëzit të mendojnë thellë për Krijimin e qiejve e të Tokës: Krijim, i cili është i qëllimshëm dhe jo i kotë.

Studimi i ajeteve, të ashtuquajtura shkencore në Kur'an duhet t'i bëjë myslimanët t'i ndjekin shkencat natyrore dhe fizike dhe jo të mbeten të kënaqur me aluzionet që jepen aty.

b) Ajetet e mësipërme na thonë se gjithçka në këtë botë është e rregullt dhe e qëllimshme dhe se nuk ka asnjë të metë në veprat e Allahut:

وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ٢

Ai e krijoi çdo gjë, duke e përsosur në mënyrë të qartë e të matur. *(Furkan: 2)*

وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ ١٦

Ne nuk e krijuam qiellin, Tokën e çfarë ka mes tyre për lojë (pa qëllim të caktuar)**.** *(Enbija: 16)*

... مَّا تَرَىٰ فِي خَلۡقِ ٱلرَّحۡمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٖۖ فَٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ هَلۡ تَرَىٰ مِن فُطُورٖ ٣ ثُمَّ ٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ كَرَّتَيۡنِ يَنقَلِبۡ إِلَيۡكَ ٱلۡبَصَرُ خَاسِئٗا وَهُوَ حَسِيرٞ ٤

…Nuk mund të shohësh asnjë papërsosuri. Prandaj shiko përsëri. A sheh ndonjë çrregullim? Pastaj, ktheje shikimin përsëri e përsëri e shikimi do të kthehet tek ti i përulur dhe i lodhur. *(Mulk: 3, 4)*

c) Kur'ani na fton të njohim ligjet e natyrës (domethënë, gjedhet e Allahut në gjithësi) dhe t'i shfrytëzojmë ato për mireqenien e njerëzve, por pa i shkelur caqet e ligjeve islame:

ٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُ بِحُسۡبَانٖ ٥ وَٱلسَّمَآءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ ٱلۡمِيزَانَ ٧ أَلَّا تَطۡغَوۡاْ فِي ٱلۡمِيزَانِ ٨

Dielli dhe Hëna udhëtojnë sipas një përcaktimi të saktë…Ai e ngriti edhe qiellin dhe Ai vuri drejtpeshimin, që të mos e prishni ekuilibrin. *(Rrahman: 5-8)*

Sigurisht, shfrytëzimi i mjeteve lëndore duhet të çojë në zhvillimin shpirtëror të njerëzve dhe jo të prishjes së tyre.

ç) Sipas vështrimit kur'anor, të gjitha shkencat janë shfaqje të ndryshme të një bote që është krijuar dhe që drejtohet nga një Zot. Për këtë arsye, kombinimi i tyre duhet të çojë në një tablo të vetme të botës.

d) Më në fund, një nga dijet më të rëndësishme që mësojmë nga Kur'ani në lidhje me shkencën është botëkuptimi unik (i njësishëm) dhe epistemologjia unike. Pjesa më e madhe e të këqijave që vijnë nga rritja e shkencës e kanë origjinën e tyre në botëkuptimin materialist, që e shoqëron shkencën moderne. Kur'ani na paralajmëron për këto kurthe dhe na informon për pengesat për ta njohur natyrën drejt. Kur'ani na mëson cilat janë mjetet që duhet të përdoren për ta njohur natyrën dhe çfarë na pengon për t'i përdorur këto mjete siç duhet. Shkurt, ne besojmë se mësimet më të rëndësishme që marrim nga të ashtuquajtuarat ajete shkencore të Kur'anit janë:

1- Duhet t'i jepet përparësi zbulimit të natyrës duke përdorur shqisat dhe mendjen.
2- Kur'ani i Shenjtë na jep botëkuptimin e drejtë dhe epistemologjinë e drejtë.

Shënime e burime

1. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali Ihja ‘Ulumi'dl-Din (Beirut: Daru'l-Ma'rifeh) vëll, 1. f. 289.
2. Abu Hamid Muhammad al-Ghazzali, The Jewels of the Qur’an, trans, by Muhammad Abu al-Qasim, (London: Kegan Paul International, 1983), f. 45-48.
3. es-Sujuti, el-Itkan fi ‘Ulumi'l-Kuran, (Beirut: Daru'l-Ma'rifeh). f. 160&164.
4. Abdurr-Rrahman el-Keuakibi, Tabai'ul-Istibdad ue Mesari’ul-isti'bad (Beirut: Daru'l-Kur’ani'l-Kerim, 1393 H,). f. 42.
5. Mustafa Sadik er-Rafi'i, I'xhazu'l-Kur’an ue'l-Belaghatu'n-Nebeuijjeh (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi), f. 127-128.
6. Muhammed Bekhit, Tenbihu'l-'Ukuli'l-Insanijeh lima fi Ajati'l-Kur'an mine'l-'Ulumi'l-Keunijjeh ue'l-'Umranijjeh. (Haleb, Siri; Mektebeh A. Rabli, (1969). f. 26.
7. M. H. edh-Dhehebi, et-Tefsir ue'l-Mufessirun, (Daru'l-Kutubi'l-Haditheh, 1396 H.). vëll. 2. f. 505.
8. Abdu'rr-Rrezzak Neufel, el-Kur'anu'l-Kerim ue'l-'Ilmu'l-Hadith (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1393 H.) f. 26.
9. Maurice Bucaille, The Bible, the Quran, and Science, trans, by A. Pannel & M. Bucaille, (Delhi: Crescent Pblishing Co.. 1978). f. 251.
10. Jusuf Muruueh, el-'Ulumu't-Tabi’ijjeh fi'l-Kur'an (Beirut: Muruwwah al-Ilmiyyah 1387 H.). f. 161-165.
11. M. Xh. Mughnijeh, et-Tefsiru'l-Kashif (Beirut: Daru'l-'Ilm li'l-Melajin, 1969), vëll, 4. f.173.
12. M. H. edh-Dhehebi op.cit., vëll, 2, f. 485-489
13. Muhammed 'Amareh, el-Islam ue Kadaja'l-Asr (Beirut: Daru'l-Uahdeh, 1980). f. 75.
14. M. H. edh-Dhehebi op.cit., vëll, 2, f. 519.
15. A. Tabbarah, Ruhu'd-Dini'l-Islami (Beirut: Daru'l-Ilm lil-Melajin , 1982), f. 270.
16. M. H. Tabatabai, The Quran in Islam, trans. By A. Pazargadi. (Tehran: Islamic Propagation Organization, 1984), f. 96
17. Ebu Rejhan el-Biruni, Kitab Tahdid Nihajati'l-Emakin li Tas'hih Mesafati'l-Mesakin, Persian translation by A. Aram, (Tehran; Tehran University, 1352 S.) f. 3, 4.

KREU V

FILOZOFIA E SHKENCËS: PIKËPAMJA KUR'ANORE

I – Synimi i njohjes së natyrës

Natyrë do të thotë *bota fizike,* domethënë, bota me të cilën vijmë në kontakt nëpërmjet shqisave tona. Në Kur'anin e Shenjtë, ka më shumë se 750 ajete që kanë të bëjnë me dukuritë e natyrës. Në shumicën e këtyre ajeteve, është përmendur studimi i librit të Krijimit dhe meditimi për përmbajtjen e tij. Siç vërtetësohet nga shumë dijetarë të shquar islamë, Kur'ani nuk është libër i shkencës së natyrës, por Libri udhëheqës dhe ndriçues. Përmendja në Kur'an e dukurive natyrore bëhet për të tërhequr vëmendjen e njeriut për fuqinë dhe madhërinë e Krijuesit të Urtë të gjithësisë nëpërmjet përsiatjes për qeniet natyrore dhe për ta nxitur atë të përpiqet për të qenë afër Atij.

Nga pikëpamja kur'anore: dukuritë e natyrës janë shenja, argumente të të Gjithëfuqishmit; duke i njohur këto shenja, arrijmë të njohim Zotin e këtyre shenjave:

وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا لِّتَسْكُنُوٓا۟ إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُم مَّوَدَّةً وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

Dhe nga argumentet e Tij është se për të mirën tuaj, Ai krijoi nga vetë lloji juaj palën (gratë)**, që të mund të gjeni prehje tek ato dhe në mes jush krijoi dashuri dhe mëshirë. Në këtë ka argumente për njerëzit që mendojnë.** *(Rrum: 21)*

وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ يُرِيكُمُ ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَيُحْىِۦ بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾

Nga argumentet e Tij është edhe ajo që ua dëfton vetëtimën edhe si frikë, edhe si shpresë, dhe nga qielli lëshon shi e me të e ngjall Tokën pas vdekjes së saj. Në këtë ka argumente për një popull që di të mendojë. *(Rrum: 24)*

وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَـٰفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَٰنِكُمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَـٰتٍ لِّلْعَـٰلِمِينَ ﴿٢٢﴾

Nga argumentet e Tij është krijimi i qiejve e i Tokës, ndryshimi i gjuhëve tuaja dhe i ngjyrave tuaja. Edhe në këtë ka argumente për të diturit. *(Rrum: 22)*

Nga pikëpamja kur'anore, njohja e natyrës është ndërmarrje e frytshme kur na ndihmon të kuptojmë Krijuesin e Urtë të kësaj bote dhe të arrijmë afërsinë e Tij. Njohja e natyrës mund të zhvillojë aftësinë depërtuese të njeriut për njohjen e All'llahut dhe i jep mundësi atij t'i përdorë më mirë dhuntitë e All'llahut për lumturinë dhe mirëqenien e përjetshme.

II- Mundësia e njohjes së natyrës

Në Kur'an ka shumë ajete që e ftojnë njeriun ta studiojë natyrën:

قُلِ ٱنظُرُوا۟ مَاذَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ... ﴿١٠١﴾

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet) **në qiej e në Tokë…"** *(Junus: 101)*

وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَـٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

Edhe në Tokë ka argumente për ata të bindurit; po edhe në veten tuaj. A nuk do të shikoni? *(Dharijat: 20, 21)*

قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ... ﴿٢٠﴾

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si Ai e bëri Krijimin e parë!…" *(Ankebut: 20)*

فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَـٰنُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾

Le të shikojë njeriu se prej çfarë është Krijuar! *(Tarik: 5)*

Këto ajete tregojnë se është e mundshme të njihet natyra; përndryshe, Zoti nuk do ta kishte këshilluar studimin e saj. Nga ajetet e mëposhtme, gjithashtu, kuptojmë se njeriut i është dhënë dhuntia e njohjes dhe atij i duhet ta shfrytëzojë këtë aftësi sa më shumë që të jetë e mundur:

وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلۡأَسۡمَآءَ كُلَّهَا ... ﴿٣١﴾

E Ai (Zoti) **ia mësoi Ademit të gjithë emrat…** *(Bekare: 31)*

عَلَّمَ ٱلۡإِنسَٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ ﴿٥﴾

Ia mësoi njeriut atë që nuk e dinte. *(Alak: 5)*

وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٧٨﴾

All'llahu ju nxori nga mitrat e nënave tuaja (si foshnja) **që nuk dinit asgjë. Dhe ju dha të dëgjuarit dhe të parët dhe zemrat që të falënderoni.** *(Nahl: 78)*

Më shumë se kaq, Kur'ani premton se bota është e njohshme.

سَنُرِيهِمۡ ءَايَٰتِنَا فِي ٱلۡأٓفَاقِ وَفِيٓ أَنفُسِهِمۡ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ ... ﴿٥٣﴾

Ne shpejt do t'ua tregojmë atyre argumentet Tona në gjithësi dhe në vetet e tyre që t'u bëhet e qartë se ai (Kur'ani) **është e Vërteta…** *(Fussilet: 53)*

وَقُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ سَيُرِيكُمۡ ءَايَٰتِهِۦ فَتَعۡرِفُونَهَا ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعۡمَلُونَ ﴿٩٣﴾

Dhe thuaj: "I Lavdëruar qoftë All'llahu! Ai do t'ju tregojë argumentet e Veta, kështu që ju do t'i kuptoni ato atëherë kur nuk ju bën dobi. Zoti juaj nuk është i pavëmendshëm ndaj asaj që ju bëni."*(Neml: 93)*

Këto ajete tregojnë se njerëzit do të arrijnë ta njohim më mirë të vërtetën për gjithësinë.

III- Çështjet kryesore për njohjen e natyrës

Sipas pikëpamjes kur'anore, qëllimi më i lartë në njohjen e natyrës është të kuptosh Zotin dhe të afrohesh te Zoti. Por ka edhe qëllime të caktuara dytësore, të cilat mund të konsiderohen si hapa paraprakë drejt qëllimit më të lartë.

Ka çështje të caktuara që kanë të bëjnë me dukuritë natyrore e që theksohen në Kur'anin e Shenjtë. Do t'i klasifikojmë ato në tre grupe:

1- Origjina e qenieve dhe e dukurive dhe krijimi i tyre

Ka ajete që tregojnë se ne duhet të përpiqemi të zbulojmë origjinën dhe krijimin e qenieve, sepse kjo do të na ndihmojë ta shtojmë besimin dhe ta shpejtojmë afrimin te Zoti.

أَوَلَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۖ ... ٣٠

A nuk e dinë ata që nuk besuan se qiejt e Toka ishin ngjitur, e Ne i ndamë dhe ujin e bëmë bazë të jetës së gjithçkaje…? *(Enbija: 30)*

أَلَمۡ تَرَوۡاْ كَيۡفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖ طِبَاقٗا ١٥ وَجَعَلَ ٱلۡقَمَرَ فِيهِنَّ نُورٗا وَجَعَلَ ٱلشَّمۡسَ سِرَاجٗا ١٦

A nuk e keni parë se si All'llahu krijoi shtatë palë qiej njërin mbi tjetrin dhe në ta Hënën e bëri dritë, e Diellin e bëri ndriçues? *(Nuh: 15, 16)*

ٱلَّذِيٓ أَحۡسَنَ كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقَهُۥۖ وَبَدَأَ خَلۡقَ ٱلۡإِنسَٰنِ مِن طِينٖ ٧ ثُمَّ جَعَلَ نَسۡلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٖ مِّن مَّآءٖ مَّهِينٖ ٨ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦۖ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَۚ قَلِيلٗا مَّا تَشۡكُرُونَ ٩

Ai që përsosi krijimin e gjithçkaje e që krijimin e njeriut e filloi nga balta. Pastaj bëri që pasardhësit e tij të rrjedhin prej një pike uji të dobët. Pastaj, Ai e formësoi atë (në mitrën e nënës) **dhe nga ana e Vet i dha shpirt dhe është Ai që ju pajisi me dëgjim, me shikim dhe me mendje** (zemër)**. Pak e falënderoni** (Atë)**.** *(Sexhde: 7-9)*

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلۡإِبِلِ كَيۡفَ خُلِقَتۡ ١٧ وَإِلَى ٱلسَّمَآءِ كَيۡفَ رُفِعَتۡ ١٨ وَإِلَى ٱلۡجِبَالِ كَيۡفَ نُصِبَتۡ ١٩ وَإِلَى ٱلۡأَرۡضِ كَيۡفَ سُطِحَتۡ ٢٠

A nuk i shikojnë devetë se si janë krijuar, edhe qiellin se si është ngritur lart, edhe malet se si janë ngulur fort, edhe Tokën se si është shtruar? *(Gashije: 17-20)*

Në disa ajete të Kur'anit përmenden dukuritë e caktuara si tregues të Ringjalljes.

أَوَلَيْسَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِقَـٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُم ۚ بَلَىٰ وَهُوَ ٱلْخَلَّـٰقُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٨١﴾

A nuk është Ai, i Cili krijoi qiejt e Tokën, të krijojë njerëz sikundër që i krijoi? Pa dyshim. Dhe Ai është Krijuesi, i Dituri. *(JaSin: 81)*

وَٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ ٱلرِّيَـٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَـٰهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ كَذَٰلِكَ ٱلنُّشُورُ ﴿٩﴾

All'llahu është Ai që i lëshon erërat, e ato i ngrenë retë dhe Ne i derdhim ato në një vend të thatë dhe me atë i japim jetë Tokës pas vdekjes së saj. Ja, kështu është Ringjallja. *(Fatir: 9)*

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى رَيْبٍ مِّنَ ٱلْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَـٰكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ... وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ﴿٥﴾

O ju njerëz! Nëse dyshoni në Ringjalljen, atëherë (mendoni që) **Ne ju kemi krijuar prej balte, pastaj prej pikës së farës, pastaj prej gjaku të ngjizur, pastaj prej një cope mishi, të formësuar plotësisht ose joplotësisht… E, ti e sheh tokën të tharë** (të vdekur) **e, kur Ne ia lëshojmë asaj ujin, ajo gjallërohet dhe mbufatet dhe prej saj mbijnë gjithfarëlloj bimësh…** *(Haxh: 5)*

2- Zbulimi i rregullit, i bashkërendimit dhe i qëllimit në natyrë

Shumë ajete në Kur'an përmendin ekzistencën e rregullit, të bashkërendimit dhe të qëllimit në natyrë, si dëshmi që vërtetësojnë

qenien e Krijuesit të Urtë, të Gjithëditur. Këto ajete mund të klasifikohen në grupe të ndryshme:

a) Disa ajete cilësojnë: krijimi i qiejve dhe i Tokës nuk qe i kotë, por kishte, vërtet një qëllim. Për shembull:

وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ... ﴿٧٣﴾

Dhe është Ai i Cili ka krijuar qiejt dhe Tokën me qëllim të caktuar… *(En'am: 73)*

وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَـٰعِبِينَ ﴿١٦﴾

Ne nuk e krijuam qiellin dhe Tokën dhe çfarë ka në mes tyre për lojë (pa qëllim të caktuar)**.** *(Enbija: 16)*

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَـٰكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

A menduat se Ne ju kishim krijuar kot dhe se ju nuk do ktheheni te Ne? *(Mu'minun: 115)*

b) Në disa ajete thuhet se ndodhitë ndjekin një drejtim të natyrshëm për një periudhë të caktuar të paravendosur:

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِم ۗ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكَـٰفِرُونَ ﴿٨﴾

Dhe, a nuk menduan ata me veten e tyre se All'llahu nuk i krijoi qiejt dhe Tokën dhe çfarë është ndërmjet tyre veçse me qëllim të caktuar (të kufizuar)**? Por shumica e njerëzve e mohojnë takimin me Zotin e tyre** (në çastin e Ringjalljes)**.** *(Rrum: 8)*

ٱللَّهُ ٱلَّذِى رَفَعَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ يُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّكُم بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

All'llahu është Ai i Cili i ngriti qiejt pa ndonjë shtyllë. Ju i shihni ato (qiejt)**. Ai mbizotëroi Arshin dhe nënshtroi Diellin e Hënën e edhe Dielli, edhe Hëna udhëtojnë deri në një afat të caktuar. Ai rregullon çështjen** (e gjithësisë)**, sqaron argumentet, që të jeni të bindur për takimin** (pas Ringjalljes) **me Zotin tuaj.** *(Rra'd: 2)*

c) Disa ajete na thonë se i tërë procesi i Krijimit dhe rrjedha e ndodhive në natyrë ndjek përllogaritjen dhe masën e duhur, domethënë për gjithçka ka madhësi dhe masë të caktuar:

ٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُ بِحُسۡبَانٍ ۝٥

Dielli dhe Hëna udhëtojnë sipas një përcaktimi të saktë. *(Rrahman: 5)*

وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٖ مَّعۡلُومٖ ۝٢١

E, nuk ka asnjë send që të mos ta ketë burimin te Ne, po Ne nuk e japim atë ndryshe, vetëm sipas një mase të caktuar (të nevojshme). *(Hixhr: 21)*

... وَكُلُّ شَيۡءٍ عِندَهُۥ بِمِقۡدَارٍ ۝٨

… Tek Ai gjithçka është me masë të caktuar. *(Rra'd: 8)*

...وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ۝٢

…Ai e krijoi gjithçka, duke e përsosur në mënyrë të qartë e të matur. *(Furkan: 2)*

وَٱلسَّمَآءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ ٱلۡمِيزَانَ ۝٧

Ai e ngriti lart qiellin dhe bëri ekuilibrin. *(Rrahman: 7)*

...وَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَيۡءٖ مَّوۡزُونٖ ۝١٩

…Dhe kemi bërë që në të (Tokë) **të mbijnë bimë të caktuara të të gjitha llojeve.** *(Hixhr: 19)*

Është pikërisht ekzistenca e kësaj rregullsie që i bën ligjet e natyrës të rëndësishme. Dijetarët e shkencave të natyrës nuk do ta kishin ndjekur zbulimin e këtyre ligjeve me aq zell, në qoftë se nuk do të kishin qenë të nënvetëdijshëm pikërisht për këtë rregullsi natyrore.

Nga ajetet e mësipërme dhe nga ato që vijojnë, njeriu mund të nxjerrë përfundimin se zbulimi i rregullsisë dhe i bashkërendimit në natyrë, domethënë ligjet e natyrës dhe siguria e veprës së Zotit është me rëndësi të madhe për ta njohur natyrën:

هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمۡسَ ضِيَآءً وَٱلۡقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۚ يُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٍ يَعۡلَمُونَ ٥

Është Ai i Cili e ka bërë Diellin burim drite, kurse Hënën, e ka bërë të ndritë, duke i caktuar asaj (Hënës) **fazat, që ju të dini numrin e viteve dhe përllogaritjen e kohës. All'llahu nuk e krijoi atë për tjetër, përveçse me të vërtetën. Ai ua sqaron shenjat e Tij njerëzve që kuptojnë.** *(Junus: 5)*

مَّا تَرَىٰ فِى خَلۡقِ ٱلرَّحۡمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٍۖ فَٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ هَلۡ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ٣

Në krijimin e Mëshiruesit nuk mund të shihni asnjë kontrast; prandaj shikoni përsëri! A mund të shihni ndonjë çrregullim? *(Mulk: 3)*

3 - Përdorimi i ligjshëm i mjeteve që ka dhënë Zoti për njerëzit

Në një numër ajetesh, Zoti përmend dhantitë e Tij për njeriun:

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعًا مِّنۡهُ ... ١٣

Dhe për ju nënshtroi gjithçka është në qiej dhe gjithçka është në Tokë… *(Xhathije: 13)*

وَلَقَدۡ مَكَّنَّٰكُمۡ فِى ٱلۡأَرۡضِ وَجَعَلۡنَا لَكُمۡ فِيهَا مَعَٰيِشَۗ قَلِيلاً مَّا تَشۡكُرُونَ ١٠

Ne ju vendosëm në Tokë dhe bëmë në të mjetet e jetesës për ju. E, pak prej jush po falënderoni. *(A'raf: 10)*

وَمِن رَّحۡمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسۡكُنُواْ فِيهِ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٧٣

Dhe, nga mëshira e Tij, Ai ka bërë për ju natën dhe ditën, për të pushuar në të dhe për të përfituar nga begatitë e Tij, prandaj, jini mirënjohës! *(Kasas: 73)*

وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرۡسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ وَلِيُذِيقَكُم مِّن رَّحۡمَتِهِۦ وَلِتَجۡرِىَ ٱلۡفُلۡكُ بِأَمۡرِهِۦ وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٤٦

Dhe nga argumentet e Tij është se Ai lëshon erërat që sjellin sihariqe dhe që t'ju bëjë ta shijoni mëshirën e Tij (shiun) **dhe që të lundrojnë anijet me vullnetin e Tij dhe që të mund të përfitoni nga të mirat e Tij dhe ashtu, ju të jeni mirënjohës.** *(Rrum: 46)*

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهْتَدُواْ بِهَا فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

Është Ai i Cili ka krijuar yjet për ju, që të orientoheni me ta në errësira, kur jeni në Tokë ose në det. Vërtet, Ne i kemi shpjeguar qartë argumentet Tona për njerëz që mendojnë. *(En'am: 97)*

Në këto ajete, arsyeja që i përmenden njeriut të mirat e All'llahut, është ta familjarizojë atë me to, ta bëjë njeriun t'i përdorë ato dhe ta falënderojë All'llahun për to. Falënderim do të thotë t'i përdorësh të mirat e All'llahut në rrugën e duhur, për çka edhe janë dhënë nga i Gjithëfuqishmi. Kjo do të thotë nga ana tjerër, se është e rëndësishme për besimtarin t'i përdorë të mirat e All'llahut në mënyrë të ndërgjegjshme, për ta çuar shoqërinë drejt lumturisë së përhershme. Për këtë arsye, teknologjia që vë në punë mjetet natyrore, duhet të jetë mjet për të përmbushur qëllimet e All'llahut.

IV- Rrugët e njohjes së natyrës

Disa ajete kur'anore na tregojnë rrugët për ta njohur natyrën. E fillojmë shtjellimin tonë me ajetin e lavdishëm:

وَٱللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ... ﴿٧٨﴾

All'llahu ju nxori nga barqet e nënave tuaja (si foshnja) **e ju nuk dinit asgjë. Dhe Ai ju dha të dëgjuarit, të parët dhe zemrën…** *(Nahl: 78)*

Ajeti thotë se njohja e natyrës arrihet nëpërmjet veshëve, syve dhe mendjes. Këtu, ndër shqisat e jashtme, përmenden vetëm të

dëgjuarit dhe të parët sepse ato janë mjetet kryesore me të cilat njeriu fiton dije për botën fizike. Sidoqoftë, njeriu mund të arrijë në përfundim nga Kur'ani i Shenjtë se të shijuarit, të nuhaturit dhe të prekurit na japin, gjithashtu, dije të vlefshme për botën e jashtme. Citojmë këtu tre ajte:

...فَلَمَّا ذَاقَا ٱلشَّجَرَةَ بَدَتۡ لَهُمَا سَوۡءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخۡصِفَانِ عَلَيۡهِمَا مِن وَرَقِ ٱلۡجَنَّةِ ... ﴿٢٢﴾

…E, kur *e shijuan* **pemën, u zbuluan pjesët e tyre të turpshme dhe ata të dy filluan të mbuloheshin me gjethet e pemëve të Xhennetit...** *(A'raf: 22)*

وَلَمَّا فَصَلَتِ ٱلۡعِيرُ قَالَ أَبُوهُمۡ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَۖ لَوۡلَآ أَن تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

Dhe posa u largua vargani (i deveve prej qytetit)**, i ati i tyre tha: "Unë po** *e ndiej* **erën e Jusufit, në qoftë se nuk më konsideroni me gjykim të dobët."** *(Jusuf: 94)*

وَلَوۡ نَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ كِتَٰبٗا فِي قِرۡطَاسٖ فَلَمَسُوهُ بِأَيۡدِيهِمۡ لَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ مُّبِينٞ ﴿٧﴾

Edhe sikur të të zbrisnim ty një libër të shkruar në letër e ta *preknin* **atë me duart e tyre, sigurisht ata që mohuan, do të thoshin: "Kjo nuk është asgjë tjetër, veçse një magji e qartë."** *(En'am: 7)*

Fjala *fuad* (zemër, mendje) është interpretuar si mjet i perceptimit dhe i arsyetimit.[1] Edhe zemra është përmendur si mjet i njohjes dhe i perceptimit:

أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَتَكُونَ لَهُمۡ قُلُوبٞ يَعۡقِلُونَ بِهَآ ... ﴿٤٦﴾

A nuk kanë udhëtuar ata nëpër Tokë e të kenë zemra me të cilat të kuptojnë,… ? *(Haxh: 46)*

... لَهُمۡ قُلُوبٞ لَّا يَفۡقَهُونَ بِهَا ... ﴿١٧٩﴾

…Ata kanë zemra, me të cilat nuk kuptojnë… *(A'raf: 179)*

...وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَفۡقَهُونَ ﴿٨٧﴾

… Por zemrat e tyre janë vulosur, prandaj ata nuk kuptojnë. *(Teube: 87)*

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكۡرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلۡبٌ... ﴿٣٧﴾

Sigurisht, ka kujtesë në këtë për atë që ka zemër … *(Kaf: 37)*

أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴿١٠٨﴾

Të tillë janë ata, të cilëve All'llahu ua vulosi zemrat, veshët dhe sytë dhe këta janë të shkujdesurit. *(Nahl: 108)*

Në shumë vepra islame, gjithashtu, zemra është përdorur si mjet i arsyetimit. Kumtohet se Imam **Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

فمنها قلبه الذى به يعقل و يفقه و يفهم...

"Ndër organet e tij, është zemra, e cila është mjeti i gjykimit, i perceptimit dhe i kuptimit". [2]

Kumtohet, gjithashtu, se Imam **Ali ibn Muhammed El Hadi** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

دلّ القرآن و اخبار الرّسول (ص) انّ القلب مالک لجميع الحواس يصحّح افعالها و لا يبطل ما يصحّح القلب شيء

"Kur'ani dhe hadithet e Profetit (Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!) tregojnë se zemra është qendra e të gjitha shqisave dhe ajo i bashkërendon funksionet e tyre dhe asgjë nuk mund ta prishë atë që zemra e vendos drejt." [3]

Me ajetet e Kur'anit, ne synojmë të nxjerrim si përfundim se rrugët, nëpërmjet të cilave e njohim natyrën janë:

1- Shqisat e jashtme (me të cilat bëhet vrojtimi dhe eksperimentimi);
2- Mendja e pandotur me vese (mendja pa fantazira dhe pa imitim të verbër);
3- Zbulimi (revelata) dhe frymëzimi.

1- Roli i vrojtimit dhe i gjykimit për njohjen e natyrës

Ka një numër ajetesh në Kur'anin e Shenjtë që e nxitin njeriun t'i përdorë shqisat e tij për të kërkuar të vërtetën. Më poshtë janë disa shembuj nga këto ajete:

قُلْ سِيرُواْ فِي ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُواْ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ... ﴿٢٠﴾

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si Ai e bëri Krijimin e parë!… *(Ankebut: 20)*

قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ... ﴿١٠١﴾

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet) **në qiej e në Tokë!…** *(Junus: 101)*

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾

A nuk i shikojnë devetë se si janë krijuar? *(Gashije: 7)*

أَوَلَمْ يَرَوْاْ إِلَى ٱلْأَرْضِ كَمْ أَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾

A nuk e shohin ata Tokën se sa shumë lloje bimësh të dobishme bëmë të mbijnë në të? *(Shu'ara: 7)*

Në këto ajete, *vrojtimi* dhe *shikimi* kanë kuptimin "vrojtim e shikim me ndihmën e gjykimit të drejtë."[4]

Në një numër rastesh, përmenden eksperimente të caktuara si mjet për të fituar dije. Do të citojmë tre shembuj:

a) Me anë të sorrës, All'llahu e mëson Kabilin (Kainin) si ta varrosë të vdekurin:

فَبَعَثَ ٱللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي ٱلْأَرْضِ لِيُرِيَهُۥ كَيْفَ يُوَٰرِي سَوْءَةَ أَخِيهِ ۚ قَالَ يَٰوَيْلَتَىٰٓ أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَٰذَا ٱلْغُرَابِ فَأُوَٰرِيَ سَوْءَةَ أَخِي ۖ فَأَصْبَحَ مِنَ ٱلنَّٰدِمِينَ ﴿٣١﴾

All'llahu dërgoi një sorrë, që rrëmihte në tokë, për t'i treguar sesi ta mbulonte kufomën e të vëllait. (Kabili) **tha: "Mjerë unë, a nuk qenkam i zoti të bëhem si kjo sorrë e ta mbuloj trupin e vëllait tim?" E u bë nga të penduarit.** *(Maide: 31)*

b) Zoti i mëson njeriut të ditur mundësinë për t'i dhënë jetë të re të vdekurit:

أَوْ كَٱلَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِۦ هَٰذِهِ ٱللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۖ فَأَمَاتَهُ ٱللَّهُ مِاْئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۥ ۖ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِاْئَةَ عَامٍ فَٱنظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَٱنظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ

وَلِنَجْعَلَكَ ءَايَةً لِّلنَّاسِ ۖ وَٱنظُرْ إِلَى ٱلْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

Ose (nuk je njohur) **me shembullin e atij që kaloi pranë një fshati, që ishte rrënuar në kulmet e tij e tha: "Si e ngjall All'llahu këtë** (fshat) **pas shkatërrimit të tij"? E, All'llahu e bëri të vdekur atë** (atë që pyeti - Uzejrin) **njëqind vjet; pastaj e ringjalli dhe i tha: "Sa ke qëndruar** (i vdekur)**?" Ai tha: "Një ditë, ose një pjesë të ditës!" Ai** (All'llahu) **tha: "Jo, por ke ndenjur** (i vdekur) **njëqind vjet; shikoje gomarin tënd** (si i janë shkapërderdhur eshtrat)**! E, për të të bërë ty argument për njerëzit** (bëmë këtë sprovë)**; shiko se si i bashkojmë eshtrat e pastaj si i veshim me mish. E, kur iu bë e qartë, ai tha: "U binda se me të vërtetë, All'llahu ka fuqi mbi gjithçka."** *(Bekare: 259)*

c) Allahu i tregon Ibrahimit (Abrahamit) se si Ai i jep jetë të vdekurit:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

Kujto kur Ibrahimi tha: "Zoti im, më bëj të shikoj se si Ti i ngjall të vdekurit"! Ai (Zoti) **tha: "Si! Ti nuk beson?" Ai** (Ibrahimi) **tha: "Posi jo, por desha që të më qetësohet zemra" Ai** (Zoti) **tha: "Merri katër shpendë pranë vetes** (theri e copëtoi) **e pastaj në çdo kodër vër nga një pjesë të tyre, pastaj thirri ata e ata do të të vijnë ty shpejt. E, dije se All'llahu është i Gjithëfuqishmi, i Urti".** *(Bekare: 260)*

Përveç këtyre, ka shumë shëmbëlltyra (paravoli) të njëmendshme në Kur'an, të cilat na mësojnë diçka të perceptueshme:

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ ٱجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ ٱلْأَرْضِ مَا لَهَا مِن قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

Dhe shembulli i fjalës së keqe është si një dru i keq që është shkulur mbi tokë dhe nuk mund të rrijë më këmbë. *(Ibrahim: 26)*

ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌۖ ٱلۡمِصۡبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوۡكَبٞ دُرِّيّٞ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ لَّا شَرۡقِيَّةٖ وَلَا غَرۡبِيَّةٖ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖۗ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُۚ ٣٥

All'llahu është Drita e qiejve dhe e Tokës. Drita e tij shëmbëllen me atë të një kamareje, në të cilën është një llambë. Llamba është në një kristal dhe kristali është si një yll ndriçues. Ajo (llamba) **ndizet nga vaji i drurit të bekuar të ullirit që nuk mund të quhet as i Lindjes e as i Perëndimit e vaji i tij ndriçon pothuajse edhe pa e prekur zjarri. Dritë mbi dritë. All'llahu udhëzon drejt dritës së Vet kë të dojë.** *(Nur: 35)*

وَٱللَّهُ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابٗا فَسُقۡنَٰهُ إِلَىٰ بَلَدٖ مَّيِّتٖ فَأَحۡيَيۡنَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَاۚ كَذَٰلِكَ ٱلنُّشُورُ ٩

All'llahu është Ai që i lëshon erërat e ato i lëkundin retë dhe Ne i derdhim ato në një vend të thatë dhe me atë ujë e ngjallim Tokën pas vdekjes së saj. Ja, kështu është Ringjallja. *(Fatir: 9)*

Prandaj, nuk ka asnjë dyshim se Kur'ani i konsideron shqisat e jashtme mjetet parësore për të marrë një pjesë të dijes sonë; por në të dy ajetet e mësipërme dhe në shumë të tjera që do të vijnë më poshtë, nxitjet ndijimore nuk janë dhënë si i vetmi burim i njohjes së natyrës. Që të vërtetojmë bindshëm këtë, mund të vazhdojmë me argumente të mëtejshme.

1. Në shumicën e ajeteve kur'anore, kudo që përmenden dukuritë natyrore, theksohet qartë (në mënyrë eksplicite) se perceptimi i shenjave të Zotit në natyrë dhe lidhja e tyre me Zotin mund të bëhet nga njerëzit që gjykojnë, që mund të mendojnë thellë. Këtu më poshtë janë disa shembuj nga të tilla ajete:

هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗۖ لَّكُم مِّنۡهُ شَرَابٞ وَمِنۡهُ شَجَرٞ فِيهِ تُسِيمُونَ ١٠ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ١١

Është Ai i Cili lëshoi ujë nga qielli për ju, që prej tij të keni për të pirë dhe prej tij të keni bimë për të kullotur bagëtinë. Me atë (shiun) **Ai bën që të rriten, për të mirën tuaj të lashtat, ullinjtë, hurmat, rrushnajat dhe nga të gjitha frutat. Në këto** (të mira)**, sigurisht, ka argumente për një popull që mendon thellë**. *(Nahl: 10-11)*

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهْتَدُوا۟ بِهَا فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

Është Ai i Cili krijoi yjet për ju, që me ta të orientoheni në errësira kur jeni në tokë ose në det. Vërtet, Ne i kemi bërë të qarta argumentet tona për një popull që di. *(En'am: 97)*

وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتٌۢ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾

Dhe Ai nënshtroi për ju natën e ditën dhe Diellin e Hënën. Edhe yjet janë të nënshtruar me urdhrin e Tij. Vërtet, në këto ka argumente për një popull që mendon thellë. *(Nahl: 12)*

وَمِن كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

Dhe Ne krijuam prej çdo gjëje dy palët (mashkull e femër)**, që ju të kujtoni** (madhështinë e Zotit)**.** *(Dharijat: 49)*

وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

Është Ai i Cili ju krijoi (filloi) **prej një njeriu; aty** (mbi tokë) **jetoni** (qëndroni) **dhe nën të do të pushoni. Ne ia kemi bërë të qarta argumentet një populli që kupton.** *(En'am: 98)*

Përdorimi i fjalëve të tilla, si *tefekkur, te'akkul* dhe *tefekkuh* në ajetet e mësipërme tregon (me ngjyrime të ndryshme theksimi) se që të kuptosh natyrën, duhet të përdorësh mendjen. Fjala *tefekkur* (përsiatje, meditim) në shumë ajete do të thotë të reflektosh për dijen që ke dhe të ecësh më tej drejt dijes së re.[5]

a) Fjalët *te'akkul* dhe *tefekkuh* shënojnë përparimin mendor, intelektual. Prandaj, njohja që vjen nga shqisat duhet të mbështetet nga meditimi dhe nga gjykimi, me qëllim që të rritet dija jonë. Thëniet e mëposhtme nga Imam **Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qoftë mbi të!)* e vërtetësojnë këtë:

انّ اوّل الامور و مبدأها و قوّتها و عمارتها التی لا ینتفع بشیء الاّ به، العقل التی جعله الله زینة لخلقه و نوراً لهم، فبالعقل عرف العباد خالقهم، و انّهم مخلوقون، انّه المدبّر لهم و انّهم المدبّرون... و استدلّوا بعقولهم علی ما رأوا من خلقه، و من سمائه و ارضه، و شمسه و قمره، و لیله و نهاره، و بان له و لهم خالقاً و مدبّراً لم یزل و لا یزول، و عرفوا به الحسن من القبیح، و انّ الظّلمة فی الجهل، و انّ النّور فی العلم، فهذا ما دلّهم علیه العقل.

"Origjina dhe nisja e gjithçkaje dhe shkaku i përparimit është mendja; pa atë asgjë nuk mund të arrihet. Zoti i ka pajisur robtë e Tij me dritën dhe stolinë e mendjes. Me anë të intelektit robtë e Zotit e njohin Krijuesin e tyre dhe arrijnë të kuptojnë se Ai është Sunduesi dhe se ata janë nën sundimin e Tij, se Ai është i pavdekshëm, kurse ata janë të vdekshëm. Intelekti i bën ata të nxjerrin përfundimin, duke vrojtuar mjeshtërinë e Zotit, si qiejt, Tokën, Diellin, Hënën, ditën dhe natën…se ka një Krijues dhe një Kontrollues të të gjitha këtyre qenieve, se Ai ka qenë gjithmonë dhe do të vazhdojë të jetë gjithmonë. Është pikërisht intelekti, me të cilin njeriu dallon të mirën nga e keqja dhe e kupton se drita vjen nga dija, kurse padija (injoranca) sjell errësirën. Ky përfundim mund të nxirret vetëm nëpërmjet të menduarit." [6]

b) Shejh **Mufid**, në librin e tij *Al Irshad* tregon se **Ebu Shakir Dejsani** i ka thënë Imam **Sadikut** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*:

"Ju e dini se ne nuk pranojmë asgjë në qoftë se ne nuk e shohim, nuk e dëgjojmë, nuk e shijojmë, nuk e nuhasim, ose nuk e ndiejmë atë me shqisat tona.".

Imam **Sadiku** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* iu përgjigj:

ذکرت الحواس الخمس و هی لاتنفع فی الاستنباط الاّ بدلیل، کمالا تقطع الظّلمة بغیر مصباح

"Ju përmendët pesë shqisa, por ato nuk e gjejnë asnjëherë të vërtetën në qoftë se gjetjet e tyre nuk drejtohen nga intelekti, po ashtu siç nuk mund të largohet errësira përveçse me llambë."[7]

c) Ka një thënie tjetër nga Imam **Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*:

فانّک لو رأیت حجراً یرتفع فی الهواء، علمت انّ رامیاً رمی به، فلیس هذا العلم من قبل البصر، بل من قبل العقل، لانّ العقل هو الذی یمیّزه، فیعلم انّ الحجر لا یذهب علوّاً تلقاء نفسه...

"Kur shikoni një gur që hidhet lart në ajër, ju e dini që dikush e ka hedhur. Kjo dije nuk ka ardhur te ju nëpërmjet syve, por nëpërmjet rrugës së intelektit, sepse është pikërisht intelekti që na bën të nxjerrim përfundimin se guri nuk mund të shkojë në ajër vetë."[8]

Atëherë, mund të dilet në përfundimin se megjithëse vrojtimi dhe eksperimentimi janë të domosdoshëm për të marrë informacion nga bota e jashtme, nuk janë mjet i mjaftueshëm. Po të mbështeteshim vetëm në shqisat e jashtme, ne nuk do të ishim në gjendje ta interpretonim botën fizike dhe të gjenim lidhjen midis ndodhive fizike. Në të vërtetë, njeriu nuk është i ndryshëm nga kafshët sa u përket shqisave të jashtme madje, disa nga kafshët janë më të fuqishme se njerëzit në punë të shqisave. Ajo që e dallon njeriun nga kafsha është dhantia për ta vrojtuar thellë botën dhe për t'i interpretuar ndodhitë. Kjo vjen për arsye se njeriu ka aftësinë gjykimore, çka do të thotë se ai është i aftë t'i lidhë shenjat dhe simbolet e marra nëpërmjet shqisave dhe pastaj t'i interpretojë ato. Shqisat na japin një varg shenjash dhe simbolesh të izoluara dhe intelekti zbulon ndërlidhjen e tyre.

2- Në Kur'an ka shumë ajete që tregojnë se te disa njerëz, sytë, veshët dhe zemra nuk i kryejnë rolet e tyre dhe kur shikojnë shenjat e të Gjithëfuqishmit në natyrë, ata nuk meditojnë për to, as nuk përfitojnë (të mira) prej tyre:

وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

Sa e sa argumente ka në qiej e në Tokë, që i shohin, por ata nuk i vështrojnë fare. *(Junus: 105)*

... لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ ءَاذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَآ ... ﴿١٧٩﴾

… Ata kanë zemra me të cilat nuk kuptojnë, ata kanë sy me të cilët nuk shohin, ata kanë veshë me të cilët nuk dëgjojnë… *(A'raf: 179)*

... أَمۡ لَهُمۡ أَعۡيُنٞ يُبۡصِرُونَ بِهَآۖ أَمۡ لَهُمۡ ءَاذَانٞ يَسۡمَعُونَ بِهَا ... ﴿١٩٥﴾

…A kanë sy të shohin, a kanë veshë të dëgjojnë…? *(A'raf: 195)*

وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ قَالُواْ سَمِعۡنَا وَهُمۡ لَا يَسۡمَعُونَ ﴿٢١﴾

Dhe mos u bëni si ata që thanë "Dëgjuam" e në të vërtetë, ata nuk dëgjuan. *(Enfal: 21)*

وَإِن تَدۡعُوهُمۡ إِلَى ٱلۡهُدَىٰ لَا يَسۡمَعُواْۖ وَتَرَىٰهُمۡ يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ وَهُمۡ لَا يُبۡصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

Dhe, kur i thërret për t'i udhëzuar, nuk dëgjojnë e të duken se po të shikojnë ty, po ata nuk shohin. *(A'raf: 198)*

أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَتَكُونَ لَهُمۡ قُلُوبٞ يَعۡقِلُونَ بِهَآ أَوۡ ءَاذَانٞ يَسۡمَعُونَ بِهَاۖ فَإِنَّهَا لَا تَعۡمَى ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

A nuk kanë udhëtuar ata nëpër Tokë e të kenë zemra me të cilat të kuptojnë dhe veshë me të cilët të dëgjojnë? Pse, në të vërtetë, nuk verbërohen sytë, por verbërohen zemrat në kraharore. *(Haxh: 46)*

Kumtohet se profeti ynë i madh, Muhammedi *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

ليس الاعمى من يعمى بصره، انّما الاعمى من تعمى بصيرته

"I verbër nuk është ai që nuk ka sy, por ai që nuk vështron." [9]

Disa njerëz, duke komentuar ajetet e mësipërme, me të drejtë thonë se kemi dy lloje shikimesh dhe dëgjimesh – shikimin dhe dëgjimin fizik ose të jashtëm dhe shikimin e dëgjimin shpirtëror ose të brendshëm. Organet e jashtme të shikimit dhe të dëgjimit janë mjete për perceptim, kurse organet e brendshme shërbejnë për t'i përdorur siç duhet këto mjete. **Fahruddin Raziu** përmend ajetin e mëposhtëm,

مَثَلُ ٱلۡفَرِيقَيۡنِ كَٱلۡأَعۡمَىٰ وَٱلۡأَصَمِّ وَٱلۡبَصِيرِ وَٱلسَّمِيعِ ... ﴿٢٤﴾

Shembulli i gjendjes së këtyre dy grupeve (njerëzish) **është si ai i të verbrit dhe i shurdhëtit** (i atyre që nuk besuan)**…** *(Hud: 24)* dhe thotë: *"Ka ngjashmëri në krijimin e trupit dhe të shpirtit, domethënë, edhe trupi, edhe shpirti, kanë sy dhe veshë. Ashtu si i shurdhëti dhe i verbri, që në qetësi dhe në errësirë të plotë e gjejnë veten të humbur, po ashtu edhe një zemër e një njeriu femohues, të paditur, të gabuar, nuk e ka forcën e shikimit dhe të dëgjimit dhe ka humbur në shkretëtirë."*

Ne do të donim t'i komentonim ajetet e mësipërme më shumë në këtë mënyrë: sytë, veshët dhe shqisat e tjera të jashtme janë mjete për mendjen dhe ajo që rrokin ato mund të ishte e plotë dhe e kuptimshme, po të ecnin nëpër rrugën e intelektit. Sytë shikojnë, por është mendja ajo që e interpreton rezultatin e shikimit dhe që jep vendimin.[11] Funksioni i shikimit mund të konsiderohet i plotë, kur shkon krahas depërtimit të brendshëm, domethënë, kur perceptimi ndijimor plotësohet me intelektin (mbindijimor). Më poshtë janë disa ajete që e vërtetojnë këtë interpretim:

… أَفَأَنتَ تُسۡمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوۡ كَانُواْ لَا يَعۡقِلُونَ ٤٢

…A mund ta bësh të shurdhëtin të dëgjojë, edhe kur ata nuk kuptojnë? *(Junus: 42)*

وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ قَالُواْ سَمِعۡنَا وَهُمۡ لَا يَسۡمَعُونَ ٢١ إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلصُّمُّ ٱلۡبُكۡمُ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ٢٢

Dhe mos u bëni si ata që thanë "Dëgjuam" e në të vërtetë, nuk dëgjuan! Sigurisht, ndër krijesat më të ulëta tek All'llahu janë të shurdhëtit, memecët, të cilët nuk kuptojnë (nuk arsyetojnë)**.** *(En'fal: 21, 22)*

Kumtohet në *Nehxhu'l Belaga* se Imam **Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

فانّما البصير من سمع فتفكّر و نظر فابصر، و انتفع بالعبر ثمّ سلک جدداً و اضحاً و تجنب الصرعة فی المهاوی و الضّلال فی المغاوی

"Vrojtues është ai që mendon gjatë për atë që ka dëgjuar, që mendon gjatë për atë që ka parë dhe që e përdor përvojën e tij mësimore (instruktive) për të ecur në rrugë të pastra e kështu, ai nuk bie në gropa e nuk rri në gracka."[12]

Kurse Imam **Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

زعمت انّ الا شياء لا تدرک الّا بالحواس فانّی اخبرک انّه ليس للحواس دلالة على الاشياء و لا فيها معرفة الاّ بالقلب فانّه دليلها و معرّفها الاشياء الّتی تدّعی انّ القلب لا يعرفها الاّ بها... انّ القلب يفكّر بالعقل الذی فيه... " انّ الله تعالى جعل القلب مدبراً للجسد، به يسمع و به يبصر و هو القاضی و الامير عليه، و به ينزل الفرح و الحزن، و به ينزل الالم، ان فسد شیء من الحواس بقی على حاله، و ان فسد القلب ذهب جميعا حتى لا يسمع و لا يبصر"

"Ju menduat se gjërat nuk mund të ndihen përveçse nëpërmjet shqisave. Me lejoni t'ju këshilloj se shqisat nuk ju çojnë drejtadrejt tek objektet dhe ne i njohim objektet vetëm nëpërmjet rrugës së zemrës; është zemra ajo që i drejton shqisat dhe që ua paraqit objektet shqisave - objektet, të cilat ju (gabimisht) mëtoni se nuk njihen nga zemra, por nga shqisat… Zemra e pasqyron atë që ka nëpërmjet mendjes. Zoti i Gjithëfuqishëm e ka bërë zemrën administruesen e trupit dhe ai (trupi) dëgjon dhe shikon nëpërmjet zemrës. Zemra është gjykatësi dhe sunduesi i trupit. Po u vonua zemra, trupi nuk mund të shkojë më tej; po eci zemra, trupi nuk mund të vonohet. Shqisat shohin dhe dëgjojnë nëpërmjet zemrës; po t'i urdhërojë zemra shqisat, ato binden; po t'i pengojë, ato ndalojnë. Lumturia dhe fatkeqësia, gjithashtu, i vijnë njeriut nga zemra dhe ajo e bën njeriun të durojë. Në qoftë se shqisat dobësohen ose shkatërrohen, zemra vazhdon të funksionojë; por, po u shkatërrua zemra, të gjitha shqisat zhduken e njeriu as nuk shikon e as nuk dëgjon."[13]

3- Ajetet e Kur'anit tregojnë se përveç njohjeve ndijimore, ka edhe njohje jondijimore. Këto ajete ndahen në dy grupe:

a) Ajete, ku All'llahu i hedh poshtë argumentet e atyre njerëzve, të cilët i konsiderojnë shqisat e tyre të jashtme si të vetmin burim të besueshëm të dijes së tyre:

وَإِذْ قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿٥٥﴾

Dhe kur i thatë: "O Musa! Ne nuk të besojmë ty derisa ta shohim All'llahun haptazi, e atëherë ju ju rrëmbeu rrufeja (zjarri) **dhe ju e shihnit.** *(Bekare: 55)*

وَقَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوۡ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٞ مِّن نَّخِيلٖ وَعِنَبٖ فَتُفَجِّرَ ٱلۡأَنۡهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفۡجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوۡ تُسۡقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمۡتَ عَلَيۡنَا كِسَفًا أَوۡ تَأۡتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوۡ يَكُونَ لَكَ بَيۡتٞ مِّن زُخۡرُفٍ أَوۡ تَرۡقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَن نُّؤۡمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيۡنَا كِتَٰبٗا نَّقۡرَؤُهُۥۗ قُلۡ سُبۡحَانَ رَبِّي هَلۡ كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴿٩٣﴾

"Ata thanë: 'Nuk të besojmë ty derisa të na nxjerrësh prej tokës burime.'
'Ose, nuk të besojmë derisa të kesh kopshte me hurma e me rrush e të bësh të rrjedhin vazhdimisht lumenj në to.'
'Ose, nuk të besojmë derisa të bjerë mbi ne qielli copa - copa, ashtu siç po mendon ti (se do të na dënojë Zoti)**, ose të na sjellësh All'llahun dhe melekët pranë nesh.'**
'Ose të kesh një shtëpi prej ari, a të ngjitesh lart në qiell, po ne nuk të besojmë për ngjitjen tënde derisa të na sjellësh një libër që ta lexojmë.' " Thuaj: 'I Madhëruar qofsh o Zoti im! A nuk jam unë veçse një i dërguar i vdekshëm?" *(Isra: 90-93)*

يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾

Edhe ajo që dinë nga jeta e kësaj bote, është e cekët, por për Jetën e Përjetshme ata janë krejt të shkujdesur. *(Rrum: 7)*

ٱللَّهُ ٱلَّذِي رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَا ... ﴿٢﴾

All'llahu është Ai që i ngriti qiejt pa ndonjë shtyllë. Ju i shihni ato… *(Rra'd: 2)*

b) Ajete, ku Kur'ani na e kujton në mënyrë të përsëritur se ne nuk i perceptojmë shumë nga realitetet e botës fizike me shqisat tona të jashtme:

فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَا تُبۡصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبۡصِرُونَ ﴿٣٩﴾

Por jo! Unë betohem në atë që e shihni dhe në atë që nuk e shihni. *(Hakka: 38, 39)*

سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَزۡوَٰجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلۡأَرۡضُ وَمِنۡ أَنفُسِهِمۡ وَمِمَّا لَا يَعۡلَمُونَ ٣٦

I pastër nga të metat është Ai që krijoi të gjitha llojet (çiftet) **nga çfarë rrit Toka, nga vetë ata dhe nga çfarë ata nuk e dinë.** *(JaSin: 36)*

Ne mësojmë, gjithashtu, nga Kur'ani se vetëm All'llahu i di të fshehtat në qiej e në Tokë dhe ata, të cilëve All'llahu ua ka dhënë këtë bekim:

وَلِلَّهِ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَإِلَيۡهِ يُرۡجَعُ ٱلۡأَمۡرُ كُلُّهُۥ ... ١٢٣

Vetëm All'llahut i takon dija për fshehtësitë e qiejve dhe të Tokës dhe çdo çështje i kthehet vetëm Atij… *(Hud: 123)*

قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ... ٢٦

Thuaj: "All'llahu e di më së miri sa kanë ndenjur: Atij i takon fshehtësia e qiejve dhe e Tokës... *(Kehf: 26)*

إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَٱللَّهُ بَصِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ١٨

S'ka dyshim, se All'llahu e di fshehtësinë e qiejve e të Tokës: All'llahu e shikon atë që bëni ju. *(Huxhurat: 18)*

عَٰلِمُ ٱلۡغَيۡبِ فَلَا يُظۡهِرُ عَلَىٰ غَيۡبِهِۦٓ أَحَدًا ٢٦ إِلَّا مَنِ ٱرۡتَضَىٰ مِن رَّسُولٖ ... ٢٧

Është Ai që e di të fshehtën, por të fshehtat e Veta nuk ia zbulon askujt, përveç ndonjë të dërguari që Ai do… *(Xhin: 26, 27)*

Fatkeqësisht, në shekujt e fundit, disa dijetarë myslimanë kanë parashtruar gabim pikëpamjen se eksperimentet janë i vetmi mjet për të marrë dije dhe se studimi eksperimentues për librin e natyrës mjafton për ta njohur Zotin.[14]

Ne, gjithashtu, pajtohemi me mendimin se eksperimenti dhe vrojtimi janë mjete të domosdoshme për ta njohur natyrën. Ne, madje mendojmë se puna e myslimanëve në këtë fushë ka qenë krejt e pamjaftueshme. Por ne mendojmë, gjithashtu, se njohja jonë e natyrës nuk është thjesht një punë shqisash. Vrojtimet dhe eksperimentet tona nuk mund të jenë burim i një diturie në qoftë se nuk kanalizohen nëpërmjet intelektit.

Për njohjen shkencore të Zotit, ne kemi të njëjtin mendim si ai i shprehur nga i ndjeri Profesor **Murteza Mutahhari:**

"Kufiri i eksperimentit është vetëm njohja e veprave të Zotit, por njohja e Zotit nëpërmjet veprave të Tij që na vjen nga eksperimenti, është një lloj i përfundimit (deduksionit) të pastër mendor."[15]

Arsyeja është e qartë: ka shumë që bëjnë eksperimente, por nuk arrijnë ta njohin Zotin.

Shkenca vetëm pak përfshin rezultate të vërtetësueshme nga metodat eksperimentuese. Shumë rezultate nuk kanë dalë drejtpërdrejt nga eksperimenti. Në të vërtetë, mund të thuhet se në të gjitha shkencat e natyrës, dija jonë mbështetet kryesisht në përfundimin (deduksionin) dhe ne nuk kemi marrë asnjë nga rregullat dhe ligjet e fizikës ose të kimisë nga eksperimenti që të mos jenë mbështetur në deduksione të intelektit. Vetë lënda është bërë e njohur nëpërmjet deduksionit mendor, sepse eksperimentet në fizikë ose në kimi na japin vetëm cilësitë e lëndës.

Kjo pikëpamje – se pjesa më e madhe e dijes sonë për botën fizike ka ardhur nëpërmjet deduksionit mendor - nuk pranohet nga shumica e dijetarëve të shkencave natyrore në këto vitet e fundit. Por, siç ka këshilluar me të drejtë Albert Ainshtaini,[16] është më mirë që ne të mos dëgjojmë çfarë thonë fizikanët por të shikojmë çfarë bëjnë ata. Është fakt se shumë nga shkencëtarët me pikepamje pozitiviste, nuk e kanë parë me kujdes vetë mëtimin e tyre. Për më tepër, ndër dijetarët perëndimorë të shkencave natyrore, gjejmë figura të shquara që e pranojnë rolin vendimtar të deduksioneve dhe të interpretimeve mendore në dijen tonë për dukuritë natyrore. **Meks Plenk** (Max Planck), në kumtesën e tij, të titulluar "Tabloja e shkencëtarit për botën fizike" (The Scientist's Picture of the Physical World) thotë: *"Qëllimi ideal përpara mendjes së shkencëtarit është të kuptojë botën e jashtme të realitetit. Mjetet që ai përdor për ta përmbushur këtë qëllim janë ato që njihen në shkencën e fizikës si 'matje', por këto nuk japin asnjë informacion të drejtpërdrejtë për realitetein e jashtëm. Ato janë vetëm një regjistër ose një paraqitje reagimesh ndaj dukurive fizike. Si të tilla, ato nuk përmbajnë asnjë informacion eksplicit (të qartë) dhe duhet të interpretohen. Siç ka thënë Helmholtz, matjet i japin fizikanit një shenjë, të cilën duhet ta interpretojë, ashtu siç e interpreton një gjuhëtar tekstin e një dokumenti parahistorik, që i përket një kulture krejt të panjohur. E para gjë që gjuhëtari supozon dhe duhet të supozojë që puna e tij të ketë kuptim praktik, është se*

dokumenti në fjalë ka mesazh të arsyetueshëm, i cili është thënë sipas një sistemi rregullash ose simbolesh gramatikore. Në të njëjtën rrugë, fizikani duhet të supozojë se universi fizik drejtohet nga një sistem ligjesh, që mund të kuptohen, edhe pse ai nuk mund t'i afrohet shpresës për mundësinë për t'i kuptuar ato në mënyrë të gjithanshme, ose për të zbuluar karakterin dhe mënyrën e tyre të veprimit me diçka si një shkallë e plotë sigurie.

Atëherë, duke e marrë botën e jashtme të realitetit të drejtuar nga një sistem ligjesh, fizikani ndërton një sintezë konceptesh dhe teoremash. Kjo sintezë është tabloja shkencore e universit fizik. Ajo është paraqitje e vetë botës reale për aq sa përputhet sa më shumë që të jetë e mundur me informacionin që kanë dhënë matjet kërkimore. Sapo ta ketë arritur këtë, dijetari mund të pohojë, pa pasur frikë për kundërshtinë e fakteve se ai ka zbuluar një anë të botës së jashtme të realitetit, megjithëse, natyrisht, ai kurrë nuk mund ta demonstrojë logjikisht të vërtetën e pohimit." [17]

Ainshtaini, në një leksion të mbajtur në Universitetin e Oksfordit më 1933, me titullin, "Mbi metodat e fizikës teorike" (On Methods of Teoritical Physics), ka thënë:

"Njutoni, krijuesi i parë i sistemit të plotë, të zbatueshëm të fizikës teorike, ende mendonte se konceptet e ligjet themelore të sistemit të tij mund të nxirreshin nga përvoja. Pa dyshim, ky është kuptimi i thënies së tij, 'hipoteza non fingo'.

Vërtet, konceptet e kohës dhe të hapësirës u shfaqën në atë kohë për të thënë se nuk ka vështirësi. Konceptet e masës, të plogëtisë (inercisë) dhe të forcës dhe ligjet që kanë të bëjnë me to, duket se nxirreshin drejtpërdrejt nga përvoja. Po të pranohet kjo bazë, shprehja për forcën e rëndesës del e prejardhur nga eksperienca dhe është e arsyeshme të pritej e njëjta gjë në lidhje me forca të tjera.

Ne mund të shohim vërtet nga formulimi i Njutonit se koncepti i hapësirës absolute, që përfshinte atë të pushimit absolut, e bëri atë të mos ndihej rehatshëm; ai e kuptoi se dukej se nuk kishte asgjë nga eksperienca që t'i korrespondonte këtij koncepti të fundit. Ai nuk ndihej, gjithashtu, krejt rehatshëm për forcat që veprojnë në largësi. Por suksesi i pjesshëm i madh i doktrinave të tij mund t'i kishte penguar fort atë dhe fizikanët e shekujve XVIII dhe XIX që ta njihnin karakterin e rremë (fiktiv) të bazave të sistemit të tij.

Përkundrazi, shumica e filozofëve natyrorë të atyre kohëve, qenë të dhënë fort pas idesë se konceptet themelore dhe postulatet e fizikës nuk ishin, në kuptimin logjik shpikje të lira të mendjes së njeriut, por mund të nxirreshin nga ekspe-

rienca me "abstraksion", domethënë, me mjet logjik. Njohja e qartë e gabueshmërisë së këtij nocioni erdhi në të vërtetë, me teorinë e përgjithshme të relativitetit, e cila tregonte se mund të vlerësohej (të merrej parasysh) një varg më i gjerë i fakteve empirike e, edhe kjo, në mënyrë më të kënaqshme e më të plotë, mbi një bazë krejt të ndryshme nga ajo e Njutonit. Por, krejt pavarësisht nga çështja e epërsisë së njërit apo tjetrit, karakteri fiktiv i parimeve themelore është fare i qartë nga fakti se ne mund t'u drejtohemi dy parimeve thelbësisht të ndryshme, të cilët i korrespondojnë eksperiencës në një shkallë të madhe; kjo provon njëherazi se çdo përpjekje për një përfundim logjik të koncepteve themelore dhe të postulateve të mekanikës nga eksperienca elementare është e dënuar të dështojë.

Atëherë, në qoftë se është e vërtetë se baza aksiomatike e fizikës teorike nuk mund të nxirret nga eksperienca, por duhet të shpiket lirisht, a mund të shpresojmë ndonjëherë të gjejmë rrugën e drejtë? E, edhe më shumë se kaq, a ekziston kjo rrugë e drejtë jashtë iluzioneve tona? A mund të shpresojmë të drejtohemi me siguri gjithmonë nga eksperienca, kur ekzistojnë teori (si ajo e mekanikës klasike), të cilat në një shkallë të gjerë i japin të drejtë eksperiencës, pa mbërritur te rrënja e çështjes? Unë përgjigjem pa mëdyshje se, sipas mendimit tim, ka një rrugë të drejtë dhe ne mund ta gjejmë atë. Përvoja jonë nae përligj besimin se natyra është realizimi i ideve më të thjeshta të kapshme të matematikës. Unë jam i bindur se me anë të konstrukteve të pastra matematikore, ne mund të zbulojmë konceptet dhe ligjet që lidhen me njëritjetrin e që japin çelësin e kuptimit të dukurive natyrore. Përvoja mund të sugjerojë konceptet e duhura matematikore, por ato sigurisht nuk mund të nxirren si deduksion nga ajo. Eksperienca mbetet, natyrisht i vetmi kriter i përdorimit fizik të një konstrukti matematikor. Sidoqoftë, parimi krijues qëndron te matematika. Prandaj, në një kuptim të caktuar, unë e mendoj të vërtetë se mendimi i pastër mund ta rrokë realitetein, siç ëndërronin njerëzit e lashtë." [18]

Në librin e tij, *Fizika dhe më tej* (Physics and Beyond), **Haizenberg** (Heisenberg) shkruan[19] se në vitin 1926 ai kishte mendimin se Ainshtaini ende besonte në pikëpamjen pozitiviste të Mahut, domethënë, ai besonte se vetëm sasitë e vrojtueshme duhet të përfshihen në teoritë fizike. Prandaj, kur Ainshtaini tha, '*por ju nuk besoni seriozisht se asnjë nga madhësitë e vrojtueshme nuk duhet të hyjë në teorinë e fizikës',* Haizenbergu, pyeti me njëfarë habie: *"A nuk është kjo pikërisht çfarë keni bërë ju me relativitetin?... Para së gjithash, ju nuk nënvizuat faktin se është e palejueshme të flasësh për kohë absolute, thjesht*

sepse koha absolute nuk mund të vëzhgohet, se vetëm leximi i numrave në orë, qoftë në sistemin e lëvizjes, qoftë në sistemin e pushimit, lidhet me përcaktimin e kohës." Atëherë, Ainshtaini pranoi: *"Ndoshta, e kam përdorur vërtet, këtë lloj arsyetimi, por, sidoqoftë ai nuk është asgjë. Ndoshta, mund ta kisha thënë në mënyrë më diplomatike: mund t'ia vlejë të kujtohet në mënyrë henristike ajo që është vëzhguar me të vërtetë. Por, parimisht është krejt e gabuar të themelosh një teori vetëm për madhësitë e vrojtueshme. Në të vërtetë, ndodh krejt e kundërta. Është pikërisht teoria, e cila vendos se çfarë mund të vëzhgojmë."*

Filip Frank (Philip Frank), në jetëshkrimin për Ainshtainin thotë[20] se ai i kishte thënë njëherë atij se ai vetë e kishte futur pikëpamjen pozitiviste në fizikë. **Ainshtaini** i është përgjigjur:

"Shakaja e mirë nuk duhet të përsëritet shumë shpesh."

Qëllimi ynë, kur citojmë të tilla thënie, është të nënvizojmë se shumë nga dijetarët e shquar të kohëve të fundit e njohin, gjithashtu, pamjaftueshmërinë e eksperimenteve për interpretimin e natyrës. Por, ne nuk dyshojmë për rëndësinë dhe domosdoshmërinë e eksperimenteve dhe dijetarët islamë nuk duhet ta harrojnë mesazhin që vjen në ajete të tilla:

قُلۡ سِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ بَدَأَ ٱلۡخَلۡقَ ... ٢٠

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si Ai e filloi krijimin!…" *(Ankebut: 20)*

قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ١٠١

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet) **në qiej e në Tokë!"** *(Junus: 101)*

Ne nuk duhet të harrojmë, gjithashtu se ndërsa na fton për ta studiuar natyrën me eksperimente, njëherësh, Kur'ani nënvizon rëndësinë e arsyetimit dhe na mëson të mos jemi të kënaqur vetëm me përvojën ndijimore, por duke vëzhguar çfarë ka përtej pjesës së vrojtueshme të natyrës, të lëvizim më afër Krijuesit të natyrës.

2- Roli i Zbulimit (Revelatës) dhe i frymëzimit për njohjen e natyrës

Nga disa ajete të Kur'anit del përfundimi se mësuesi i vërtetë i të gjitha shkencave është i Shumëdituri:

ٱقۡرَأۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلَّذِي خَلَقَ ۝١ خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِنۡ عَلَقٍ ۝٢ ٱقۡرَأۡ وَرَبُّكَ ٱلۡأَكۡرَمُ ۝٣ ٱلَّذِي
عَلَّمَ بِٱلۡقَلَمِ ۝٤ عَلَّمَ ٱلۡإِنسَٰنَ مَا لَمۡ يَعۡلَمۡ ۝٥

Lexo, me emrin e Zotit tënd, i Cili krijoi!
Krijoi njeriun prej një gjaku të ngjizur (në mitrën e nënës)**.**
Lexo, se Zoti yt është më bujari!
(Është) **Ai që e mësoi** (njeriun) **të shkruajë me penë.**
(Është Ai që) **ia mësoi njeriut atë që nuk e dinte.** *(Alek: 1-5)*

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ ۝٣ عَلَّمَهُ ٱلۡبَيَانَ ۝٤

Ai e krijoi njeriun dhe e mësoi atë të flasë. *(Rrahman: 3-4)*

وَعَلَّمَ ءَادَمَ ٱلۡأَسۡمَآءَ كُلَّهَا ... ۝٣١

E Ai (Zoti) **ia mësoi Ademit të gjithë emrat** … *(Bekare: 31)*

Më e pakta që mund të nxjerrim si përfundim nga këto ajete është se Zoti i ka dhënë njeriut dhuntinë dhe mjetet e nevojshme për të marrë dije. Por disa filozofë myslimanë mendojnë se roli i vrojtimeve në perceptimin e dijes apriori dhe roli i veprimeve paraprake në perceptimin e subjekteve teorike është të përgatitet shpirti i njeriut për të përfituar plotësisht nga bota shpirtërore.[21]

Në të vërtetë, burimi kryesor i frymëzimit në punë të dijes për njerëzit është Dhuruesi i Gjithëditur i dijes, All'llahu. Por shkalla e lidhjes me këtë Burim ndryshon nga njeriu te njeriu. Disa mendojnë dhe nuk mbërrijnë askund; disa të tjerë gjejnë njëfarë të vërtete duke medituar; disa të tjerë, njohin shumë realitete me vetëm pak përsiatje. Disa ajete kur'anore tregojnë se përveç vrojtimit, meditimit dhe intelektit të zakonshëm, ka një rrugë më të drejtpërdrejtë për të marrë dije për realitetet e botës: nëpërmjet Dhënësit të dijes. Por kjo rrugë nuk është e përgjithshme dhe vetëm një grusht besimtarësh të përzgjedhur e arrijnë atë. Këto ajete mund të ndahen në grupe të ndryshme:

1- Thuhet në disa ajete se Zoti u jep dije të veçantë disa besimtarëve të përzgjedhur:

…وَقَتَلَ دَاوُۥدُ جَالُوتَ وَءَاتَىٰهُ ٱللَّهُ ٱلۡمُلۡكَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَعَلَّمَهُۥ مِمَّا يَشَآءُ … ۝٢٥١

… Dauudi e mbyti Xhalutin dhe All'llahu i dha atij (Dauudit) **sundimin, urtësinë dhe e** *mësoi* **atë për çdo gjë që deshi. …** *(Bekare: 251)*

قَالَ قَآئِلٌ مِّنۡهُمۡ لَا تَقۡتُلُواْ يُوسُفَ وَأَلۡقُوهُ فِي غَيَٰبَتِ ٱلۡجُبِّ يَلۡتَقِطۡهُ بَعۡضُ ٱلسَّيَّارَةِ إِن كُنتُمۡ فَٰعِلِينَ ١٠

Njëri prej tyre tha: "Mos e mbytni Jusufin e në qoftë se doni për të bërë diçka, lëshojeni në fund të pusit, do ta marrë atë dikush prej udhëtarëve". *(Jusuf: 10)*

رَبِّ قَدۡ ءَاتَيۡتَنِي مِنَ ٱلۡمُلۡكِ وَعَلَّمۡتَنِي مِن تَأۡوِيلِ ٱلۡأَحَادِيثِ … ١٠١

(Pasi iu plotësua dëshira, Jusufi tha) **Zoti im, Ti më ke dhënë mua fuqi, më mësove komentimin e ëndrrave…** *(Jusuf: 101)*

فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ٦٥

Dhe e gjetën një nga robtë Tanë, të cilit i kemi dhuruar mëshirë nga ana Jonë dhe e kemi mësuar me një dituri të posaçme. *(Kehf: 65)*

إِذۡ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبۡنَ مَرۡيَمَ ٱذۡكُرۡ نِعۡمَتِي عَلَيۡكَ وَعَلَىٰ وَٰلِدَتِكَ إِذۡ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ ٱلۡقُدُسِ تُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِي ٱلۡمَهۡدِ وَكَهۡلٗاۖ وَإِذۡ عَلَّمۡتُكَ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَٱلتَّوۡرَىٰةَ وَٱلۡإِنجِيلَ… ١١٠

(Atë ditë) **All'llahu i thotë: "O Isa, bir i Merjemes, kujtoji të mirat e Mia për ty dhe për nënën tënde, kur të fuqizova me Shpirtin e Shenjtë** (Xhibrilin) **e ti u fole njerëzve** (kur ishe) **në djep dhe** (kur ishe) **i pjekur** (si burrë)**, kur ta** *mësova* **ty Librin e urtësinë, Teuratin e Ungjillin…** *(Maide: 110)*

… وَإِنَّهُۥ لَذُو عِلۡمٖ لِّمَا عَلَّمۡنَٰهُ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ٦٨

… Dhe sigurisht, ai (Jakubi) **ishte i ditur ngase *Ne i patëm dhënë atij dije* por shumica e njerëzve nuk e dinë.** *(Jusuf: 68)*

وَدَاوُۥدَ وَسُلَيۡمَٰنَ إِذۡ يَحۡكُمَانِ فِي ٱلۡحَرۡثِ إِذۡ نَفَشَتۡ فِيهِ غَنَمُ ٱلۡقَوۡمِ وَكُنَّا لِحُكۡمِهِمۡ شَٰهِدِينَ ٧٨ فَفَهَّمۡنَٰهَا سُلَيۡمَٰنَۚ وَكُلًّا ءَاتَيۡنَا حُكۡمٗا وَعِلۡمٗاۚ وَسَخَّرۡنَا مَعَ دَاوُۥدَ ٱلۡجِبَالَ يُسَبِّحۡنَ وَٱلطَّيۡرَۚ وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ٧٩ وَعَلَّمۡنَٰهُ صَنۡعَةَ لَبُوسٖ لَّكُمۡ لِتُحۡصِنَكُم مِّنۢ بَأۡسِكُمۡۖ فَهَلۡ أَنتُمۡ شَٰكِرُونَ ٨٠

(Kujtoji) **Dauudin** (Davidin) **e Sulejmanin** (Solomonin) **kur gjykuan për fushën, ku kishin kullotur delet e njerëzve natën dhe Ne ishim dëshmitarë të gjykimit të tyre. Dhe Sulejmanit Ne ia mësuam atë** (përgjigjen e saktë)**, *po secilit*** (prej tyre) ***u patëm dhënë urtësi e dije.*** **Ne bëmë që malet dhe shpendët të Na madhërojnë së bashku me Dauudin. Ne kemi mundësi** (ta bëjmë këtë) **edhe e bëmë.** ***Ne e mësuam atë*** (Dauudin) **të bëjë parzmore prej hekuri për ju, që t'ju mbrojnë në luftëra. A nuk do të jeni, pra mirënjohës për këtë?** *(Enbija: 78-80)*

Në disa ajete, ideja se kjo mënyrë e të mësuarit mund të kryhet nga mësuesit njerëz është hedhur poshtë:

إِنۡ هُوَ إِلَّا وَحۡيٞ يُوحَىٰ ٤ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلۡقُوَىٰ ٥

Ai (Kur'ani) **nuk është asgjë tjetër përveç se Zbulesë** (Revelatë) **që i zbritet. Zoti i Gjithëfuqishëm ia ka mësuar atij.** *(Nexhm: 4, 5)*

وَلَقَدۡ نَعۡلَمُ أَنَّهُمۡ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٞ ... ١٠٣

Ne e dimë shumë mirë se ata thonë: "Atë (Muhammedin) **e mëson një njeri!"…** *(Nahl: 103)*

... وَأَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمۡ تَكُن تَعۡلَمُ ... ١١٣

… All'llahu të ka zbritur ty Librin dhe Urtësinë (Sheriatin)**, të *mësoi* çfarë nuk dije...** *(Nisa: 113)*

2- Një grup tjetër ajetesh tregojnë Zbulesën për Profetët:

ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ ... ٣٩

Kjo është nga urtësia që Zoti yt ta ka zbritur ty… *(Isra: 39)*

فَأَوۡحَىٰٓ إِلَىٰ عَبۡدِهِۦ مَآ أَوۡحَىٰ ١٠ مَا كَذَبَ ٱلۡفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ١١

Dhe Ai ia zbriti robit të Tij atë çfarë i zbriti. Zemra e tij nuk e mohoi atë që pa. *(Nexhm: 10, 11)*

إِنَّآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ كَمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ نُوحٖ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعۡدِهِۦۚ وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ وَٱلۡأَسۡبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيۡمَٰنَۚ وَءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ زَبُورٗا ١٦٣

Ne të kemi zbritur ty, siç u kemi zbritur Nuhut (Noes) **dhe Profetëve pas tij dhe Ne i zbritëm Ibrahimit** (Abrahamit), **Ismailit, Is'hakut** (Isaakut)**, Jakubit** (Jakobit) **dhe pasardhësve të tij, Isait** (Jezu Krishtit) **dhe Ejubit** (Jobit) **dhe Junusit** (Jonah) **dhe Harunit** (Aronit) **dhe Sulejmanit** (Solomonit) **dhe Ne i dhamë Dauudit** (Davidit) **Zeburin** (Psalmet)**.** *(Nisa: 163)*

وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَلۡقِ عَصَاكَۖ فَإِذَا هِيَ تَلۡقَفُ مَا يَأۡفِكُونَ ١١٧

Dhe Ne i kumtuam Musait (Moisiut)**: "Hidhe shkopin tënd!" Kur ja! Ai i shpartalloi mashtrimet e tyre.** *(A'raf:117)*

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ رَجُلٖ مِّنۡهُمۡ أَنۡ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ ... ٢

A ishte habi për njerëzit, që Ne i kumtuam një njeriu nga gjiri i tyre: "Paralajmëroji njerëzit!"?... *(Junus: 2)*

وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّـَٔآ لِقَوۡمِكُمَا بِمِصۡرَ بُيُوتٗا ... ٨٧

Dhe Ne u kumtuam Musait dhe vëllait të tij: "T'i bëni vend në Egjipt popullit tuaj!"... *(Junus: 87)*

فَأَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡهِ أَنِ ٱصۡنَعِ ٱلۡفُلۡكَ ... ٢٧

Dhe Ne i Zbritëm atij: "Ndërto anijen"... *(Mu'minun: 27)*

ذَٰلِكَ مِنۡ أَنۢبَآءِ ٱلۡغَيۡبِ نُوحِيهِ إِلَيۡكَ ... ٤٤

Këto janë lajme për të padukshmen, të cilën Ne ta zbu-lojmë ty... *(Ali Imran: 44)*

وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡ ... ٤٣

Dhe Ne as para teje nuk dërguam tjetër, përveçse burra, të cilëve u dërguam Zbulesën... *(Nahl: 43)*

قُلۡ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ يُوحَىٰٓ إِلَيَّ ... ﴿١١٠﴾

Thuaj: "Unë jam vetëm njeri, sikurse edhe ju, mua më Zbret…" *(Kehf: 110)*

3- Një grup tjetër ajetesh tregojnë mundësinë e zbulimit për njerëz që nuk janë profetë:

وَإِذۡ أَوۡحَيۡتُ إِلَى ٱلۡحَوَارِيِّـۧنَ أَنۡ ءَامِنُواْ بِي وَبِرَسُولِي قَالُوٓاْ ءَامَنَّا وَٱشۡهَدۡ بِأَنَّنَا مُسۡلِمُونَ ﴿١١١﴾

Dhe kur i frymëzova Hauarijjunët (Dishepujt) **duke thënë: "Më besoni Mua dhe të dërguarit Tim!" E, ata thanë: "Ne besuam e Ti dëshmo se ne jemi myslimanë."** *(Maide: 111)*

وَأَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَرۡضِعِيهِ ... ﴿٧﴾

Dhe Ne nënën e Musait e frymëzuam duke i thënë: Jepi gji atij" … *(Kasas: 7)*

Në këtë rast, Zbulesa (Revelata) interpretohet[22] si "frymëzim (inspirim)". Sigurisht, Zbulesë *(Revelatë)* ka edhe kuptime të tjera.[23]

Ajo që mund të nxjerrim si përfundim nga çfarë u tha, është se ka mundësi të mësohet nga Dhënësi i dijes nëpërmjet një rruge, të ndryshme nga rruga e zakonshme e vrojtimit dhe e të menduarit. Edhe kjo ka nivele të ndryshme - niveli më i lartë i Zbulesës rezervohet vetëm për Profetët dhe sipas ajetit të lavdishëm,

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحۡيًا أَوۡ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ أَوۡ يُرۡسِلَ رَسُولٗا فَيُوحِيَ بِإِذۡنِهِۦ مَا يَشَآءُ ... ﴿٥١﴾

Nuk ka asnjë njeri që t'i ketë folur All'llahu ndryshe, vetëm se me anë të Zbulesës, ose pas ndonjë perdeje, ose duke dërguar melekë (engjël)**, që t'i shpallë, me lejen e Tij atë që do Ai…** *(Shura: 51),*

kjo bëhet duke nxitur drejtpërdrejt të kuptuarit në zemrën e Profetit, ose duke krijuar fjalë, ose duke çuar të dërguar një melek tek ai.[24] Në nivelet më të ulëta, kjo bëhet me anë të frymëzimit, që emërtohet me terma të ndryshëm:

keshf (كشف) *(zbulim)* ose *ilham* (الهام) *(frymëzim).*

Filozofët myslimanë besojnë se njerëzit që kanë dhunti për të marrë dije të tillë të drejtpërdrejtë, janë ata, të cilëve u është dhënë *kuuetun kudsije* (قوّة قدسية) (*aftësi shenjtërore*). Për të shpjeguar arsyetimin e tyre ne e hedhim vështrimin prapa dhe vëmë re se një nga rrugët e njohjes është të menduarit (logjik). Kur mendojmë, mendja i nënshtrohet një lëvizjeje dyfazore, ajo lëviz si sovajkë midis së njohurës dhe së panjohurës. Kur mendojmë, njeriu kërkon kufi të mesëm, i cili është i zakonshëm në të dy propozimet e dhëna, me ndihmën e të cilave ai shpreson të kuptojë të panjohurën. Në përgjithësi, të gjesh kufirin e mesëm do të thotë të kërkosh para-kushte të caktuara. Megjithatë, në raste të veçanta, disa njerëz mund ta arrijnë kufirin e mesëm dhe përfundimin (konkluzionin) pa formuar silogjizëm në mendjen e tyre.[25] Kjo dhunti mendore, e cila e çon njeriun te synimi pa ndjekur hapa logjikë quhet *hades* (ح دس) (intuitë) dhe në formën e saj më të lartë është quajtur *kuuetun kudsije* (قوّة قدسية) (*aftësi shenjtërore*). Një njeri që e ka këtë dhanti, mund të njohë shumë realitete e mund të përdorë aftësitë e tij ndijimore dhe arsyetimore (racionale). **Ibën Sina** (Avisena), në *Al Isharat*-in e tij thotë[26] se ajeti i mëposhtëm kur'anor ka të bëjë me këtë aftësi të veçantë mendore,

... يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ... ﴿٣٥﴾

...dhe vaji i tij ndriçon pothuajse edhe pa e prekur zjarri... *(Nur: 35)*

dhe e vërtetëson ekzistencën e saj në pohimin e mëposhtëm:

Ju mund të dëshironi të keni më shumë dëshmi për të provuar ekzistencën e dhuntisë së aftësisë shenjtërore. Dëgjo! A nuk e dini se intuita ekziston dhe se njerëzit kanë nivele të ndryshme meditimi? Disa janë aq të ngathët dhe idiotë, sa nuk gjejnë asnjë rrugë për qëllimin e tyre; disa të tjerë janë mesatarisht inteligjentë dhe mund ta shfrytëzojnë forcën e tyre të arsyetimit; disa të tjerë, më inteligjentë, mund të rrokin atë që rroket vetëm nga intelekti e jo nga shqisat, nëpërmjet intuitës. Kjo inteligjencë ndryshon nga njeriu te njeriu; në nivelin më të ulët, njeriu nuk e ka fare intuitën; në nivelin më të lartë, njeriu nuk ka nevojë të mësojë (me mësim të rregullt) ose të mendojë duke përdorur kategoritë logjike (për ta njohur realitetin)." [27]

Tani mund të themi se në të njëjtën mënyrë, Zbulesa ka shkallë të ndryshme. Siç pohohet në ajetin e mëposhtëm:

تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۘ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُ ۖ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَٰتٍ ۚ وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ... ﴿٢٥٣﴾

Ne i kemi bërë disa nga të dërguarit t'i kalojnë të tjerët; ndër ta janë ata të cilëve All'llahu u foli dhe disa prej tyre Ai i ngriti në shkallë më të lartë, Isait, birit të Merjemes i dhamë mrekulli të qarta dhe e fuqizuam me Shpirtin e Shenjtë (Xhibrilin)**…** *(Bekare: 253)*

Edhe frymëzimi ka nivele të ndryshme, edhe pse, në tërësi ai është më ulët se Zbulesa. Disa njerëz e kanë këtë dhunti në shkallën e saj më të lartë, kurse disa të tjerë e kanë atë në format e saj më të dobëta. Për të parët, realitetet bëhen të dukshme, të qarta, pa u përpjekur për të reflektuar (medituar), kurse të dytët e arrijnë dijen e tyre të re me vetë përpjekjet e tyre. Disa nga dijetarët bashkëkohës e kanë pranuar ekzistencën e kësaj fuqie. Dr. **Aleksis Karel** (Alexis Carrel), në librin e tij *Man, the Unknown* thotë:

"Siç shihet qartë, zbulimet e mëdha nuk janë produkt vetëm i inteligjencës. Gjenitë, përveç forcës së tyre të vrojtimit dhe të kuptimit, kanë edhe cilësi të tjera, të tilla, si intuita dhe imagjinata krijuese. Nëpërmjet intuitës, ata mësojnë gjëra që të tjerët i shpërfillin; ata i perceptojnë lidhjet midis dukurive, që në dukje janë të veçuara (të izoluara). Në mënyrë të pandërgjegjshme, ata ndiejnë praninë e thesarit të panjohur. Të gjithë njerëzit e mëdhenj e kanë dhuntinë e intuitës. Pa bërë analizë, pa arsyetuar, ata dinë ç'është e rëndësishme për ta për ta ditur. Një udhëheqës i vërtetë i njerëzve nuk ka nevojë për prova (teste) psikologjike, as për skeda referimi, kur zgjedh vartësit e tij. Një gjykatës i mirë, pa hyrë në hollësitë e argumenteve ligjore dhe madje, sipas Kardozës, edhe duke u nisur nga parakushte të gabuara, është i aftë të japë gjykim të drejtë. Një shkencëtar i madh merr instinktivisht rrugën që e çon në zbulim. Në kohët e mëparshme, kjo dukuri quhej frymëzim (inspirim).

Njerëzit e shkencës u përkasin dy tipave të ndryshëm – tipit logjik dhe tipit intuitiv. Shkenca ia detyron përparimin e saj të dyja formave të mendjes. Matematika, megjithëse është një strukturë thjesht logjike e shfrytëzon intuitën. Ndër matematikanët, ka edhe intuitivë, edhe logjicienë, edhe analistë, edhe

gjeometrianë. Her Majt (Her Mite) dhe Uierstras (Weierstrass) ishin intuitivë, kurse Rieman (Rieman) dhe Bertrand ishin logjicienë. Zbulimet që vijnë nga intuita, duhet gjithmonë të zhvillohen nga logjika. Në jetën e zakonshme, ashtu si në shkencë, intuita është mjet i fuqishëm, por i rrezikshëm në punë të marrjes së dijes. Nganjëherë, ajo zor se mund të dallohet nga iluzioni. Ata që mbështeten tërësisht në të janë të prirur për të gabuar. Ajo është larg qenies gjithmonë e besueshme. Por njeriu i madh, ose njeriu i thjeshtë, zemra e të cilit është e dëlirë, mund të drejtohet drejt majave të jetës mendore dhe shpirtërore. Ajo është veti e habitshme. Ta kuptosh realitetin pa ndihmën e inteligjencës, duket e pashpjegueshme. Një nga aspektet e intuitës ngjan me një përfundim (deduksion) të shpejtë, të nxjerrë nga një vrojtim i çastit (i atypëratyshëm). Dija që shumë mjekë të mëdhenj kanë nganjëherë për gjendjen e tanishme dhe të ardhshme për pacientët e tyre ka natyrë të tillë. Një dukuri e ngjashme ndodh kur dikush çmon në çast vlerën e një njeriu ose kur kupton në çast virtytet ose veset e tij. Por në një aspekt tjetër, intuita zë krejt në mënyrë të pavarur, vendin e vrojtimit dhe të arsyetimit. Ne mund të drejtohemi nga ajo te qëllimi ynë, kur nuk mundemi si ta arrijmë këtë qëllim dhe madje, kur nuk dimë ku është ai. Kjo lloj dijeje është shumë e ngjashme me mprehtësinë (intuitën) e jashtëzakonshme, sipas Çarls Riçetit (Charles Richet), me shqisën e gjashtë."

Kurse sipas fjalëve të fizikanit të çmimit "Nobel", **Çarls H. Tauns** (Charles H. Townes):

"Zbulimet e fesë shpesh vijnë nga zbulesat (revelatat). Dituria shkencore, sipas mendjes popullore, vjen nga përfundimi (deduksioni) logjik ose nga akumulimi i të dhënave që analizohen me metoda të përcaktuara, me qëllim që të nxirren përgjithësime, të quajtura ligje. Por një përshkrim i tillë i zbulimit shkencor është një parodi për gjënë reale. Pjesa më e madhe e zbulimeve shkencore vijnë krejt të ndryshme dhe afrohen shumë më tepër me zbulesën. Vetë termi nuk përdoret, në përgjithësi për zbulimin shkencor, sepse ne e kemi zakon ta rezervojmë revelatën (zbulesën) për fushën fetare. Në rrethet shkencore flitet për intuitë, për zbulim të rastësishëm, ose thuhet thjesht se "ai kishte një ide të mrekullueshme"."

Po të krahasojmë se si vijnë idetë e mëdha shkencore, do të shohim se ato duken krejt si zbulesa fetare, parë në mënyrë jomistike. Mendoni për Musanë në shkretëtirë, i shqetësuar aq shumë dhe duke vrarë mendjen aq shumë për çështjen e shpëtimit të pasardhësve të Israelit, kur, përnjëherësh atij i erdhi zbulesa nga një shkurre që digjej. Një model i ngjashëm shihet në shumë nga

revelatat e Dhiatës së Vjetër dhe të Dhiatës së Re. Mendoni për Guatamën, Budën, i cili udhëtoi e kërkoi për vite me radhë në përpjekje për të kuptuar çfarë ishte e mirë, kur, një ditë, u ul qetë nën një dru Bo e iu zbuluan idetë. Po kështu, shkencëtari, pas një pune të vështirë dhe pas një angazhimi të madh emocional dhe mendor për një problem shqetësues, nganjëherë, befas ai shikon përgjigjen. Të tilla ide vijnë shumë më shpesh gjatë kohës së lirë, kur je i pazënë me punë sesa kur ballafaqohesh me të dhëna. Një shembull i spikatur dhe i mirënjohur është zbulimi i unazës së benzinës nga Kekula, i cili, ndërsa ishte i zhytur në mendime pranë vatrës së zjarrit, i erdhi ideja nga pamja e një molekule si gjarpër, që e kishte futur bishtin e tij në gojë. Ne nuk mund ta përshkruajmë ende procesin njerëzor që çon në krijimin e një zbulimi të rëndësishëm e thelbësisht të ri shkencor. Por është e qartë se zbulime të mëdha shkencore, hapat e mëdhenj të vërtetë nuk vijnë zakonisht nga e ashtuquajtura "metodë shkencore", por më shumë, me zbulesa (revelata), të cilat janë të vërteta, siç bëri Kekula me, ndoshta shëmbëlltyrën më pak piktoreske."[29]

Më në fund do të donim të thoshim se megjithëse frymëzimi dhe ndriçimi shpirtëror janë mjete për të fituar dijen, jo gjithkush e merr këtë dhuratë…

ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ ذُو ٱلْفَضْلِ ٱلْعَظِيمِ ۝٤

Kjo është mirësi e All'llahut, që ia jep atij që do… *(Xhumua: 4)*

E vetmja rrugë që është e hapur për çdokënd, është vrojtimi dhe meditimi kur synojmë të marrim dije për natyrën. Kushtet që na çojnë në rezultatin e duhur, do të diskutohen në një pjesë të mëtejme të ligjëratës sonë.

V. Etapat e njohjes së natyrës

Kemi parë tashmë se sipas pikëpamjes kur'anore, njeriu e ka aftësinë ta njohë natyrën.

Me anë të shqisave të jashtme dhe të intelektit, njerëzit duhet t'i afrohen Zotit, duke njohur shenjat (argumentet) e Zotit. Do të themi këtu se sa herë që përmenden në Kur'an dëshmitë e Zotit për botën fizike, Zoti ua atribuon aftësinë e njohjes grupeve të veçanta të njerëzve. Ja disa nga ato grupe:

Mediteusit:

هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَـٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

Është Ai i Cili zbret nga qielli shi, i Cili ju siguron ujë për të pirë dhe bën që të rriten bimët, që shërbejnë si ushqim për kafshët. Nëpërmjet tij (ujit) **rriten të lashtat, ullinjtë, palmat, rrushi dhe fruta të llojllojshme. Sigurisht, këtu ka argument për një popull që mendon thellë.** *(Nahl: 10-11)*

وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

Dhe për ju nënshtroi gjithë ç'ka në qiej dhe ç'ka në Tokë; njëmend, për njerëzit që mendojnë thellë, në to ka argumente. *(Xhathije: 13)*

Të diturit:

إِنَّ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَـٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱلْفُلْكِ ٱلَّتِى تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن مَّآءٍ فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَـٰحِ وَٱلسَّحَابِ ٱلْمُسَخَّرِ بَيْنَ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

Sigurisht, në krijimin e qiejve e të Tokës, në ndërrimin e natës e të ditës, të anijeve që lundrojnë në det, që u sjell dobi njerëzve, në ujin që All'llahu e lëshon prej së larti e me të ngjall tokën pas vdekjes së saj dhe përhap në të nga çdolloj gjallese, në qarkullimin e erërave dhe të reve të nënshtruara mes qiellit e Tokës, (në të gjitha këto ka argumente) **për një popull që mendon thellë.** *(Bekare: 164)*

وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَۖ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ١٢

Dhe për ju nënshtroi natën e ditën dhe Diellin e Hënën. Edhe yjet janë nënshtruar me urdhrin e Tij. Vërtet, në këto ka argumente për një popull që mendon thellë. *(Nahl: 12)*

Njerëzit që kuptojnë:

إِنَّ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ لَأٓيَٰتٖ لِّأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ١٩٠

Sigurisht, në krijimin e qiejve e të Tokës, në ndërrimin e natës dhe të ditës, ka argumente të qarta për ata që kuptojnë. *(Ali Imran: 190)*

أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِي ٱلۡأَرۡضِ ثُمَّ يُخۡرِجُ بِهِۦ زَرۡعٗا مُّخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَىٰهُ مُصۡفَرّٗا ثُمَّ يَجۡعَلُهُۥ حُطَٰمًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكۡرَىٰ لِأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٢١

A nuk e sheh se All'llahu lëshon ujë nga qielli (reja) **dhe atë e shpërndan në Tokë nëpër burime, pastaj me të mbijnë bimë të llojeve dhe të ngjyrave të ndryshme, pastaj ajo** (bima) **thahet dhe ti e sheh atë të zverdhur dhe pastaj** (Ai) **e bën atë të shkërmoqet? S'ka dyshim se në këtë ka argument për njerëzit që kanë arsye.** *(Zumer: 21)*

Besimtarët:

إِنَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ٣

Sigurisht, për besimtarët ka argumente në qiej dhe në Tokë. *(Xhathije: 3)*

وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْ شُرَكَآءَهُمۡ قَالُواْ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدۡعُواْ مِن دُونِكَۖ فَأَلۡقَوۡاْ إِلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلَ إِنَّكُمۡ لَكَٰذِبُونَ ٨٦

A nuk shohin ata se Ne ua bëmë natën që të pushojnë, kurse ditën të ndritshme. Sigurisht, në këtë ka argumente për një popull që beson. *(Neml: 86)*

Besimtarët e përkushtuar (të devotshëm):

إِنَّ فِي ٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَّقُونَ ٦

Në ndërrimin e natës e të ditës dhe në çfarë ka krijuar All'llahu në qiej e në Tokë, vërtet ka argumente për njerëzit që i frikësohen All'llahut. *(Junus: 6)*

... خُذُواْ مَآ ءَاتَيۡنَٰكُم بِقُوَّةٖ وَٱذۡكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ٦٣

…Merreni seriozisht që ua dhamë (Teuratin) **dhe mbajeni në mendje çfarë ka në të, që të mund të ruheni nga e keqja** (gjynahet)**.** *(Bekare: 63)*

Të mësuarit:

وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦ خَلۡقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱخۡتِلَٰفُ أَلۡسِنَتِكُمۡ وَأَلۡوَٰنِكُمۡۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّلۡعَٰلِمِينَ ٢٢

Dhe një nga shenjat e Tij është krijimi i qiejve e i Tokës, ndryshimi i gjuhëve tuaja dhe i ngjyrave tuaja. Sigurisht, në këtë ka argumente për njerëzit e mësuar. *(Rrum: 22)*

هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ ٱلشَّمۡسَ ضِيَآءٗ وَٱلۡقَمَرَ نُورٗا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۚ يُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ٥

Është Ai i Cili e ka bërë Diellin burim drite, kurse Hënën, e ka bërë të ndritë, duke i caktuar asaj (Hënës) **fazat, që ju të dini numrin e viteve dhe përllogarisni kohën. All'llahu nuk e krijoi këtë për tjetër, përveçse me të vërtetën. Ai ua sqaron shenjat e Tij njerëzve që kuptojnë.** *(Junus: 5)*

Njerëzit e vëmendshëm:

وَمَا ذَرَأَ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَذَّكَّرُونَ ١٣

Dhe çfarë ka krijuar Ai në Tokë me ngjyra të larmishme; sigurisht, në këtë ka shenja për njerëzit që janë të vëmendshëm. *(Nahl: 13)*

وَمِن كُلِّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَا زَوۡجَيۡنِ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ٤٩

Dhe nga çdo gjë, Ne keni krijuar dy lloje (mashkull e femër)**, që ju të jeni të vëmendshëm** (madhështinë e Zotit)**.** *(Dharijat: 49)*

Ata që e dëgjojnë të Vërtetën:

وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبۡتِغَآؤُكُم مِّن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَسۡمَعُونَ ٢٣

Nga argumentet e Tij është edhe gjumi juaj natën dhe ditën, edhe përpjekja juaj për të fituar nga të mirat e Tij. Sigurisht, në këtë ka argumente për njerëzit që duan të dëgjojnë. *(Rrum: 23)*

وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَسۡمَعُونَ ٦٥

All'llahu lëshoi prej qiellit ujë (shi) **dhe me të ngjalli Tokën pas vdekjes së saj. Sigurisht, në këtë është një argument për ata që duan të dëgjojnë.** *(Nahl: 65)*

Njerëzit që janë të bindur:

وَفِي خَلۡقِكُمۡ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٞ لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ٤

Dhe në vetë krijimin tuaj edhe të kafshëve të shpërndara nëpër Tokë, ka argumente për njerëzit që janë të bindur. *(Xhathije: 4)*

وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ ٢٠ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ٢١

Dhe në Tokë ka argumente për ata që janë të bindur; dhe në vetë vetet tuaj (gjithashtu)**. A nuk do ta shikoni atëherë?** *(Dharijat: 20, 21)*

Ata që e shqyrtojnë të vërtetën, kanë mprehtësi dhe kuptojnë:

وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

Është Ai i Cili ju ka krijuar prej një njeriu të vetëm; aty (mbi tokë) **jetoni dhe nën të do të preheni. Vërtet, Ne i kemi bërë të qarta argumentet për njerëzit që kuptojnë.** *(En'am: 98)*

فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَٰلِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾

E, kur lindi dielli, ata i kaploi ushtima e tmerrshme. Dhe Ne kthyem përmbys qytetin dhe lëshuam mbi ta shi gurësh, prej dheu të pjekur. Sigurisht, në këtë ka shenja për ata që mendojnë. *(Hixhr: 73-75)*

كُلُوا۟ وَٱرْعَوْا۟ أَنْعَٰمَكُمْ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلنُّهَىٰ ﴿٥٤﴾

Hani ju dhe i kullotni kafshët tuaja! Vërtet, ka shenja në këtë për ata që kanë mendje të shëndoshë. *(TaHa: 54)*

Ajo që kuptojmë nga fjalët *tefekkur, te'akkul, tefekkuh.* etj., të përdorura në Kur'an, është se ato kanë të bëjnë me shkallë të ndryshme të perceptimit mendor dhe disa shkallë janë të domosdoshme për disa të tjera. Për shembull, duke krahasuar ajetet e mëposhtme,

إِنَّ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾ ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَٰذَا بَٰطِلًا سُبْحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٩١﴾

Sigurisht, në krijimin e qiejve e të Tokës dhe në ndërrimin e natës dhe të ditës ka argumente për ata që kanë arsye. Për ata që e kujtojnë All'llahun kur janë më këmbë, kur janë ulur, kur janë të shtrirë dhe thellohen në mendime për krijimin e qiejve

e të Tokës (duke thënë)**: Zoti ynë, këtë nuk e krijove kot, i lartësuar qofsh! Ruajna prej dënimit të Zjarrit!** *(Ali Imran: 190, 191)*

إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ... لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

Është fakt se në krijimin e qiejve e të Tokës, në ndërrimin e natës dhe të ditës, … ka argumente për një popull që ka mend. *(Bekare: 164)*

إِنَّ فِي ٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

Në ndërrimin e natës e të ditës dhe në çfarë ka krijuar All'llahu në qiej e në Tokë, vërtet ka fakte për njerëzit që ruhen nga e keqja. *(Junus: 6)*

... وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ ۚ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٧﴾

… Dhe përgatituni (për Haxh)**, sepse sigurisht, të përgatitesh** (për Haxh) **do të thotë të ruash veten. Dhe jini të kujdesshëm** (për detyrën tuaj) **ndaj Meje, o njerëz me arsye!** *(Bekare: 197)*

وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۖ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ ﴿٤٣﴾

Këta janë shembuj që Ne ua sjellim njerëzve, por përveç dijetarëve nuk i kupton askush. *(Ankebut: 43)*

Mund të vijmë në përfundim se *Ulu'l Elbab* ka kuptimin: "ata që kanë aftësinë të arsyetojnë, ata që mendojnë thellë, ata që përsiatin, ata që dinë dhe janë të devotshëm." Karakteristikat e tjera të tyre janë: dëgjojnë fjalën e drejtë, shmangin gjykimet e gabuara ose iluzionet, adhurojnë Zotin, kanë urtësi, janë të vëmendshëm e të kujdesshëm dhe marrin si shembull përvojat e kaluara (të paraardhësve). Këto karakteristika vijnë si përfundim logjik nga ajetet e mëposhtme:

... فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ ٱلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُۥ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَىٰهُمُ ٱللَّهُ ۖ

وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٨﴾

… Prandaj, përgëzoji robtë e Mi, të cilët e dëgjojnë fjalën, pastaj ndjekin më të mirën e saj! Këta janë ata, të cilët All'llahu i ka udhëzuar në rrugën e drejtë dhe këta janë njerëzit me arsye. *(Zumer: 17, 18)*

هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ مِنۡهُ ءَايَٰتٞ مُّحۡكَمَٰتٌ هُنَّ أُمُّ ٱلۡكِتَٰبِ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٞۖ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمۡ زَيۡغٞ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنۡهُ ٱبۡتِغَآءَ ٱلۡفِتۡنَةِ وَٱبۡتِغَآءَ تَأۡوِيلِهِۦۖ وَمَا يَعۡلَمُ تَأۡوِيلَهُۥٓ إِلَّا ٱللَّهُۗ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِي ٱلۡعِلۡمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ كُلّٞ مِّنۡ عِندِ رَبِّنَاۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٧

Është Ai i Cili të ka zbritur Librin ty. E, disa nga ajetet e tij janë të qarta dhe janë baza e Librit, e ka të tjera që nuk janë krejtësisht të qarta *(muteshabih)***. E ata, në zemrat e të cilëve ka anim nga e shtrembra, gjurmojnë atë që nuk është krejt e qartë për të shkaktuar hutim, kinse kërkojnë të bëjnë komentin e tyre. Por, përveç All'llahut, askush nuk e di kuptimin e tyre të saktë. Ata që kanë dije të palëkundur, thonë: "Ne i kemi besuar atij** (u kemi besuar atyre që janë të paqarta)**, të gjitha janë nga Zoti ynë." Por këtë e kuptojnë vetëm ata që kanë arsye.** *(Ali Imran: 7)*

أَمَّنۡ هُوَ قَٰنِتٌ ءَانَآءَ ٱلَّيۡلِ سَاجِدٗا وَقَآئِمٗا يَحۡذَرُ ٱلۡأٓخِرَةَ وَيَرۡجُواْ رَحۡمَةَ رَبِّهِۦۗ قُلۡ هَلۡ يَسۡتَوِي ٱلَّذِينَ يَعۡلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٩

Ai që gjatë natës bën adhurim, duke bërë sexhde*, duke qëndruar më këmbë, i ruhet (dënimit të) **Botës Tjetër dhe shpreson në mëshirën e Zotit të vet. Thuaj: "A janë njëlloj ata që dinë me ata që nuk dinë?" Vetëm njerëzit që kanë arsye janë të vëmendshëm**. *(Zumer: 9)*

يُؤۡتِي ٱلۡحِكۡمَةَ مَن يَشَآءُۚ وَمَن يُؤۡتَ ٱلۡحِكۡمَةَ فَقَدۡ أُوتِيَ خَيۡرٗا كَثِيرٗاۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٢٦٩

Ai (Zotit) **ia dhuron urtësinë atij që do e kujt i është dhënë urtësia, i është dhuruar mirësi e madhe; por këtë nuk e kupton tjetërkush, përveç njerëzve të mençur.** *(Bekare: 269)*

* *Sexhde* përkulje e trupit me kokën në tokë, kur falemi. *(shënim i përkthyesit)*

أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِۦ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَىٰهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ حُطَٰمًا ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٢١﴾

"A nuk e shihni se All'llahu lëshon ujë nga qielli (reja) **dhe atë e shpërndan në Tokë nëpër burime, pastaj me të mbijnë bimë të llojeve dhe të ngjyrave të ndryshme, pastaj ajo** (bima) **thahet dhe ti e sheh atë të zverdhur dhe pastaj e bën atë të shkërmoqur? S'ka dyshim se në këtë ka argument për njerëzit që kanë arsye."** *(Zumer: 21)*

لَقَدْ كَانَ فِى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ... ﴿١١١﴾

Në tregimet e tyre (të dërguarve dhe të Jusufit me vëllezër)**, sigurisht ka mësime për njerëzit që kuptojnë.** *(Jusuf: 111)*

Atëherë, shihet se *Ulu'l Elbab* përfshin pjesën më të madhe të karakteristikave që përmenden në Kur'an për njohjen e natyrës. Ata kanë mendje të pastruara dhe për këtë arsye, kanë më shumë aftësi për të rrokur dije më të thellë për natyrën.

Nga krahasimi i ajeteve të mëposhtme,

وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهْتَدُوا۟ بِهَا فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

Është Ai i Cili krijoi yjet për ju, që me ta të orientoheni në errësira kur jeni në tokë ose në det. Vërtet, Ne i kemi bërë të qarta argumentet tona për një popull që di. Është Ai i cili që ju ka krijuar prej një njeriu të vetëm; aty (mbi tokë) **jetoni** (qëndroni) **dhe nën të do të preheni. Vërtet, Ne i kemi bërë të qarta shenjat për njerëzit që kuptojnë.** *(En'am: 97, 98)*

وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦ نَبَاتَ كُلِّ شَىْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا وَمِنَ ٱلنَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّٰتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ

وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَٰبِهٍ ۗ ٱنظُرُوٓاْ إِلَىٰ ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثْمَرَ وَيَنْعِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكُمْ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

Është Ai i cili lëshon nga qielli ujë, nëpërmjet të cilit Ai nxjerr sythat e çdo bime. Prej kësaj Ne nxjerrim gjelbërim, kokrra gruri në kallinj, palma hurme të ngarkuara me kalaveshë të ulët, kopshte rrushi, ulliri dhe shege, që ngjajnë, por që janë të ndryshëm nga njëri-tjetri. Vështroni frytet e tyre kur formohen dhe piqen. Sigurisht, që në këto ka shenja për njerëzit që besojnë. *(En'am: 99),*

kuptojmë, gjithashtu, se (siç ka thënë eruditi **Tabatabai**)[30] ndërsa njohja e çështjeve të caktuara që kanë të bëjnë me bimët është e mundshme për besimtarët e pamësuar, njohja e çështjeve astronomike kërkon përgatitje shkencore, kurse njohja e çështjeve që kanë të bëjnë me shpirtin e njeriut dhe të fshehtat e tij kërkon dije teorike, si edhe njohje të thellë të natyrës së njeriut. Kur'ani përmend një mundësi të madhërishme (sublime) të njohjes: është njohja e dimensionit shpirtëror *(melekut)* të qiejve dhe të Tokës:

وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

Dhe kështu, Ne ia treguam Ibrahimit dimensionin shpirtëror të qiejve e të Tokës, që ai të bëhej nga ata që besojnë vendosmërisht. (*En'am: 75)*

أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ ... ﴿١٨٥﴾

A nuk e vështrojnë ata me vëmendje dimensionin shpirtëror të qiejve e të Tokës dhe çfarë krijoi All'llahu prej sendeve…? *(A'raf: 185)*

Ajeti i parë tregon se pamja e "dimensionit shpirtëror" sjell bindjen. Ka pasur interpretime të ndryshme të *melekut*-it. Disa dijetarë, përfshirë eruditin **Tabatabai**[31], mendojnë se ai (dimensioni shpirtëror) është aspekti më i thellë e më i qenësishëm i qenieve dhe lidhja më e thellë e vetë ekzistencës së tyre te Zoti i Gjithëfuqishëm. Disa të tjerë kuptojnë me të mrekullitë në qiej dhe në Tokë[32], kurse disa të tjerë e interpretojnë atë si *ligjet e natyrës.*[33]

Në lidhje me pamjen e *melekut*-it, janë shprehur pikëpamje të ndryshme. Pjesa më e madhe e komentuesve mendojnë se ajo është pamje jondijimore ose pamje mendore.[34] **Fahruddin Raziu** (Fakhr al-Din Razi), në komentimin e tij për ajetin (6: 75) thotë:

"Ka dy pikëpamje në lidhje me Zbulimin (Revelatën). Pikëpamja e parë tregon se Zoti ua zbuloi dimensionin shpirtëror syve të zakonshëm të Ibrahimit… Pikëpamja e dytë tregon se ishte aftësia e tij shquese e brendshme dhe mendore që e pati këtë pamje, por jo sytë e tij fizikë. Këto provojnë se pamja i erdhi nga aftësia perceptuese mendore dhe jo nga sytë."[25]

Është krejt e sigurt një njohje e thellë e natyrës; meqë ajo përfundon me bindje dhe siguri, është shkalla më e lartë e njohjes. Por që të arrihet kjo lloj njohjeje, njeriu duhet të ketë të gjitha cilësitë që u përmendën në ajetet e cituara në këtë pjesë (të librit).

Kështu, ne vijmë në përfundimin se:

1- Ka nivele të ndryshme për njohjen e një dukurie.
2- Për të njohur dukuri të ndryshme natyrore, ka kushte të domosdoshme të ndryshme.
3- Për ta njohur më thellë natyrën, shkencëtarëve u duhet të përpiqen të fitojnë gjithnjë e më shumë karakteristikat e përmendura më lart. Këto karakteristika mund të përmblidhen shkurt në tri kategori: aftësi shkencore, intelekt i lartë (analitik) dhe besim me përkushtim (devotshmëri). Njeriu mund ta diskutojë rolin e besimit dhe të devotshmërisë për ta njohur siç duhet natyrën, duke pyetur për çfarë arsyeje Zoti ua ka mohuar jobesimtarëve këtë njohje në ajetet e mëposhtme:

قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَا تُغۡنِي ٱلۡأٓيَٰتُ وَٱلنُّذُرُ عَن قَوۡمٖ لَّا يُؤۡمِنُونَ ١٠١

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet Tona) **në qiej e në Tokë. Po argumentet dhe qortimet nuk i bëjnë dobi një populli që nuk beson.** *(Junus: 101)*

أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ كَمۡ أَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجٖ كَرِيمٍ ٧ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗۖ وَمَا كَانَ أَكۡثَرُهُم مُّؤۡمِنِينَ ٨

A nuk e shikuan ata Tokën se sa shumë lloje bimësh të dobishme bëmë të rriten në të? Vërtet, në këto ka fakte (të forta)**, por, megjithatë shumica e tyre nuk qenë besimtarë.** *(Shuara: 7, 8)*

وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلْعُمْىِ عَن ضَلَٰلَتِهِمْ ۖ إِن تُسْمِعُ إِلَّا مَن يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ... ﴿٥٣﴾

Dhe nuk je ti udhëzues i të verbërve nga humbja e tyre. Ti nuk mund ta bësh dikë të dëgjojë, përveçse atë që u beson argumenteve Tona... *(Rrum: 53)*

Përse Zoti ua ka atribuar vetëm besimtarëve dhe njerëzve të përkushtuar (të devotshëm) njohjen e disa shenjave të Tij në natyrë?

إِنَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَـَٔايَٰتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

Për besimtarët ka argumente në qiej dhe në Tokë. *(Xhathije: 3)*

إِنَّ فِى ٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَـَٔايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

Në ndërrimin e natës e të ditës dhe në çfarë ka krijuar All'llahu në qiej e në Tokë, vërtet ka fakte për njerëzit që ruhen nga e keqja. *(Junus: 6)*

A nuk është e vërtetë se çdo njeri, qoftë besimtar ose jobesimtar është i aftë të mendojë logjikisht? A nuk është vetë Kur'ani ai që sjell prova logjike për jobesimtarët dhe për politeistët? Për t'iu përgjigjur këtyre pyetjeve, kërkojmë ndihmën e vetë Kur'anit. Duke mos e ndarë devotshmërinë nga besimi,

...وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

… Dhe jini të kujdesshëm ndaj (detyrës suaj ndaj) **All'llahut po qe se jeni besimtarë.** *(Maide: 57)*

Dhe:

... إِن تَتَّقُواْ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا ... ﴿٢٩﴾

… nëse e keni frikë All'llahun, Ai do t'ju udhëzojë… *(Enfal: 29)*
mund të theksohet se po të jetë besimtar, njeriu mund të dallojë të drejtën nga e shtrembra, sepse veprimtaria e tij mendore është pa vese, që vijnë nga nxitjet dhe joshjet e shejtanit, siç thotë Xhelaluddin Rumiu:

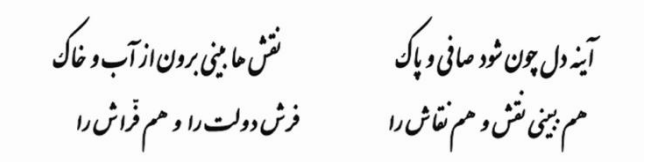
آینه دل چون شود صافی و پاک — نقش ها بینی برون از آب و خاک
هم ببینی نقش و هم نقاش را — فرش دولت را و هم فرّاش را

"Kur pastrohet e dëliret pasqyra në zemra,
Tej tokës dhe ujit shikon shëmbëlltyra;
Shikon dhe piktorin dhe pikturat shikon,
Dhe shtrojën e Zotit dhe Atë që e shtron.",
ose siç thotë **Hafizi**:

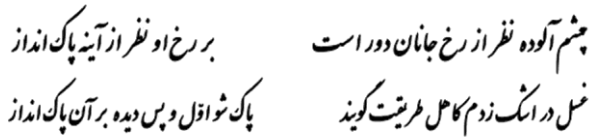
چشم آلوده نظر از رخ جانان دور است — بر رخ او نظر از آینه پاک انداز
صیقل در اشک زدم کامل طریقت گویند — پاک شو اوّل و پس دیده بر آن پاک انداز

"S'e sheh, o njeri fytyrën e së dashurës syri i vagëlluar,
Ndaj hidhja shikimin kur pasqyra jote është e panjollë, kur është e pastruar.
Dhe unë sytë e mi me lotët e mi i shpëlava
Se, siç thonë vizionarët: Më parë pastro veten, pastaj shih pastrorët."

Në eksegjezën* e tij për Kur'anin, *al Mizan,* eruditi **Tabatabai** thotë: *"Arsyeja përse Kur'ani i Shenjtë e thekson devotshmërinë përkrah përsiatjes, intelektit dhe kujtesës e dijes që lidhet me praktikën, është se ajo siguron qëndrueshmërinë e mendimit, drejtësinë e dijes dhe shmangien e veseve të tekës dhe të së keqes."*[36]

Një hadith nga **Profeti** ynë i madh *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* e vërtetëson këtë:

لولا ان الشّياطين يحومون على قلوب بنى آدم لنظروا الى ملكوت السماء

"Sikur pala e shejtanit të mos lëvizte nëpër mendjet e bijve të Ademit, ata do ta kishin parë dimensionin shpirtëror të qiellit."[37]

Në të njëjtën vijë, ka, gjithashtu, një thënie nga Imam **Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*:

و من لم يهذّب نفسه لم ينتفع بالعقل

"Ai që nuk e pastron zemrën, nuk përfiton nga mendja (intelekti) e tij."[38]

---

* *Eksegjezë* shpjegim i një teksti, sidomos i një shkrimi të shenjtë. *(shënim i përkthyesit.)*

Për këtë arsye, roli i rëndësishëm i devotshmërisë dhe i pastrimit të zemrës (shenjtërimit të zemrës) është të mbrojë shkarjet e mendjes. Nga ajetet kur'anore dhe hadithet islame, ne mund të nxjerrim si përfundim se dobia e devotshmërisë nuk kufizohet në zmbrapsjen e pengesave për njohjen; me devotshmëri dhe shenjtërim (të zemrës) njeriu mund të arrijë njohjen mbi njohjen dhe tej njohjes, që arrihet nga përvoja dhe arsyetimi. Në lidhje me këtë, do të citojmë disa ajete nga Kur'ani;

...وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۖ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ... ﴿٢٨٢﴾

…Dhe jini të kujdesshëm ndaj All'llahut (ndaj detyrës së All'llahut) **se All'llahu ju dhuron dituri**… *(Bekare: 282)*

وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا ... ﴿٦٩﴾

Dhe ata që u përpoqën fort për Ne, Ne me siguri do t'i drejtojmë rrugës për te Ne … *(Ankebut: 69)*

وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبۡرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلۡمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

Dhe kështu, Ne ia treguam Ibrahimit dimensionin shpirtëror të qiejve e të Tokës, që ai të bëhej nga ata që besojnë vendosmërisht. (*En'am: 75)*

Një hadith i **Profetit Muhammed** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)*, i cili pranohet dhe respektohet nga të gjithë myslimanët, thotë:

قال رسول الله (ص): قال الله عزّ و جلّ... و ما تقرّب الی عبد بشیء احبّ الی ممّا افترضت علیه و انّه لیتقرّب الی بالنّافلة حتیّ احبّه فاذا احببته کنت سمعه الذی یسمع به و بصره الذی یبصر به و لسانه الذی ینطق به و یده التی یبطش بها ان دعانی اجبته و ان سألنی اعطیته

"Asnjë rob nuk e ka kërkuar afërsinë Time me atë që është më e pëlqyeshme për Mua sesa ai që kryen detyrat e tij; me veprime të lavdëruara robi afrohet aq shumë tek Unë sa Unë e dua atë. Atëherë, unë bëhem vesh për të që të dëgjojë, sy për të që të shohë, gjuhë për të që të flasë dhe dorë për të që të kapë. Po m'u drejtua Mua, Unë i përgjigjem; po më kërkoi diçka, Unë ia jap."*[39]

* Flet Zoti (që qoftë i madhëruar!) kështu. *(shënim i përkthyesit)*

Dhe:

ما اخلص عبدالله عزّ و جلّ اربعين صباحا الاّ جرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه

"Asnjë rob nuk ia ka kushtuar dyzet mëngjese (në shërbim të) Zotit, në qoftë se burimet e urtësisë nuk rrjedhin nga zemra e tij te gjuha e tij."[40]

Kurse Imam **Aliu**, në *Nehxhul Belaga* ka thënë:

قد احيا عقله و امات نفسه حتى دق جليله و لطف غليظه و برق له لامع كثيرالبرق فابان له الطّريق و سلک به السّبيل، و تدافعته الابواب الى باب السّلامة و دارالاقامة و ثبتت رجلاه بطمانينة بدنه فى قرار الامن و الرّاحة، بما استعمل قلبه، وارضى ربه

"Ai (besimtari) e mbajti mendjen gjallë dhe i vrau dëshirat e zemrës së tij kur trupi iu dobësua, kur pesha iu lehtësua dhe rrëzëllimi i shkëlqimit të madh ndriçoi për të. Ai i ndriçoi rrugën, ai e çoi atë në udhë të drejtë. Dyer të ndryshme e çuan tek dera e sigurisë dhe te vendi i qëndrimit të tij të përhershëm. Këmbët e tij, që mbanin drejtpeshimin e trupit, u ngulën në pozicionin e sigurisë dhe të rehatisë sepse ai e mbajti zemrën të zënë me vepra të mira dhe e kënaqi All'llahun e tij."[41]

Dhe:

هجم بهم العلم على حقيقة البصيرة و باشروا روح اليقين و استلانوا ما استعوره المترفون و انسو ابما استوحش عنه الجاهلون

"Dituria i ka çuar ata te kuptimi i vërtetë e kështu, ata e kanë lidhur veten me shpirtin e bindjes. Ata e marrin shtruar atë që për të tjerët është shkujdesje. Ata duan atë që të paditurit e marrin si të tmerrshme."[42]

Është e sigurt se ndriçimi shpirtëror dhe frymëzimi, si burime të dijes, nuk janë hapur për të gjithë; prej tyre mund të përfitojnë vetëm ata që kanë përgatitjen e duhur. Rruga që është e hapur për të gjithë është futja në punë e përvojës ndijimore dhe e mendjes (intelektit); e, natyrisht, që të arrihet e vërteta, njeriu duhet të largojë pengesat në rrugën e njohjes.

VI. Pengesat në rrugën e njohjes

Nganjëherë, shkaqe të brendshme të caktuara e prapësojnë mendjen dhe e pengojnë atë të funksionojë siç duhet. Kështu, kur thuhet se gjykimet janë bërë me mençuri, në të vërtetë, del se ato

janë produkt i një mendjeje të sëmurë, të ndotur me papastërti. Eruditi **Tabatabai** e shpreh këtë kështu:

"Roli i mendjes në raste të tilla ngjason me atë të një gjykatësi, i cili merr një vendim të padrejtë duke u mbështetur në dokumente të sajuara ose në dëshmi të rreme, megjithëse ai mund të mos ketë dashur të veprojë kështu."[43]

Për këtë arsye, kërkuesi shkencor duhet ta shkundë mendjen e tij nga paragjykimet dhe supozimet e pathemelta dhe ta dëlirë atë nga imoralitetet se kështu arrin njohjen e duhur. **Gazaliu**, në librin e tij *Ihja Ulumi'd Din* përdor një krahasim interesant[44], i cili, në një kuptim hedh dritë në këtë temë. Ai thotë se zemra e njeriut ngjason me një pasqyrë që pasqyron figura të mira e të qarta kur fshihet ose kur lustrohet. Zemra e njeriut bëhet më e ndriçueshme me cilësi fisnike dhe kështu, i pasqyron më mirë të vërtetat dhe realitetet; por, kur preket nga cilësi të mbrapshta, atëherë, si një pasqyrë e mbuluar me pluhur, ajo nuk mund t'i pasqyrojë realitetet. Për të njëjtën arsye, "mosdëgjimi" lidhet me "vulosjen e zemrës" për arsye të veprave të gabuara, siç tregohet në ajetin e mëposhtëm të Kur'anit të Shenjtë:

... لَّوۡ نَشَآءُ أَصَبۡنَٰهُم بِذُنُوبِهِمۡۚ وَنَطۡبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَسۡمَعُونَ ١٠٠

…Po të donim Ne, Ne do t'i dënonim për mëkatet e tyre dhe do t'ua mbyllnim zemrat e tyre, kështu që ata nuk do të dëgjonin. *(A'raf: 100)*

... وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱسۡمَعُواْ ... ١٠٨

…Dhe jini të kujdesshëm ndaj All'llahut (ndaj detyrës së All'llahut) **dhe dëgjoni!…** *(Maide: 108)*

Kështu, dëgjimi i fjalës së drejtë lidhet me devotshmërinë; mosdëgjimi i fjalës së drejtë ose vulosja e zemrës lidhet me mëkatet. Gazaliu vijon me krahasimin e tij dhe thotë: *"Për gjithçka që njihet, ka një të vërtetë, pamja e së cilës bie në pasqyrën e zemrës, që është shtëpia e dijes. Ashtu si një pasqyrë e zakonshme që nuk mund ta pasqyrojë një figurë për arsye të defekteve të mëposhtme:*

1- *nuk është bërë mirë;*
2- *është qorruar;*
3- *nuk e ke kthyer objektin nga ana e ndritshme;*
4- *ka pengesë ndërmjet pasqyrës dhe objektit;*

5- objekti nuk është vënë përballë pasqyrës,

po ashtu, një zemër njeriu që nuk mund t'i kuptojë realitetet, mund të preket nga pesë shkaqe të mëposhtme:

1- E metë e brendshme, e vetishme, si në rastin e fëmijëve.

2- Errësirë që vjen nga mëkatet dhe epshi:

Kështu, po u drejtove nga Krijuesi dhe po u largove nga pasionet, pastrohet zemra dhe shkëlqen.

وَٱلَّذِينَ جَٰهَدُواْ فِينَا لَنَهۡدِيَنَّهُمۡ سُبُلَنَا... ﴿٦٩﴾

Dhe ata që u përpoqën fort për Ne, Ne me siguri do t'i drejtojmë rrugës për te Ne … *(Ankebut: 69)*

3- Moskushtimi i vëmendjes ndaj realiteteve.

Zemra mund të pastrohet, por, në qoftë se ajo nuk kërkon të vërtetën, e vërteta nuk i zbulohet asaj. Për shembull, një njeri, përpjekja e vetme e të cilit është adhurimi fizik ose jetesa e tij, pa ndonjë përsiatje për realitetet e Zotit që nuk duken në sytë e njeriut të zakonshëm, mund të marrë vetëm atë që ka kërkuar, jo më shumë.

4- Ekzistenca e pengesave në rrugën e njohjes së realiteteve - domethënë, perdet dhe pengesat ndërmjet zemrës dhe objektit që shihet - e pengon gjetjen e së vërtetës. Imitimi i verbër i stërgjyshërve dhe mendimet e sedimentuara të vetë njeriut janë pengesa për perceptimin e realiteteve.

5- Mosdija e metodës për të gjetur objektin që do të vështrosh.

Njeriu që kërkon dije, nuk mund t'ia dalë mbanë në qoftë se nuk ka siguruar që më parë kushtet për të arritur atë që ka dëshiruar. Për këtë arsye, shpërfillja e këtyre kushteve dhe e mënyrës së kombinimit të tyre është pengesë në rrugën për të fituar dije. Për shembull, një njeri do të shohë pjesën e prapme të kokës së tij, por e mban pasqyrën përpara vetes; ky njeri nuk mund ta shohë atë që do; po ta mbajë pasqyrën prapa kokës, ai nuk mund të shohë as pasqyrën, aq më pak, pjesën e prapme të kokës. Që të shohë pjesën e prapme të kokës, ky njeri ka nevojë për dy pasqyra, që t'i vërë njërën para, tjetrën prapa. E njëjta gjë ndodh me njohjen. Për çdo njohje, duhet të sigurohen më së pari kushtet e saj. Shpërfillja krijon pengesat ndërmjet zemrës dhe realiteteve. Përndryshe, zemra është qenësisht fisnike dhe e aftë për t'i mbërritur realitetet. (Kjo është një përmbledhje e shkurtër e pikëpamjeve të Gazaliut për këtë çështje.)

Tani do të citojmë nga Kur'ani i Shenjtë shkaqet që na pengojnë të kemi njohje të saktë. Këto shkaqe mund të klasifikohen në dy ose në tre tituj të përgjithshëm, por, për të qenë të qartë në këto çështje, ne do të përdorim po ata tituj që përmenden në Kur'an.

1- Mungesa e besimit

Ka shumë ajete në Kur'an që tregojnë se mosbesimi është pengesë e madhe në rrugën e njohjes:

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ ءَامَنُواْ ثُمَّ كَفَرُواْ فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ فَهُمۡ لَا يَفۡقَهُونَ ٣

Ngase ata besuan (me gojë) **e pastaj mohuan, zemrat e tyre u mbyllën dhe ata nuk kuptojnë.** *(Munafikun: 3)*

وَمَآ أَنتَ بِهَٰدِ ٱلۡعُمۡيِ عَن ضَلَٰلَتِهِمۡۖ إِن تُسۡمِعُ إِلَّا مَن يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا فَهُم مُّسۡلِمُونَ ٥٣

Dhe, nuk je ti udhëzues i të verbërve nga humbja e tyre. Ti nuk mund ta bësh dikë të dëgjojë, përveçse atë që u beson argumenteve Tona; kështu, ata do të binden. *(Rrum: 53)*

... كَذَٰلِكَ يَجۡعَلُ ٱللَّهُ ٱلرِّجۡسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ١٢٥

…Kështu All'llahu i ndëshkon ata që nuk besojnë. *(En'am: 125)*

... إِنَّا جَعَلۡنَا ٱلشَّيَٰطِينَ أَوۡلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ٢٧

… Ne i kemi bërë shejtanët miq të atyre që nuk besojnë. *(A'raf: 27)*

إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهۡدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ ١٠٤

S'ka dyshim se ata që nuk i besojnë ajetet e All'llahut, Ai (All'llahu) **nuk i drejton në rrugën e drejtë …** *(Nahl: 104)*

... وَٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ فِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٞ وَهُوَ عَلَيۡهِمۡ عَمًى ... ٤٤

…E, ata që nuk besojnë, në veshët e tyre kanë shurdhim dhe ai për ta është verbim … *(Fussilet: 44)*

Disa ajete në Kur'an tregojnë se mbështetja vetëm në dije, pa besim, nuk mund të të bëjë asnjëherë ta njohësh drejt natyrën:

قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَا تُغۡنِي ٱلۡأٓيَٰتُ وَٱلنُّذُرُ عَن قَوۡمٖ لَّا يُؤۡمِنُونَ ١٠١

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet Tona) **në qiej e në Tokë!" Por, argumentet dhe qortimet nuk i bëjnë dobi një populli që nuk beson.** *(Junus: 101)*

فَأَعۡرِضۡ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكۡرِنَا وَلَمۡ يُرِدۡ إِلَّا ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا ٢٩ ذَٰلِكَ مَبۡلَغُهُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِمَنِ ٱهۡتَدَىٰ ٣٠

Prandaj, ti largohu prej atij që ia ka kthyer shpinën Kur'anit dhe që nuk do tjetër vetëm jetën e kësaj bote! Ajo është e tërë dituria që kanë arritur ata e Zoti yt është Ai që e njeh më së miri atë që është larguar nga rruga e Tij dhe atë që është në rrugën e drejtë. *(Nexhm: 29-30)*

Siç u përmend më parë, roli parësor i besimit në njohjen (e natyrës) është të rivendoset aftësia e mendjes së njeriut në gjendjen e saj origjinale.

2- Shkaqet që e largojnë mendjen

Disa cilësi dhe karakteristika tek disa njerëz i pengojnë ata të kenë një gjykim të shëndoshë për të zbuluar të vërtetën. Më poshtë janë disa shkaqe të rëndësishme:

a) Ndjekja e trilleve dhe e fantazive

Në Kur'an përmendet herë pas here se ndjekja e trilleve dhe e fantazive të çon në rrugë të gabuar:

فَإِن لَّمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَكَ فَٱعۡلَمۡ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهۡوَآءَهُمۡۚ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّنِ ٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ بِغَيۡرِ هُدٗى مِّنَ ٱللَّهِ ... ٥٠

E, nëse ata nuk të përgjigjen ty, atëherë dije se ata ndjekin vetëm trillet e tyre. E, kush është më i gabuar sesa ai që nuk ndjek udhëheqësinë e All'llahut dhe ndjek trillet e veta?... *(Kasas: 50)*

أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾

Mendo pak! Kush, përveç All'llahut, mund ta udhëzojë atë njeri, që trillet e veta i ka bërë zot; atë njeri, të cilin All'llahu, duke e njohur për të tillë, e ka çuar në humbje, duke ia vulosur dëgjimin dhe zemrën e duke i vënë perde para syve? A nuk do të jeni atëherë të kujdesshëm? *(Xhathije: 23)*

... وَلَئِنِ ٱتَّبَعْتَ أَهْوَآءَهُم بَعْدَ ٱلَّذِى جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾

… E, në qoftë se ti ndjek trillet e tyre pasi të ka ardhur ty dituria (e Vërteta)**, ti nuk do të kesh as mbrojtje as ndihmë nga All'llahu".** *(Bekare: 120)*

... فَٱحْكُم بَيْنَ ٱلنَّاسِ بِٱلْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ ٱلْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ... ﴿٢٦﴾

… E, ti, pra gjyko me drejtësi mes njerëzve e mos shko pas trilleve se ato të shmangin prej rrugës së All'llahut!... *(Sad: 26)*

... وَإِنَّ كَثِيرًا لَّيُضِلُّونَ بِأَهْوَآئِهِم بِغَيْرِ عِلْمٍ ... ﴿١١٩﴾

… Shumë, duke mos pasur kurrfarë dije, por vetëm nga trillet e tyre, duan t'i largojnë (njerëzit) **nga e Vërteta …** *(En'am: 119)*

... أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ ﴿١٦﴾

… Dhe këta janë ata, zemrat e të cilëve i ka vulosur All'llahu e ata udhëhiqen pas trilleve të veta. *(Muhammed: 16)*

Kumtohet se **Profeti** ynë i madh *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

ان اخوف ما اخاف على امّتى الهوى و طول الامل، امّا الهوى فانّه يضدّ عن الحق، و امّا طول الامل فينسى الآخرة

"Në rastin tënd, unë do të kisha frikë nga dy gjëra: bindja ndaj trilleve dhe butësia (indulgjenca). Bindja ndaj trilleve ju largon nga gjetja e së vërtetës, kurse butësia ju bën të harroni Jetën e Përtejme." [45]

Kumtohet se Imam **Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

الهوى عدوّ العقل

"Dëshira është armiku i arsyes."[46]

Dhe...

الامانيّ تعمى اعين البصائر

"Ambicia ia verbon njeriut aftësinë për të gjetur të vërtetën" [47]

b) Dashuria ose urrejtja e verbër dhe paragjykimet e papërligjura

Këto janë, gjithashtu, shkaqe që e pengojnë mendjen të jetë e paanshme dhe të kërkojë të vërtetën, siç thotë një poet arab,

و عين الرّضا عن كل عيب كلية و لكن السّخط تبدى المساويا

"Një vështrim me sy të kënaqur i mbulon të gjitha gabimet, kurse një vështrim me sy të pakënaqur i zbulon të gjitha gabumet"

dhe poeti persian **Xhelaluddin Rumiu**:

چون غرض آمد هنر پوشیده شد صد هزاران دل به سوی دیده شد

Kur vjen paragjykimi mbulohet arti;
Një qind perde lëvizin nga zemra te syri.

Kur'ani i Shenjtë e ka paralajmëruar njeriun në mënyrë të përsëritur për sëmundjet që prekin zemrën:

وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّواْ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَٰعِقَةُ ٱلْعَذَابِ ٱلْهُونِ بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾

Sa u përket themudëve (Themudit)**, Ne atyre ua patëm treguar rrugën e drejtë, por, megjithatë ata e deshën më shumë verbërinë, prandaj ata i kapi tmerri i ndëshkimit të turpshëm për shkak të asaj që vepruan.** *(Fussilet: 17)*

وَعَادًا وَثَمُودَاْ وَقَد تَّبَيَّنَ لَكُم مِّن مَّسَٰكِنِهِمْ ۖ وَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَعْمَٰلَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَكَانُواْ مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾

(Kujtoni, gjithashtu) **adët e themudët** (Adin e Themudin)**! Nga vendbanimet e tyre, vëtret, është e qartë për ju. Shejtani ua**

pati zbukuruar veprat e tyre dhe i pati shmangur ata nga e vërteta, edhe pse e shihnin atë. *(Ankebut: 38)*

... وَقَالَ يَٰقَوۡمِ لَقَدۡ أَبۡلَغۡتُكُمۡ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحۡتُ لَكُمۡ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ ٱلنَّٰصِحِينَ ٧٩

… Dhe tha: "O populli im, vërtet, unë ju kumtova mesazhin e Zotit tim dhe ju këshillova sa munda, por ju nuk i përfillni ata që ju këshillojnë." *(A'raf: 79)*

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ١٧ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ١٨

Ky (dënim i madh) **është ngase ata e deshën më tepër jetën e kësaj bote sesa Jetën Tjetër e All'llahu nuk i udhëzon jobesimtarët. Këta janë ata, të cilëve, All'llahu ua mbylli zemrat, veshët dhe sytë e tyre dhe të tillë janë të pavëmendëshmit.** *(Nahl: 107-108)*

لَقَدۡ جِئۡنَٰكُم بِٱلۡحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَكُمۡ لِلۡحَقِّ كَٰرِهُونَ ٧٨

Sigurisht, Ne ju patëm sjellë të Vërtetën, por shumica prej jush janë armiqësorë ndaj të së Vërtetës. *(Zuhruf: 78)*

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ كَرِهُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأَحۡبَطَ أَعۡمَٰلَهُمۡ ٩

Kjo është për shkak se ata e urryen atë që e zbriti All'llahu; prandaj Ai ua asgjësoi atyre veprat. *(Muhammed: 9)*

... وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمۡ وَظَنَنتُمۡ ظَنَّ ٱلسَّوۡءِ وَكُنتُمۡ قَوۡمَۢا بُورَۢا ١٢

… Dhe kjo (bindje) **në zemrat tuaja ju duket e mirë dhe formuat mendim të keq sepse ju ishit popull i humbur në ligësi.** *(Fet'h: 12)*

وَقَالَ نِسۡوَةٞ فِي ٱلۡمَدِينَةِ ٱمۡرَأَتُ ٱلۡعَزِيزِ تُرَٰوِدُ فَتَىٰهَا عَن نَّفۡسِهِۦۖ قَدۡ شَغَفَهَا حُبًّاۖ إِنَّا لَنَرَىٰهَا فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ٣٠

Një grup nga gratë e (parisë së) **qytetit thanë: "Gruaja e ministrit deshi ta tundonte shërbëtorin e saj. Asaj i ka rënë,**

vërtet në kokë dashuria për të. E, ne jemi të bindura se ajo është në humbje të hapët." *(Jusuf: 30)*

... وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ ٱلسَّبِيلِ... ﴿٣٧﴾

…Dhe ashtu, Faraonit iu duk e mirë vepra e tij e keqe dhe u largua prej rrugës së drejtë... *(Gafir: 37)*

Profeti *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* thotë:

حبّک للشیء یعمی و یصم

"Dashuria për diçka të verbon dhe të shurdhon."[48]

Kurse Imam **Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* thotë:

و من عشق شیئاً اعمی بصره و امرض قلبه فهو ینظر بعین غیر صحیحة و یسمع باذن غیر سمیعة

"Ai që dashuron, është i verbër dhe i sëmurë, në zemër, kështu që ai i del përpara së vërtetës me sy të sëmurë dhe me veshë të shurdhër." [49]

Dhe:

انّ القلب اذا اکره عمی

"Zemra verbohet përpara asaj që e urren." [50]

c) Mendjemadhësia

Ndodh kaq shpesh që një njeri (megjithëse e njeh faktin) nuk e pranon të Vërtetën. Kur'ani e paralajmëron këtë grup njerëzish me ndëshkimin e rreptë të Zotit:

يَسْمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَٰتِنَا شَيْـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾

Ai i dëgjon ajetet e All'llahut, që i këndohen e pastaj, vazhdon të ngulmojë në mendjemadhësinë e tij, sikur nuk i ka dëgjuar ato. Atë lajmëroje për ndëshkim të dhembshëm. Dhe kur e mëson diçka prej ajeteve Tona, e merr atë për shaka. Për të tillë do të ketë ndëshkim poshtërues. *(Xhathije: 8, 9)*

فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا۟ بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ۚ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

E, kur u erdhën argumentet Tona të qarta, ata thanë: "Kjo pa dyshim, është magji!" Dhe, edhe pse bindshëm të besueshëm në to (se ishin nga Zoti)**, i mohuan padrejtësisht dhe me mendjemadhësi. Atëherë, shikoje se si ishte fundi i keqbërësve!** *(Nahl: 13, 14)*

... فَمَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُمۡ سَمۡعُهُمۡ وَلَآ أَبۡصَٰرُهُمۡ وَلَآ أَفۡـِٔدَتُهُم مِّن شَيۡءٍ إِذۡ كَانُواْ يَجۡحَدُونَ

بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٢٦﴾

… Por atyre nuk u bëri dobi asgjë, as të dëgjuarit e tyre, as të parët e tyre e as zemrat e tyre, sepse ata i mohuan argumentet e All'llahut, prandaj i përfshiu ajo, me të cilën talleshin. *(Ahkaf: 26)*

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَٱسۡتَكۡبَرُواْ عَنۡهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمۡ أَبۡوَٰبُ ٱلسَّمَآءِ... ﴿٤٠﴾

Nuk ka dyshim se për ata, që i përgënjeshtruan argumentet Tona dhe u larguan prej tyre me mendjemadhësi, nuk do të hapen dyert e qiellit... *(A'raf: 40)*

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوۡتُهُمۡ لِتَغۡفِرَ لَهُمۡ جَعَلُوٓاْ أَصَٰبِعَهُمۡ فِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَٱسۡتَغۡشَوۡاْ ثِيَابَهُمۡ وَأَصَرُّواْ

وَٱسۡتَكۡبَرُواْ ٱسۡتِكۡبَارٗا ﴿٧﴾

Dhe, sa herë që unë u thosha atyre se Ti mund t'ua falshe atyre mëkatet, ata i zinin veshët me gishta dhe i mbulonin kokat me petkat e tyre dhe ngulmonin në të tyren dhe ngrefoseshin me mendjemadhësi. *(Nuh: 7)*

ثُمَّ أَدۡبَرَ وَٱسۡتَكۡبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ يُؤۡثَرُ ﴿٢٤﴾

Pastaj ktheu shpinën me mendjemadhësi. E, tha: "Ky (Kur'ani) **nuk është tjetër, vetëm se magji që përcillet prej të tjerëve".** *(Muddeththir: 23, 24)*

Kumtohet se: **Profeti** ynë *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

يا علی ثلاث درجات و ثلاث کفارات و ثلاث مهلکات و ثلاث منجیات... و امّا المهلکات فشح

مطاع و هوی متبع و اعجاب المرء بنفسه

"O Ali, njerëzit shkatërrohen nga tri gjëra: nga xhelozia, nga dëshira (trupore) dhe nga egoizmi." [51]

Imam **Aliu** (*Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

العجب يفسد العقل

"Egoizmi e shkatërron mendjen." [52]

ç) Imitimi i verbër i mendimeve të stërgjyshërve e i njerëzve me pushtet dhe llurba e mendimeve të njeriut.

Këto, gjithashtu, janë pengesa në rrugën e kërkimit të së vërtetës dhe dënohen vazhdimisht në Kur'an:

وَقَالُواْ رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعۡنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا۠ ﴿٦٧﴾

Dhe, do të thonë: "Zoti ynë, ne i dëgjuam udhëheqësit tanë dhe të parët tanë e kështu, ata na shmangën nga rruga e drejtë". *(Ahzab: 67)*

... قَالُواْ بَلۡ نَتَّبِعُ مَآ أَلۡفَيۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَآۗ أَوَلَوۡ كَانَ ءَابَآؤُهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ شَيۡـٔٗا وَلَا يَهۡتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

... Ata thonë: "Jo, ne ndjekim atë (rrugë) **që e gjetëm te baballarët tanë"! Dhe çfarë?! Baballarët e tyre nuk kishin kuptuar asgjë dhe as nuk e kishin ndjekur rrugën e drejtë.** *(Bekare: 170)*

فَلَمَّا جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ فَرِحُواْ بِمَا عِندَهُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٨٣﴾

Kur u erdhën atyre të dërguarit e tyre me argumente të qarta, ata iu gëzuan (shumë) **dijenisë së vet dhe atëherë i përfshiu ajo që e përqeshnin.** *(Gafir: 83)*

وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ قَالُواْ حَسۡبُنَا مَا وَجَدۡنَا عَلَيۡهِ ءَابَآءَنَآۚ أَوَلَوۡ كَانَ ءَابَآؤُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَلَا يَهۡتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

E, kur u thuhet atyre: "Ejani tek ajo që e zbriti All'llahu dhe tek (ajo që thotë) **i dërguari!" Ata thonë: "Jo! Ne ndjekim atë që e gjetëm te baballarët tanë". Çfarë?! Baballarët e tyre nuk kishin kuptuar asgjë dhe as nuk e kishin ndjekur rrugën e drejtë.** *(Maide: 104)*

وَتِلۡكَ عَادٞ جَحَدُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ وَعَصَوۡاْ رُسُلَهُۥ وَٱتَّبَعُوٓاْ أَمۡرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٖ ﴿٥٩﴾

E, ata ishin adët (Adi)**, që mohuan argumentet e Zotit të tyre dhe kundërshtuan të dërguarin e Tij dhe shkuan pas urdhrit të çdo kundërshtari mendjemadh** (të së Vërtetës)**.** *(Hud: 59)*

... فَٱتَّبَعُوٓاْ أَمۡرَ فِرۡعَوۡنَۖ وَمَآ أَمۡرُ فِرۡعَوۡنَ بِرَشِيدٖ ٩٧

…Por ata iu bindën urdhrit të Faraonit dhe urdhri i Faraonit nuk të çonte në rrugë të drejtë. *(Hud: 97)*

d) Nxitimi në gjykime

Nxitimi është shpesh shkaku i pakujdesisë dhe i gabimit për kuptimin e së vërtetës. Ja pse Kur'ani na paralajmëron për këtë:

خُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ مِنۡ عَجَلٖۚ سَأُوْرِيكُمۡ ءَايَٰتِي فَلَا تَسۡتَعۡجِلُونِ ٣٧

Njeriu, nga vetë natyra e tij, është i ngutshëm e Unë do t'jua tregoj masën Time ndëshkuese; pra, mos kërkoni t'ju vij më shpejt. *(Enbija: 37)*

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ٦

O ju që keni besuar! Në qoftë se ju vjen ndonjë keqbërës me ndonjë lajm, shqyrtojeni mirë, kështu që të mos i bëni dëm ndonjë populli pa e ditur të vërtetën e pastaj, të pendoheni për atë që keni bërë! *(Huxhurat: 6)*

Na përcillet se: **Profeti** ynë *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

الأناة من الله و العجلة من الشّيطان

"Nxitimi është vepër e shejtanit, kurse qetësia është nga All'llahu."[53]*,*
kurse Imam **Aliu** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

العجلة تمنع الاصابة

"Nxitimi e pengon njeriun të arrijë ndershmërinë dhe drejtësinë." [54]

3- Padija (Injoranca)

Shumica e gabimeve në gjykime (qofshin ato shkencore ose joshkencore) e kanë burimin te mosnjohja e temës dhe te mungesa

e dijes së mjaftueshme për të. Në Kur'an ka një numër ajetesh, ku dënohet padija:

قَالَ رَبِّ إِنِّيٓ أَعُوذُ بِكَ أَنۡ أَسۡـَٔلَكَ مَا لَيۡسَ لِي بِهِۦ عِلۡمٞۖ ... ﴿٤٧﴾

Ai (Nuhu) **tha: "Zoti im! Unë mbështetem në mbrojtjen Tënde, që të mos kërkoj prej Teje atë, për cilën nuk kam dije…!"** *(Hud: 47)*

... فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞۚ ... ﴿٦٦﴾

… E, përse, atëherë polemizoni për atë, për të cilën nuk keni asnjë dije (për Ibrahimin)**? …** *(Ali Imran: 66)*

... وَإِنَّ كَثِيرٗا لَّيُضِلُّونَ بِأَهۡوَآئِهِم بِغَيۡرِ عِلۡمٍۗ ... ﴿١١٩﴾

… Dhe, sigurisht, shumë, pa pasur kurrfarë dije, por vetëm nga trillet e tyre, duan t'i largojnë (njerëzit) **nga e Vërteta …** *(En'am: 119)*

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ وَلَا هُدٗى وَلَا كِتَٰبٖ مُّنِيرٖ ﴿٨﴾

E, ka ndonjë prej njerëzve që bën polemikë rreth çështjes së All'llahut, pa pasur kurrfarë dijeje, kurrfarë udhëzimi dhe kurrfarë libri të besueshëm. *(Haxh: 8)*

... وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرۡسِلۡتُ بِهِۦ وَلَٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمۡ قَوۡمٗا تَجۡهَلُونَ ﴿٢٣﴾

… "Unë po ju kumtoj mesazhin me të cilin jam dërguar, por unë ju shoh se jeni njerëz të paditur." *(Ahkaf: 23)*

Profeti ynë i madh *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

... فلم تحاجّون فيما ليس لكم به علم...

"Melekët në qiej dhe në tokë e mallkojnë atë njeri që e jep një gjykim pa pasur dijeni."[55]

Ndër shembuj të qartë të gjykimeve të paditura (injorante) mund të përfshihen hamendja, pohimet ose mohimet e pambështetura dhe shqyrtimi i cekët i ngjarjeve dhe i dukurive.

a) Hamendja

Në Kur'an jemi palajmëruar në mënyrë të përsëritur: të mos i nënshtohemi hamendjes dhe supozimit:

وَقَالُواْ مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنۡيَا نَمُوتُ وَنَحۡيَا وَمَا يُهۡلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهۡرُۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنۡ عِلۡمٍۖ إِنۡ هُمۡ إِلَّا يَظُنُّونَ ٢٤

Ata thonë: "Nuk ka tjetër, veç jetës së kësaj bote; lindemi dhe vdesim dhe asgjë nuk na shkatërron përveç kohës." Dhe ata nuk dinë asgjë për këtë; ata vetëm hamendësojnë. *(Xhathije: 24)*

وَمَا لَهُم بِهِۦ مِنۡ عِلۡمٍۖ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّۖ وَإِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغۡنِي مِنَ ٱلۡحَقِّ شَيۡـٔٗا ٢٨

Ata nuk dinë asgjë për atë, ata nuk ndjekin tjetër veçse hamendjen dhe sigurisht, hamendja nuk është asgjë ndaj së Vërtetës. *(Nexhm: 28)*

وَمَا يَتَّبِعُ أَكۡثَرُهُمۡ إِلَّا ظَنًّاۚ إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغۡنِي مِنَ ٱلۡحَقِّ شَيۡـًٔا ... ٣٦

Dhe shumica e tyre nuk ndjekin tjetër përveçse supozimin e supozimi nuk është asgjë ndaj së Vërtetës… *(Junus: 36)*

b) Pohimet dhe mohimet e pambështetura

Kur'ani i Shenjtë na nxit të ndjekim arsyen dhe të shmangim pohimet e mohimet e pambështetura:

... قُلۡ هَلۡ عِندَكُم مِّنۡ عِلۡمٍ فَتُخۡرِجُوهُ لَنَآۖ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَإِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا تَخۡرُصُونَ ١٤٨

… Thuaj: "A mos keni ndonjë fakt e të na e paraqitni atë?" Ju mbështeteni vetëm në hamendje; në të vërtetë, vetëm gënjeni. *(En'am: 148)*

وَقَالُواْ لَن يَدۡخُلَ ٱلۡجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوۡ نَصَٰرَىٰۗ تِلۡكَ أَمَانِيُّهُمۡۗ قُلۡ هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ١١١

Dhe ata thanë: "Askush nuk do të hyjë në Xhennet, përveç atij që është jehudi ose i krishterë! Këto janë fantazi të tyre. Thuaju: "Sillni argumentin tuaj në qoftë se jeni të drejtë!" *(Bekare: 111)*

قُلۡ أَرَءَيۡتُم مَّا تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُواْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ أَمۡ لَهُمۡ شِرۡكٞ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِۖ ٱئۡتُونِي بِكِتَٰبٖ مِّن قَبۡلِ هَٰذَآ أَوۡ أَثَٰرَةٖ مِّنۡ عِلۡمٍ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ٤

Thuaj: "A i shihni ata që i adhuroni në vend të All'llahut? Më tregoni, çfarë pjese të Tokës kanë krijuar ata?! Mos vallë kanë ndonjë pjesë në krijimin e qiejve?! Më sillni një libër (të shpallur) **para këtij** (Kur'anit) **ose ndonjë gjurmë tjetër të dijes së All'llahut, nëse flisni të vërtetën!"** *(Ahkaf: 4)*

إِنَّ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِيٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيۡرِ سُلۡطَٰنٍ أَتَىٰهُمۡ إِن فِي صُدُورِهِمۡ إِلَّا كِبۡرٞ مَّا هُم بِبَٰلِغِيهِۚ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ٥٦

Ata që e kundërshtojnë Zbulesën e All'llahut pa pasur argument, nuk kanë tjetër në zemrat e tyre vetëm se mendjemadhësi, me të cilën nuk do t'ia arrijnë qëllimit e ti kërko mbrojtje tek All'llahu se Ai sigurisht, i dëgjon dhe i sheh të gjitha. *(Gafir: 56)*

وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ٣٦

Mos ndiq atë, për të cilën nuk ke njohuri! Vërtet, veshi (të dëgjuarit)**, syri** (të parët) **dhe zemra do të pyeten për këtë.** *(Isra: 36)*

Në çdo kërkim shkencor, është e rëndësishme as të mos e pohojmë, as të mos e mohojmë një pikëpamje pa shqyrtuar të gjithë dijen që lidhet me të e madje, njeriu duhet ta rezervojë gjykimin e tij derisa të arrijë në një rezultat të caktuar. Kumtohet se Imam **Sadiku** *(Paqja dhe bekimet e All'llahut qofshin mbi të!)* ka thënë:

من افتى النّاس بغير علم لعنته ملائكة السّماوات و الارض

"All'llahu ka përveçuar dy porosi nga libri i Tij (Kur'ani) për krijesat tij: Të mos flasin për një temë derisa të dinë për të, as të mos e përgënjeshtrojnë atë që nuk e dinë. All'llahu ka thënë: ***'A nuk u zotuan ata të mos thonë veçse të vërtetën për Zotin?'*** *dhe* ***'Ata e përgënjeshtruan atë që nuk dinin*** (Kur'anin) ***pa e kuptuar dhe pa u ardhur shpjegimi i tij'."***[56]

Fatkeqësisht, lënia e këtij parimi të rëndësishëm i ka çuar disa dijetarë të shkencave të natyrës në përgjithësime ose përgënje-

shtrime të pambështetura, duke sjellë kështu një humbje materiale dhe shpirtërore të pariparueshme për shoqërinë njerëzore. Ateizmi dhe materializmi, që mbizotërojnë në rrethe të caktuara akademike janë shembuj të spikatur të këtij qëndrimi të gabuar. Ata që i mbështesin gjykimet e tyre vetëm në atë që perceptohet, nuk kanë të drejtë të mohojnë realitetet e tejperceptueshme (transcedentale). Më e shumta që mund të bëjnë ata është të heshtin për të tilla çështje. Kërkuesit shkencorë duhet të mbajnë gjithnjë në mendje këshillën e Avisenës (Ibën Sina) në *Al Isharat ua al Tanbihat*-in e tij, i cili vërtet, e përpunon bukur frymën e ajeteve kur'anore, të përmendur më sipër. Ai thotë:

"Që të mos mendoni se përgënjeshtrimi është shenja e zgjuarsisë ose e vulgaritetit të pështirë; sepse kjo është idiotësi dhe dobësi. Përgënjeshtrimi i asaj që nuk e keni të qartë, nuk është më pak idiot sesa pohimi që nuk e keni vërtetësuar. Po të dëgjoni diçka që tingëllon e habitshme për ju, mos e thoni, në qoftë se nuk keni provë për pamundësinë e saj. Është e këshillueshme që t'i quani përfundime të tilla të mundshme derisa të mos jenë përgënjeshtruar nga prova të sakta…" [57]

c) Cektësia

Kur'ani i ndëshkon fort ata që i vështrojnë dukuritë e natyrës cekët dhe që i komentojnë ato pa u përpjekur të gjejnë arsyet pas ndodhive natyrore:

وَقَالُواْ لَوۡ كُنَّا نَسۡمَعُ أَوۡ نَعۡقِلُ مَا كُنَّا فِيٓ أَصۡحَٰبِ ٱلسَّعِيرِ ١٠

Dhe do të thonë: "Sikur vetëm të kishim dëgjuar dhe të kishim menduar thellë, ne nuk do të ishim ndër banuesit e Zjarrit". *(Mulk: 10)*

... وَيَجۡعَلُ ٱلرِّجۡسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ١٠٠

… Dhe Ai ua jep dënimin atyre që nuk mendojnë. *(Junus: 100)*

وَإِذَا نَادَيۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوٗا وَلَعِبٗاۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ لَّا يَعۡقِلُونَ ٥٨

Edhe ezanin tuaj për namaz ata e marrin për tallje e shaka. Me këtë vërtetojnë se janë njerëz që nuk mendojnë. *(Maide: 58)*

وَمِنۡهُم مَّن يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَۚ أَفَأَنتَ تُسۡمِعُ ٱلصُّمَّ وَلَوۡ كَانُواْ لَا يَعۡقِلُونَ ٤٢

Ka prej tyre që bëjnë sikur të dëgjojnë (kur këndon Kur'an, por formalisht), **por a mund ta bësh të shurdhëtin të dëgjojë, edhe kur ata nuk duan të mendojnë?** *(Junus: 42)*

أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَتَكُونَ لَهُمۡ قُلُوبٞ يَعۡقِلُونَ بِهَآ ... ﴿٤٦﴾

A nuk kanë udhëtuar ata nëpër Tokë e të kenë zemra me të cilat të mendojnë…. *(Haxh: 46)*

يَعۡلَمُونَ ظَٰهِرٗا مِّنَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَهُمۡ عَنِ ٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ غَٰفِلُونَ ﴿٧﴾

Dhe ajo që dinë nga jeta e kësaj bote, është dije e cekët, por për Jetën e Përjetme (Ahiretit) **ata janë krejt të verbuar.** *(Rrum: 7)*

وَكَأَيِّن مِّنۡ ءَايَةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ يَمُرُّونَ عَلَيۡهَا وَهُمۡ عَنۡهَا مُعۡرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

Sa e sa shenja ka në qiej e në Tokë, të cilat i shohin, por u shmangen. *(Jusuf: 105)*

Sipas dy ajeteve të mëposhtme, mund të vijmë në përfundimin se dallimi themelor ndërmjet njeriut dhe kafshëve është tek arsyeja, te gjykimi, te racionalizmi; prandaj, ai njeri që nuk e përdor arsyen e tij, është më pak i vetëdijshëm për rrugën e drejtë sesa kafshët.

إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلصُّمُّ ٱلۡبُكۡمُ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ﴿٢٢﴾

Sigurisht, krijesat (gjallesat) **më të dëmshme tek All'llahu janë ata të shurdhëtit** (ata që nuk e dëgjojnë të Vërtetën)**, memecët** (ata që nuk e thonë të vërtetën)**, të cilët nuk gjykojnë.** *(Enfal: 22)*

أَمۡ تَحۡسَبُ أَنَّ أَكۡثَرَهُمۡ يَسۡمَعُونَ أَوۡ يَعۡقِلُونَۚ إِنۡ هُمۡ إِلَّا كَٱلۡأَنۡعَٰمِۖ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٤﴾

A mendon ti se shumica e tyre dëgjojnë ose kuptojnë? Ata nuk janë asgjë përveçse gjedhë; ata janë larguar edhe më tej nga e Vërteta. *(Furkan: 44)*

4- Mënjanësia (indiferenca) ndaj së Vërtetës

Një ndër faktorët kryesorë që e bën një kërkues shkencor, në çdo fushë të kërkimit, të ketë sukses është: ai duhet të kërkojë

vetëm të vërtetën. Kur'ani i lavdishëm i bën thirrje njeriut ta kërkojë dhe ta ndjekë të Vërtetën:

... فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ ٱلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَىٰهُمُ ٱللَّهُ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٨﴾

... Prandaj, përgëzoji robtë e Mi, të cilët e dëgjojnë fjalën dhe pasojnë më të mirën e saj! Këta janë ata, të cilët All'llahu i ka udhëzuar në rrugën e drejtë dhe këta janë njerëzit me arsye. *(Zumer: 17, 18)*

... أَفَمَن يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّىٓ إِلَّآ أَن يُهْدَىٰ ... ﴿٣٥﴾

... Atëherë, a është më e drejtë të shkohet pas Atij që udhëzon në rrugën e drejtë, apo pas atij që nuk udhëzon (sepse nuk mund të udhëzojë as vetveten)**, përveçse kur udhëzohet prej dikujt tjetër?...** *(Junus: 35)*

... لَقَدْ جَآءَكَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾

...Sigurisht, ty të erdhi e Vërteta nga Zoti yt. Pra, mos u bëj prej atyre që dyshojnë! *(Junus: 94)*

... فَمَاذَا بَعْدَ ٱلْحَقِّ إِلَّا ٱلضَّلَٰلُ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

... Pas së Vërtetës nuk ka tjetër, veçse gabim (iluzion)**. E, si po ia ktheni shpinën, atëherë** (së Vërtetës)**?** *(Junus: 32)*

Kur'ani i ndëshkon ata që nuk e kanë dëshirën e fortë për të vërtetën ose që nuk e pranojnë atë, kur thotë:

فَقَدْ كَذَّبُوا۟ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ ... ﴿٥﴾

Kështu, ata e përgënjeshtruan të Vërtetën kur u erdhi... *(En'am: 5)*

لَقَدْ جِئْنَٰكُم بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَٰرِهُونَ ﴿٧٨﴾

Ne u patëm sjellë të Vërtetën, por shumica prej jush janë armiqësorë ndaj së Vërtetës. *(Zuhruf: 78)*

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُۥٓ ... ﴿٦٨﴾

Dhe, kush është më mizor se ai që shpif gënjeshtër ndaj All'llahut, ose që përgënjeshtron të Vërtetën pasi t'i ketë ardhur ajo? … *(Ankebut: 68)*

سَأَصْرِفُ عَنْ ءَايَٰتِىَ ٱلَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَإِن يَرَوْا۟ كُلَّ ءَايَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا۟ بِهَا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا۟ سَبِيلَ ٱلْغَىِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا وَكَانُوا۟ عَنْهَا غَٰفِلِينَ ﴿١٤٦﴾

Unë do t'i largoj nga argumentet e Mia ata që, pa pasur të drejtë, tregojnë kryelartësi në Tokë dhe që, edhe kur shohin çdo argument, nuk besojnë; dhe, kur shohin rrugën e shpëtimit, nuk e marrim atë rrugë; e, kur e shohin rrugën e gabuar, e marrin atë (rrugë)**. Kjo është** (ky verbim i tyre) **ngase ata i konsideruan të rreme argumentet Tona dhe ngase i lanë ato pas dore.** *(A'raf: 146)*

Në dritën e ajeteve të lavdishme që vijojnë, njeriu arrin të kuptojë se argumentet e Zotit janë udhëzuese për njerëzit që i dëgjojnë me ndezulli dhe që mendojnë për atë që dëgjojnë dhe që më në fund, pranojnë atë që është e drejtë: [58]

وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ مَنَامُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَٱبْتِغَآؤُكُم مِّن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

Nga argumentet e Tij është edhe gjumi juaj natën dhe ditën, edhe përpjekja juaj për të fituar nga të mirat e Tij. Në këtë ka argumente për njerëzit që duan të dëgjojnë. *(Rrum: 23)*

وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَآ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

All'llahu lëshoi prej qiellit ujë (shi) **dhe me të ngjalli Tokën pas vdekjes së saj. Në këtë është një argument për ata që duan të dëgjojnë.** *(Nahl: 65)*

VII- Parime udhëheqëse për njohjen e natyrës

Kemi thënë se Kur'ani nuk është libër i shkencave të natyrës, por një libër udhëheqës dhe ndriçimtar dhe, kur përmenden dukuritë natyrore, nënkuptohet udhëzimi i njeriut nëpërmjet tyre. Kemi shpjeguar, gjithashtu se Zoti i ka dhuruar njeriut aftësi mendore, kështu që nëpërmjet përpjekjeve të veta dhe ndihmës së Zotit ai, ca nga ca mund të arrijë ta njohë gjithësinë, si edhe vetveten e në këtë mënyrë, të afrohet te Krijuesi i gjithësisë. Sipas ajeteve të lavdishme kur'anore të mëposhtme,

... وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ وَبُشۡرَىٰ لِلۡمُسۡلِمِينَ ٨٩

…Ne ty të kemi zbritur Librin që shpjegon qartë gjithçka dhe (është) **udhëzim e mëshirë dhe sihariq për ata që binden** (për myslimanët)**.** *(Nahl: 89)*,

... مَّا فَرَّطۡنَا فِي ٱلۡكِتَٰبِ مِن شَيۡءٖ ... ٣٨

…Asgjë nuk kemi lënë pas dore në Libër.... *(En'am: 38),*

Kur'ani ndërmerr udhëheqësinë e njerëzve në të gjitha etapat e jetës. Prandaj, njeriu mund t'i nxjerrë parimet udhëheqëse për kërkime shkencore në shkencat natyrore nga Kur'ani. Duke nxjerrë përfundimin nga Kur'ani, ne besojmë se përveç parimeve të logjikës, si parimi i "përputhjes, i moskundërshtimit", parimet e mëposhtme mund të përdoren gjithashtu si kritere për kërkimin shkencor.

1- Besimi se Zoti është vetëm Një

Sipas ajeteve kur'anore, Zoti është i Vetmi Krijues dhe Sundues i tërë universit. Gjithçka zë fill nga Ai dhe mbaron tek Ai. Të gjitha krijesat e madhërojnë All'llahun, sepse qëllimi i krijimit të njeriut ka qenë të afrohet tek All'llahu duke e adhuruar Atë:

وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ٥٦

Unë nuk i kam krijuar xhindet dhe njerëzit përveçse që të më adhurojnë Mua. *(Dharijat: 56)*

Prandaj, çdo hap që ndërmerr njeriu, duhet të synojë të arrijë pëlqimin e Zotit dhe afrimin tek i Gjithëfuqishmi. Kërkimi shkencor për zbulimin e natyrës nuk bën përjashtim nga ky rregull. E, kësisoj, vrojtimit të madhërisë së veprave të Zotit dhe shfrytëzimit të mundësive për të arritur lumturinë e përjetshme duhet t'i jepet përparësi.

Kur'ani nuk i miraton njohje të tilla, që nuk kanë synim tjetër, përveçse për të kënaqur kureshtjen. Në rrugën për të njohur natyrën, njeriu nuk duhet të merret me mjetet dhe të harrojë qëllimin përfundimtar. Në qoftë se kërkuesi shkencor kupton se Zoti është i Pafund në të gjitha aspektet, vëmendja e tij ndaj këtij burimi të Pafund e bën atë që të vijojë të ecë pa pengesë dhe të jetë në gjendje të zbulojë shumë e më shumë nga madhështia e Krijimit. Kjo është rruga më e sigurt për të arritur afërsinë e Krijuesit të gjithësisë.

Njohja e natyrës duhet të na çojë drejt rrugës që ka bërë Profeti **Ibrahim** (Abraham), domethënë të fillojmë nga kreu i vargut të shkaqeve, domethënë nga Zoti i Gjithësisë.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَآ أُحِبُّ ٱلْـَٰٔفِلِينَ ﴿٧٦﴾
فَلَمَّا رَءَا ٱلْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّى ۖ فَلَمَّآ أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِى رَبِّى لَأَكُونَنَّ مِنَ
ٱلْقَوْمِ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَءَا ٱلشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّى هَٰذَآ أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّآ أَفَلَتْ
قَالَ يَٰقَوْمِ إِنِّى بَرِىٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ إِنِّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلْأَرْضَ حَنِيفًا ۖ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾

Kur ra nata, ai pa një yll dhe tha: "Ky është Zoti im?!" Por, kur perëndoi ylli, ai tha: "Nuk i dua ata që perëndojnë". Kur pa hënën duke lindur, tha: "Ky është Zoti im?!" Por, pasi ajo perëndoi, ai tha: "Sikur të mos më kishte udhëzuar Zoti im, sigurisht do të isha nga të humburit". Kur pa diellin duke lindur, tha: "Ky është Zoti im, ky është më i Madhi?!" Por, kur perëndoi dielli, ai tha: "O populli im, unë jam larg nga idhujt që ju ia shoqëroni All'llahut në adhurim! Unë e kthej

fytyrën time nga Ai që i ka krijuar qiejt dhe Tokën, e jam besimtar i vërtetë dhe nuk jam nga idhujtarët." *(En'am: 76-79)*

Kështu, **Ibrahimi** u udhëzua të shikonte dimensionin shpirtëror të qiejve dhe të Tokës:

وَكَذَٰلِكَ نُرِىٓ إِبۡرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلِيَكُونَ مِنَ ٱلۡمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾

E, kështu, ia treguam Ibrahimit madhësitë e qiejve e të Tokës për t'u bërë nga ata që binden. *(En'am: 75)*

Në këtë rrugë janë ftuar të gjithë dijetarët:

أَوَلَمۡ يَنظُرُواْ فِي مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٖ ... ﴿١٨٥﴾

A nuk e shohin ata madhësinë shpirtërore të qiejve dhe të Tokës dhe gjithçka ka krijuar All'llahu…? *(A'raf: 185)*

Besimi i patundur në monoteizmin e armatos dijetarin me një pamje të plotë, të gjithanshme të natyrës dhe ai nuk e shikon atë si një grumbull gjërash të veçuara (të izoluara); më saktë, ai vështron ndërlidhjen e tyre dhe zanafillën e tyre të përbashkët. Ai shikon njësinë (unitetin) pas çdo shumësie. Përvojat e brezave të mëparshëm tregojnë se dijetarët e së kaluarës përpiqeshin gjithmonë të gjenin një gjedhe (model), sipas së cilës ata mund të përshkruanin tërë natyrën. Grekët kishin modelet e tyre të shpjegimit të të gjithë universit. Në botën islame, gjithashtu, shkolla të ndryshme u përpoqën në rrugë të ndryshme të zbulonin një gjedhe për të lidhur së bashku përbërës (komponentë) të ndryshëm të natyrës.

Pas Rilindjes, Njutoni u përpoq t'i shpjegonte lëvizjet qiellore dhe tokësore me ndihmën e një vargu ligjesh. Më pas, Ainshtaini u përpoq të bënte një hap më tej se Njutoni në çështjet natyrore. Në vitet e fundit, gjithashtu, përpjekja kryesore e fizikanëve teorikë ka qenë për t'i nxjerrë të gjitha forcat e natyrës nga një burim. Në të gjitha këto etapa, është krejt e qartë se shkencëtarët janë përpjekur të gjejnë gjedhe të përshtatshme, me ndihmën e të cilave ata mund të interpretonin dukuritë e natyrës. Ata janë përpjekur ta përgjithësojnë rezultatin e një eksperimenti të bërë në tokë dhe ta zbatojnë atë në tërë botën fizike.

Kjo mënyrë e kërkimit për njësim është vënë re tek të gjithë shkencëtarët (qofshin ata materialistë ose jomaterialistë) dhe duket se është e qenësishme për njeriun. Dallimi ndërmjet dy grupeve

është se i pari ndalon sapo mbërrin tek ajo që duket; kurse i dyti kërkon Bashkërenduesin (Koordinatorin) e këtij sistemi harmonik. Këtu do të citojmë dy ajete të famshme nga Kur'ani: i pari ka të bëjë me grupin e parë, kurse i dyti, me grupin e dytë.

وَقَالُواْ مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنۡيَا نَمُوتُ وَنَحۡيَا وَمَا يُهۡلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهۡرُۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنۡ عِلۡمٍۖ إِنۡ هُمۡ إِلَّا يَظُنُّونَ ٢٤

1- Ata thonë: "Nuk ka tjetër, veç jetës së kësaj bote; lindemi dhe vdesim dhe asgjë nuk na shkatërron përveç kohës." Dhe ata nuk dinë asgjë për këtë; ata vetëm hame-ndësojnë. *(Xhathije: 24)*

خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ٣

2- Ai i krijoi qiejt e Tokën me urtësi. I Madhëruar qoftë Ai mbi atë që ia shoqërojnë ata (idhujtarët)**.** *(Nahl: 3)*

Një çështje e rëndësishme që nënvizohet shumë në Kur'an, është rregulli në dukuritë natyrore, harmonia ndërmjet elementeve të ndryshme të natyrës dhe qëllimi në natyrë:

... وَكُلُّ شَيۡءٍ عِندَهُۥ بِمِقۡدَارٍ ٨

… Tek Ai gjithçka është me masë të caktuar. *(Rra'd: 8)*

...وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ٢

… Ai krijoi gjithçka, duke e përsosur në mënyrë të qartë e të matur. *(Furkan: 2)*

... مَّا تَرَىٰ فِي خَلۡقِ ٱلرَّحۡمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٖۖ فَٱرۡجِعِ ٱلۡبَصَرَ هَلۡ تَرَىٰ مِن فُطُورٖ ٣

Ti nuk shikon asnjë papërsosuri në krijimin e të Gjithë-mëshirshmit. Ktheje shikimin tënd! A shikon ndonjë plasaritje? *(Mulk: 3)*

Ky rregull dhe ky model është tregues i monoteizmit, i Njësisë së Zotit të Gjithëfuqishëm:

لَوۡ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ... ٢٢

Sikur të kishte në to (në qiej e në Tokë) **zota përveç All'llahut, ato** (qiejt e Toka) **do të çrregulloheshin…** *(Enbija: 22)*

... وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنۡ إِلَٰهٍۚ إِذٗا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهِۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعۡضُهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ ... ﴿٩١﴾

…Dhe kurrë nuk ka me Të ndonjë zot tjetër, sepse (sikur të kishte zot tjetër) **atëherë, secili zot do të veçohej me atë që ka krijuar dhe do të mbisundonin njëri-tjetrin! …** *(Mu'minun: 91)*

... صُنۡعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ أَتۡقَنَ كُلَّ شَيۡءٍۚ ... ﴿٨٨﴾

… (Kjo është) **mjeshtëria e All'llahut, i Cili e ka përsosur gjithçka...** *(Neml: 88)*

Besimi në këtë parim është një faktor i rëndësishëm për nxitjen e dijetarëve për zbulimin e ligjeve të natyrës. Në thelb, çdo përpjekje për të zbuluar ndërlidhjet e anëve të ndryshme të natyrës pa pranuar rregullshmërinë, do të dukej e kotë sepse do të mbetej vendësore dhe e përkohshme.

Besimi në këtë parim na bën që të kuptojmë se kudo e kurdo që nuk arrijmë ta gjejmë rregullshmërinë në një dukuri natyrore gjatë studimit tonë, është për arsye të pamjaftueshmërisë së dijes sonë e jo se na sundoka rastësisa në natyrë.

Gjatë viteve '20 të shekullit XX, kur u shfaq mekanika kuantike, disa nga pionierët e fizikës teorike e hodhën poshtë idenë e ekzistencës së rregullsisë në fushën e atomit. **Ainshtaini**, megjithëse i paaftë për të paraqitur një alternativë të suksesshme, mundi ta hidhte poshtë atë duke iu drejtuar parimit të rregullsisë në natyrë. Në letrën e tij, dërguar **Maks Bornit,** në dhjetor 1926, ai shkruan:

"Mekanika kuantike është, sigurisht madhështore. Por një zë i brendshëm më thotë se ajo nuk është ende e vërteta. Teoria thotë shumë, por nuk na sjell realisht më afër sekretit të "të Vjetrit". Sidoqoftë, unë jam i bindur se Ai nuk është duke luajtur me zare." [59] Në një letër tjetër, dërguar **Bornit**, në shtator 1944, ai shkruan:

"Ne jemi bërë antipodë në shpresat tona shkencore. Ju besoni në Zotin që luan me zare, kurse unë, në ligjin dhe rregullsinë e plotë në një botë, e cila ekziston objektivisht dhe në të cilën unë, në çmenduri, përpiqem ta rrok. Unë besoj në mënyrë të patundur, e shpresoj se dikush do të zbulojë një rrugë më realiste, ose më mirë të themi, një bazë më të ndjeshme sesa çka qenë fati im për ta zbuluar. Edhe suksesi i madh fillestar i teorisë së kuantëve nuk më bën të

besoj në lojën me zare themelore, megjithëse unë e di mirë se kolegët tanë më të rinj e interpretojnë këtë si pasojë e pleqërisë. Pa dyshim, do të vijë dita kur ne do të shikojmë: qëndrimi instinktiv i kujt ishte i drejtë." [60]

Pavarësisht, nga mosbesimi i tyre në një Zot, disa filozofë besojnë në ekzistencën e rregullsisë në natyrë, por nga pikëpamja jonë, rregullsia, uniteti dhe bashkërendimi në natyrë mund të shpjegohen vetëm me parimin e monoteizmit. Një përfundim tjetër që nxirret nga parimi i monoteizmit është se dijetari, duke vrojtuar lidhjen ndërmjet anëve të ndryshme të natyrës, gjen unitet midis degëve të ndryshme të shkencës dhe e konsideron secilën prej tyre si një përshkrim të një përmase të realitetit të tërë dhe, për këtë arsye, nuk hedh poshtë asnjërën prej tyre ngaqë nuk e njeh.

2- Besimi në realitetin e botës së jashtme

Nga pikëpamja kur'anore, ka një botë të jashtme të vërtetë, të pavarur nga mendja jonë:

وَفِي ٱلۡأَرۡضِ ءَايَٰتٞ لِّلۡمُوقِنِينَ ٢٠ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ٢١

Edhe në Tokë ka argumente për ata të bindurit; po edhe në vetet tuaja. Atëherë, a nuk do të shikoni? *(Dharijat: 20, 21)*

لَخَلۡقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ أَكۡبَرُ مِنۡ خَلۡقِ ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ ٥٧

S'ka dyshim se krijimi i qiejve dhe i Tokës është më i madh se krijimi i njerëzve, por shumica e njerëzve nuk e dinë. *(Gafir: 57)*

سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَزۡوَٰجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلۡأَرۡضُ وَمِنۡ أَنفُسِهِمۡ وَمِمَّا لَا يَعۡلَمُونَ ٣٦

Qoftë i madhëruar Ai që i ka krijuar të gjitha llojet çift, nga çfarë mban Toka dhe nga vetë ata dhe nga çfarë ata nuk dinë! *(JaSin: 36)*

ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ مَهۡدٗا وَجَعَلَ لَكُمۡ فِيهَا سُبُلٗا لَّعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ١٠ وَٱلَّذِي نَزَّلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءَۢ بِقَدَرٖ فَأَنشَرۡنَا بِهِۦ بَلۡدَةٗ مَّيۡتٗاۚ كَذَٰلِكَ تُخۡرَجُونَ ١١ وَٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡأَزۡوَٰجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلۡفُلۡكِ وَٱلۡأَنۡعَٰمِ مَا تَرۡكَبُونَ ١٢

Ai i Cili e bëri Tokën djep (vend pushimi) **për ju dhe bëri në të rrugë për ju, që të mund të ecni drejt. Dhe Ai i Cili krijoi të gjitha llojet çift dhe bëri për ju anije dhe kafshë, që të udhëtoni.** *(Zuhruf: 10-12)*

وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَ ... ﴿٧٨﴾

All'llahu ju nxori nga mitrat e nënave tuaja (si foshnja) **që nuk dinit asgjë. Dhe ju dha të dëgjuarit dhe të parët dhe zemrat…** *(Nahl: 78)*

وَتَحۡسَبُهُمۡ أَيۡقَاظٗا وَهُمۡ رُقُودٞۚ وَنُقَلِّبُهُمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِۖ وَكَلۡبُهُم بَٰسِطٞ ذِرَاعَيۡهِ بِٱلۡوَصِيدِۚ لَوِ ٱطَّلَعۡتَ عَلَيۡهِمۡ لَوَلَّيۡتَ مِنۡهُمۡ فِرَارٗا وَلَمُلِئۡتَ مِنۡهُمۡ رُعۡبٗا ﴿١٨﴾

Do të mendoje se ata ishin zgjuar, ndërsa ata ishin fjetur e Ne i rrotullonim herë në krahun e djathtë e herë në të majtin. Qeni i tyre i kishte shtrirë këmbët e para pranë hyrjes. Sikur të kishe hasur në ta, do të ishe larguar me nxitim dhe do të ishe mbushur me frikë prej tyre. *(Kehf: 18)*

وَتَرَى ٱلۡجِبَالَ تَحۡسَبُهَا جَامِدَةٗ وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ... ﴿٨٨﴾

E, i sheh malet e mendon se ato janë të palëvizshme, ndërsa ato lëvizin si retë... *(Neml: 88)*

وَمَا يَتَّبِعُ أَكۡثَرُهُمۡ إِلَّا ظَنًّاۚ إِنَّ ٱلظَّنَّ لَا يُغۡنِي مِنَ ٱلۡحَقِّ شَيۡـٔٗا ... ﴿٣٦﴾

Shumica e tyre nuk kërkojnë tjetër, veç supozim e supozimi nuk është asgjë ndaj së Vërtetës… *(Junus: 36)*

Këto ajete tregojnë se ekzistojnë realitete të tjera të pavarura nga mendjet tona. Në qoftë se imazhi ynë mendor për një objekt të caktuar nuk përputhet me realitetin e jashtëm, ai (imazhi ynë mendor) nuk është më shumë se një trill ose imagjinatë, e nuk na çon te realiteti. Dhe, sikur të mos kishte botë të jashtme, Kur'ani nuk do ta kishte këshilluar kaq fort studimin e natyrës:

قُلۡ سِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ بَدَأَ ٱلۡخَلۡقَ ... ﴿٢٠﴾

Thuaj: "Udhëtoni nëpër Tokë e shikoni se si Ai e bëri Krijimin e parë!… *(Ankebut: 20)*

قُلِ ٱنظُرُواْ مَاذَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ... ﴿٢٠﴾

Thuaj: "Vështroni me vëmendje çfarë ka (nga argumentet) **në qiej e në Tokë…** *(Junus: 101)*

أَوَلَمْ يَنظُرُواْ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ ... ﴿١٨٥﴾

A nuk e vështrojnë ata me vëmendje dimensionin shpirtëror të qiejve e të Tokës dhe çfarë krijoi All'llahu prej sendeve?… *(A'raf: 185)*

Besimi në realitetin e botës së jashtme është baza e të gjitha kërkimeve shkencore në të gjitha shkencat eksperimentuese; pa të çdo kërkim shkencor do të ishte vetëm një ushtrim mendor, siç thotë **Ainshtaini** në letrën e tij përkujtimore për **Maksuellin**: *"Besimi në një botë të jashtme, të pavarur nga subjekti perceptues, është baza e të gjitha shkencave të natyrës."* [61]

3- Besimi në realitetin mbifizik dhe kufizimi i dijes njerëzore

Në lidhje me këtë, mësojmë çështjet e mëposhtme nga Kur'ani i Shenjtë:

a) Dija njerëzore është e kufizuar:

... وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

…Dhe juve ju është dhënë dije fort pak. *(Isra: 85)*

سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَزْوَٰجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

I pastër nga të metat është Ai që krijoi të gjitha llojet (çiftet) **nga çfarë rrit Toka, nga vetë ata dhe nga çfarë ata nuk dinë.** *(JaSin: 36)*

وَٱلْخَيْلَ وَٱلْبِغَالَ وَٱلْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

Dhe (Ai bëri) **kuaj, edhe mushkat, edhe gomarët, për t'u hipur atyre dhe si stoli; e, Ai krijon çfarë ju nuk e dini.** *(Nahl: 8)*

b) Ka shumë gjëra që nuk mund t'i rrokim me shqisat tona:

فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَا تُبۡصِرُونَ ٣٨ وَمَا لَا تُبۡصِرُونَ ٣٩

Unë betohem në atë që e shihni. Edhe në atë që nuk e shihni. *(Hakka: 38, 39)*

ٱللَّهُ ٱلَّذِي رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيۡرِ عَمَدٖ تَرَوۡنَهَا ... ٢

All'llahu është Ai i Cili i ngriti qiejt pa shtylla. Ju i shihni ato… *(Rra'd: 2)*

c) Ne duhet të besojmë në të padukshmen, domethënë në realitetet e mbinatyrshme

ذَٰلِكَ ٱلۡكِتَٰبُ لَا رَيۡبَۛ فِيهِۛ هُدٗى لِّلۡمُتَّقِينَ ٢ ٱلَّذِينَ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡغَيۡبِ وَيُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ٣

Ky Libri, në të cilin nuk ka asnjë dyshim, është udhëzues për ata që i ruhen së keqes (janë të devotshëm)**. Këta janë ata që besojnë në të padukshmen, e kryejnë namazin dhe shpenzojnë nga ajo që Ne u kemi dhënë.** *(Bekare: 2, 3)*

Besimi në kufizimin e dijes njerëzore dhe në realitetet metafizike na çon në përfundimin e mëposhtëm:

Të mos mendojmë kurrë se ne kemi zbuluar gjithçka. Sigurisht, kjo nuk do të thotë në asnjë mënyrë se njeriu nuk do të jetë në gjendje të zbulojë asnjë nga të vërtetat në botë, por nuk duhet të mëtojmë se kemi një njohje të plotë të një dukurie natyrore në një kohë të caktuar. **Sejjid Kutub**, në komentimin e tij të ajetit 3 të sures *Bekare* thotë:

"Besimi në mbifiziken (të pasdukshmen) është një etapë, që e bën njeriun të ngrihet mbi nivelin e kafshëve, perceptimi i të cilave kufizohet te shqisat e jashtme dhe të futet në familjen njerëzore, e një fushë shumë më e madhe dhe më e hapësirshme, përtej fushës së kufizuar të shqisave të jashtme hapet përpara tij. Kalimi në këtë etapë të re sjell një ndryshim rrënjësor në pikëpamjen e njeriut për realitetin, në përgjithësi dhe për vetveten në veçanti. Ai njeh forcat e fshehta në univers. Sa shumë ndikohet ai nga ndjenja e re dhe sa shumë njeh ai! Pas veprës së krijimit ai njeh Fuqinë dhe Urtësinë. Ky kalim prek realitetet e jetës së njeriut sepse ka një dallim të madh midis një njeriu, jeta e të cilit është në hapësirën e kufizuar të perceptimit ndijimor dhe atij, shpirti dhe aftësia e

brendshme e të cilit e çojnë në mbretërinë e gjerë (të realiteteve më të larta), ku ai mund të dëgjojë dhe të ndiejë zërin misterioz dhe frymëzimin misterioz që shpërthejnë nga thellësitë e zemrës së tij. Ai ndien se gjerësia e universit është tepër e madhe për ta rrokur gjatë jetës së tij të shkurtër. Ai kupton se përtej universit të dukshëm dhe të padukshëm ekziston një e Vërtetë shumë më e madhe dhe kjo e Vërtetë është Ai, është Krijuesi dhe Ruajtësi i tij (i universit). Kjo e Vërtetë nuk shihet nga syri i njeriut dhe nuk dallohet vetëm se nga urtësia e njeriut.

Kjo ndjenjë (njohja e pafundësisë së të panjohurës) e siguron aftësinë e kufizuar të njeriut për të menduar dhe nuk e lë atë të shkojë në rrugë të shtrembër dhe të shkojë kot në fusha për të cilat ajo nuk është krijuar." [63]

4- Besimi në shkakësinë e përgjithshme

Parimi i shkakësisë thotë se çdo ndodhi ka një shkak. Ky parim ka dy përfundime të rëndësishme:

a) Parimi i determinizmit: çdo pasojë ka një shkak; pa shkak është e pamundur të ketë pasojë.
b) Parimi i njëtrajtësisë (uniformitetit) të natyrës: shkaqe të ngjashme japin pasoja të ngjashme.

Të dyja këto përfundime nuk ndahen nga parimi i shkakësisë së përgjithshme; çdo ndarje është shkelje e parimit të shkakësisë së përgjithshme.[64]

Pas kësaj hyrjeje të shkurtër, duam të vërtetojmë se Kur'ani e pranon parimin e shkakësisë së përgjithshme:

A) Në Kur'an ka shumë ajete që flasin për modele të pandryshueshme *(sunen)* të All'llahut në univers:

سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

Ky është ligji Ynë, për të dërguarit e ardhur para teje, kështu që edhe ti nuk do të gjesh shmangie nga ligji Ynë. *(Isra: 77)*

سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

Kështu ka qenë ligji i All'llahut edhe për ata (profetët) **që kanë qenë më parë. Ti kurrsesi nuk do të gjesh ndryshim në ligjet e All'llahut** *(Ahzab: 62)*

مَّا كَانَ عَلَى ٱلنَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ ٱللَّهُ لَهُۥ ۖ سُنَّةَ ٱللَّهِ فِى ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلُ ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ قَدَرًا مَّقْدُورًا ﴿٣٨﴾

S'ka kurrfarë fajsimi për Profetin, kur bën atë që i ka urdhëruar All'llahu. Kështu ka qenë ligji i All'llahut edhe për ata (profetë) **që kanë qenë më parë; urdhri i All'llahut duhet zbatuar patjetër.** *(Ahzab: 38)*

يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ ... ﴿٢٦﴾

All'llahu dëshiron t'ju sqarojë e t'ju drejtojë në rrugën e atyre që ishin para jush… *(Nisa: 26)*

Ne gjejmë shumë shembuj të këtyre gjedheve në vetë Kur'anin:

... إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ... ﴿١١﴾

… Sigurisht, All'llahu nuk e ndryshon gjendjen e një populli derisa ata ndryshojë vetë gjendjen e vet… *(Rra'd: 11)*

وَإِذَآ أَرَدْنَآ أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا۟ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

Dhe, kur Ne duam ta shkatërrojmë ndonjë vend (popull)**, i urdhërojmë udhëheqësit** (të pasurit) (për mirë)**, por ata e kalojnë cakun** (bëjnë mbrapshti)**… Atëherë, Ne e shkatërrojmë atë krejtësisht.** *(Isra: 16)*

وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ ... ﴿٥٥﴾

All'llahu u ka premtuar atyre që besojnë dhe bëjnë vepra të mira se sigurisht, do t'i bëjë sundues në Tokë… *(Nur: 55)*

وَلَا تَهِنُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ... ﴿١٣٩﴾

E, mos u ligështoni e mos u pikëlloni sepse ju do të fitoni në qoftë se jeni besimtarë ... *(Ali Imran: 139)*

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ ٱلْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

E, Zoti yt nuk ishte për t'i shkatërruar mizorisht vendet, kur banorët e tij qenë vepërmirë. *(Hud: 117)*

... فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى ٱلْأَرْضِ ... ﴿١٧﴾

…Sa për zgjyrën, ajo hidhet si mbeturinë; e, sa për atë që u sjell dobi njerëzve, ajo mbetet në tokë... *(Rra'd: 17)*

... وَلَا يَحِيقُ ٱلۡمَكۡرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا بِأَهۡلِهِۦۚ فَهَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ ٱلۡأَوَّلِينَۚ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَبۡدِيلاۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَحۡوِيلاً ﴿٤٣﴾

… Por dredhia nuk godet tjetër vetëm se autorët. Pra, a do të prisnin ata diçka tjetër përveçse gjurmët e të parëve? E, në rrugën e All'llahut nuk do të gjeni as ndërrim e as ndryshim. *(Fatir: 43)*

B) Disa nga ajetet kur'anore tregojnë se edhe Krijimi, edhe rrjedha e ndodhive në natyrë ndjekin një masë të caktuar dhe çdo qenie natyrore ka një jetëgjatësi të përcaktuar:

ٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُ بِحُسۡبَانٍ ﴿٥﴾

Dielli dhe Hëna udhëtojnë sipas një përcaktimi të saktë. *(Rrahman: 5)*

وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٖ مَّعۡلُومٖ ﴿٢١﴾

E, nuk ka asnjë send që të mos ta ketë burimin te Ne, po Ne nuk e zbresim atë përveçse sipas një mase të caktuar. *(Hixhr: 21)*

... وَكُلُّ شَيۡءٍ عِندَهُۥ بِمِقۡدَارٍ ﴿٨﴾

…Tek Ai, çdo send është me masë të caktuar. *(Rra'd: 8)*

أَوَلَمۡ يَتَفَكَّرُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمۗ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَآ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَأَجَلٖ مُّسَمًّىۗ وَإِنَّ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلنَّاسِ بِلِقَآيِٕ رَبِّهِمۡ لَكَٰفِرُونَ ﴿٨﴾

Dhe, a nuk menduan ata me veten e tyre se All'llahu nuk i krijoi qiejt dhe Tokën dhe çfarë është ndërmjet tyre veçse me qëllim të caktuar (të kufizuar)**? Por shumica e njerëzve janë mohues të takimit me Zotin e tyre** (në çastin e Ringjalljes.) *(Rrum: 8)*

C) Disa ajete përmendin mekanizmin dhe rrjedhën e veçantë të ndodhive të caktuara në natyrë:

وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن سُلَٰلَةٖ مِّن طِينٖ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلۡنَٰهُ نُطۡفَةٗ فِي قَرَارٖ مَّكِينٖ ﴿١٣﴾

Dhe sigurisht, Ne e krijuam njeriun prej palcës së baltës e pastaj, atë e bëmë pikë fare dhe e vumë në një vend të sigurt (në mitër)**.** *(Mu'minun: 12, 13)*

... وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخۡرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزۡقٗا لَّكُمۡ ... ﴿٢٢﴾

… (Ai, i Cili) **lëshon shiun prej resë dhe nëpërmjet tij bën që ju të gjalloni…** *(Bekare: 22)*

... قَالَ إِبۡرَٰهِـۧمُ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَأۡتِي بِٱلشَّمۡسِ مِنَ ٱلۡمَشۡرِقِ فَأۡتِ بِهَا مِنَ ٱلۡمَغۡرِبِ فَبُهِتَ ٱلَّذِي كَفَرَ ... ﴿٢٥٨﴾

… Ibrahimi tha: "Zoti im e sjell diellin nga lindja, sille pra ti atë nga perëndimi!" Atëherë, ai që nuk besoi, mbeti i shastisur… *(Bekare: 258)*

وَٱلشَّمۡسُ تَجۡرِي لِمُسۡتَقَرّٖ لَّهَاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَٱلۡقَمَرَ قَدَّرۡنَٰهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَٱلۡعُرۡجُونِ ٱلۡقَدِيمِ ﴿٣٩﴾ لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ ﴿٤٠﴾

Dielli sillet në drejtimin e vet të caktuar. Kështu e ka paracaktuar i Plotfuqishmi, i Gjithëdituri. Hënës i kemi caktuar faza: ajo përditë hahet e bëhet si degë e përkulur hurme. As Dielli nuk mund ta arrijë Hënën e as nata nuk mund t'ia kalojë ditës; të gjitha lundrojnë nëpër hapësirë. *(JaSin: 38-40)*

Ç) Disa ajete flasin për rolin e disa shkaqeve ndërmjetëse për disa ndodhi natyrore:

وَأَرۡسَلَ عَلَيۡهِمۡ طَيۡرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَرۡمِيهِم بِحِجَارَةٖ مِّن سِجِّيلٖ ﴿٤﴾

Dhe Ai lëshoi kundër tyre tufa zogjsh dhe i gjuanin ata me gurë prej balte të pjekur! *(Fijl: 3, 4)*

وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآ ... ﴿٦٥﴾

All'llahu lëshoi prej qiellit ujë (shi) **dhe me të ngjalli Tokën pas vdekjes së saj…** *(Nahl: 65)*

وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًا ... ﴿٦٧﴾

Edhe nga frutat e hurmës dhe të rrushit nxirrni pije dhe ushqim të shijshëm… *(Nahl: 67)*

وَأَرۡسَلۡنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ ... ﴿٢٢﴾

Ne i lëshojmë erërat mbarësuese.... *(Hixhr: 22)*

قَٰتِلُوهُمۡ يُعَذِّبۡهُمُ ٱللَّهُ بِأَيۡدِيكُمۡ وَيُخۡزِهِمۡ وَيَنصُرۡكُمۡ عَلَيۡهِمۡ وَيَشۡفِ صُدُورَ قَوۡمٖ مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٤﴾

Luftoni kundër tyre! All'llahu do t'i ndëshkojë ata me duart tuaja dhe do t'i poshtërojë ata dhe do t'ju ndihmojë ju kundër tyre dhe do t'i shërojë zemrat e besimtarëve. *(Teube: 14)*

Këto ajete tregojnë se në univers sundojnë ligje të përcaktuara. Por, kjo ka kuptim vetëm në qoftë se është i vlefshëm parimi i shkakësisë së përgjithshme. Në këtë rast, çdo ndodhi është në vendin e saj të përcaktuar, domethënë, çdo ndodhi shfaqet në kushte të përcaktuara dhe në një kohë dhe vend të përcaktuar. Kjo nuk do të thotë që ndodhitë janë të pavarura nga Vullneti dhe urdhri i të Gjithëfuqishmit; kjo do të thotë se gjithçka përmbushet me Vullnetin e Zotit, por nëpërmjet një rruge të veçantë. Ajetet si këto më poshtë e vërtetësojnë këtë pikëpamje:

وَٱلۡبَلَدُ ٱلطَّيِّبُ يَخۡرُجُ نَبَاتُهُۥ بِإِذۡنِ رَبِّهِۦۖ وَٱلَّذِي خَبُثَ لَا يَخۡرُجُ إِلَّا نَكِدٗا ... ﴿٥٨﴾

Toka e mirë i jep frutat me lejen e Zotit të saj, ndërsa Toka e keqe, zor se jep gjë… *(A'raf: 58)*

... قَدۡ جَآءَكُم مِّنَ ٱللَّهِ نُورٞ وَكِتَٰبٞ مُّبِينٞ ﴿١٥﴾ يَهۡدِي بِهِ ٱللَّهُ مَنِ ٱتَّبَعَ رِضۡوَٰنَهُۥ سُبُلَ ٱلسَّلَٰمِ وَيُخۡرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ بِإِذۡنِهِۦ ... ﴿١٦﴾

... Vërtet, juve ju erdhi nga All'llahu dritë (i Dërguari) **dhe një Libër i qartë** (Kur'ani) **dhe me të All'llahu i drejton ata, me të cilët është i kënaqur, në rrugën e shpëtimit dhe i nxjerr nga errësira e plotë në dritë, me vullnetin e Tij…** *(Maide: 15, 16)*

Ajetet e para tregojnë se Vullneti i All'llahut është i nevojshëm për rritjen e bimëve; megjithatë toka e përshtatshme është, gjithashtu, një

kusht; jo çdolloj bime mund të rritet në çdo copë toke; me tokën e përshtatshme Zoti e bën të mundur të rritet bima. Nga ajetet 15 e 16 të sures Maide (Tryeza e Ngrënies) mund të nxirret përfundimi se vetëm ata që e kërkojnë pëlqimin e All'llahut, mund ta kenë udhëheqësinë e Tij në Kur'an. Disa teologë të mirënjohur myslimanë, sidomos ata të shkollës *Esh'arije*, duke u mbështetur në ajetet si:

... قُلِ ٱللَّهُ خَٰلِقُ كُلِّ شَيۡءٖ وَهُوَ ٱلۡوَٰحِدُ ٱلۡقَهَّٰرُ ١٦

... Thuaj: "All'llahu është Krijuesi i gjithçkaje, Ai është Një, është më i Larti!" *(Rra'd: 16)*

وَٱللَّهُ خَلَقَكُمۡ وَمَا تَعۡمَلُونَ ٩٦

Dhe All'llahu, ju ka krijuar ju dhe atë që bëni ju. *(Saffat: 96)*

... أَلَا لَهُ ٱلۡخَلۡقُ وَٱلۡأَمۡرُ ... ٥٤

...Sigurisht, vetëm Atij i takon Krijimi dhe Sundimi... *(A'raf: 54)*

... بَل لِّلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ جَمِيعًا ... ٣١

...Sigurisht, Urdhërimi i takon vetëm All'llahut... *(Rra'd: 31)*

أَفَرَءَيۡتُم مَّا تَحۡرُثُونَ ٦٣ ءَأَنتُمۡ تَزۡرَعُونَهُۥٓ أَمۡ نَحۡنُ ٱلزَّٰرِعُونَ ٦٤

A nuk e shihni atë që e mbillni? A ju e bëni atë të mbijë, apo Ne e bëjmë të mbijë? *(Uakia: 63, 64)*, të cilat ia atribuojnë krijimin dhe sundimin e universit All'llahut dhe ajetet, si,

قُلۡنَا يَٰنَارُ كُونِي بَرۡدٗا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ ٦٩

Dhe Ne i thamë: "O zjarr, bëhu i ftohtë dhe shpëtim për Ibrahimin!" *(Enbija: 69),*

që tregojnë për mundësinë e mrekullive, e kanë hedhur poshtë ligjin e shkakësisë në botën fizike dhe thonë se mjetet fizike nuk kanë asnjë rol në realizimin e një dukurie. Shkaku i çdo ndodhie është Vullneti i Zotit; është Zoti Ai që krijon atë që ne e quajmë "pasojë", e cila vjen pas asaj që e quajmë " shkak", pa ndonjë lidhje midis tyre, që ta bëjë të domosdoshme pasojën pas shkakut. Ata (Esh'aritët) thonë: Nuk është zjarri që e bën pambukun të digjet; jo, është All'llahu Ai që e bën pambukun të digjet e të kthehet në hi;

po të mos dojë Zoti, zjarri nuk e djeg pambukun. Gazaliu, një përfaqësues kryesor i Esh'arizmit, thotë në *Tehafutu'l Felasifeh:*

"Sipas nesh, lidhja midis asaj që besohet zakonisht se është shkak dhe asaj që besohet se është pasojë nuk është e domosdoshme. Në rastin e dy gjërave që nuk janë identike dhe pohimi ose mohimi i njërës nuk nënkupton pohimin ose mohimin e tjetrës, as ekzistenca, as mosekzistenca e njërës nuk e bën të domosdoshme ekzistencën ose mosekzistencën e tjetrës. Për shembull, shuarja e etjes nuk do të thotë se piva ujë, as ngopja nuk do të thotë se hëngra, as djegia nuk do të thotë kontakt me zjarrin, as dritë nuk do të thotë lindje e diellit, as prerja e kokës nuk do të thotë vdekje, as shërim nuk do të thotë marrje ilaçi, as defekim nuk do të thotë marrje ameli (purgativi) e kështu me radhë për të gjitha lidhjet empirike që ekzistojnë në mjekësi, në astronomi, në shkenca dhe në zeje. Të gjitha këto lidhje mbështeten në një fuqi të mëparshme të Zotit për t'i krijuar në një rend vijimor e jo sepse kjo lidhje është e nevojshme në vetvete dhe nuk mund të zgjidhet. Në të vërtetë, është fuqia e Zotit që ka krijuar ngopjen, pa ngrënë dhe vdekjen, pa i prerë kokën dhe që bën të mbetet jeta edhe pse i ke prerë kokën e për të tjera për kësi lidhjesh. Sidoqoftë, filozofët e mohojnë këtë mundësi dhe deklarojnë se është e pamundur t'i hetosh të gjitha këto lidhje të panumërta sepse do të duhej shumë kohë dhe prandaj, ne do të zgjedhim vetëm një shembull, atë të djegies së pambukut me zjarr: ne e marrim si të mundshme që kontakti mund të ndodhte pa djegie dhe, gjithashtu se pambuku mund të bëhej hi pa kontakt me zjarrin – megjithëse filozofët e mohojnë këtë mundësi. Është Zoti Ai që e bëri pambukun të digjet dhe e ktheu në hi, ose me ndërmjetësinë e melekëve ose pa ndërmjetësinë e melekëve, sepse zjarri është trup i vdekur, që nuk vepron. E, cila është prova se ai është veprues (agjent)? Vërtet, filozofët nuk kanë asnjë provë tjetër, përveçse vrojtimit të djegjes, kur ka kontakt me zjarrin e ky vrojtim provon vetëm njëkohshmërinë, jo një shkakësi; në të vërtetë, nuk ka tjetër shkak përveç Zotit."[65]

Kjo teori është rrënjosur në idenë se të pranosh një rregull vendimtar në botë, do të kërkonte mohimin e fuqisë së Zotit. Filozofët myslimanë e hedhin poshtë pikëpamjen esh'arite dhe thonë:

a) Bashkëndodhja e dy shkaqeve në të njëjtin objekt është e pamundur vetëm kur të dy shkaqet veprojnë tërthoras (në mënyrë transversale), kurse veprimi gjatësor i dy shkaqeve në të njëjtin objekt është krejt i mundur.[66] Në qoftë se besojmë në sistemin gjatësor të shkaqeve, atëherë, ne mund ta lidhim

çdo ndodhi me Zotin, sepse Ai e bën atë të ekzistojë. Sidoqoftë, kjo zanafillë ndodh nëpërmjet rrugëve të veçanta. Kjo është arsyeja pse Zoti ua atribuon rregullimin e punëve disa herë Vet dhe disa herë melekëve:

يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ... ۝٥

Është Ai i Cili i rregullon punët nga qielli në Tokë… *(Sexhde: 5)*

فَٱلْمُدَبِّرَٰتِ أَمْرًا ۝٥

Dhe pafsha ata që e rregullojnë çdo çështje! *(Nazi'at: 5)*

Ai, gjithashtu, marrjen e shpirtrave ua atribuon Vetvetes ose melekëve:

ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا ... ۝٤٢

All'llahu ua merr shpirtrat atyre në çastin e vdekjes … *(Zumer: 42)*

قُلْ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ ٱلْمَوْتِ ٱلَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ... ۝١١

Thuaj: "Meleku i vdekjes, i cili është caktuar për ju, jua merr shpirtrat…" *(Sexhde: 11)*

b) Në rastin e trupave lëndorë, ajo që quhet zakonisht "shkak", nuk është shkaku veprues, por një shkak ndërmjetës ose përgatitor, që përgatit bazën për mbushullinë (të mirat) e Zotit. Këto shkaqe janë kërkesa materiale dhe përgatitore që të vijë një ndodhi dhe nganjëherë, interpretohen si sistem transversal (i shkaqeve). Kështu, mund të thuhet se Zoti është shkaku i gjithçkaje, por Ai e bën gjithçka në kushte të caktuara dhe me mjete të caktuara dhe natyrisht, të gjitha mjetet dhe rrugët janë objekte të bëra nga Vetë i Gjithëfuqishmi. **Sadruddin Shirazi** e shpjegon pikëpamjen e filozofëve myslimanë si më poshtë:

"Një grup tjetër filozofësh dhe disa elitarë nga dijetarët tanë të Imamatit thonë se objektet ndryshojnë sa i përket fillimit të ekzistencës së tyre nga Zanafilla. Disa nuk vijnë në jetë, nuk fillojnë të ekzistojnë në qoftë se nuk u paraprin një qenie tjetër, ashtu si rastësia që duhet të pasojë domosdoshmërinë. Kështu, Krijuesi, Fuqia e të Cilit është e pakufi, bën që të ekzistojë diçka sipas mundësive të një rregullsie të veçantë dhe për arsye të aftësive të ndryshme. Disa vijnë drejtpërdrejt nga Ai; disa vijnë nëpërmjet një ndërmjetësi ose

ndërmjetësve. Në rastin e fundit, asgjë nuk mund të ekzistojë në qoftë se nuk ekzistojnë mjetet dhe parakushtet. Zoti Vetë është Shkaku pa shkak. Kërkesat për ekzistencë nuk janë pasojë e mangësisë në fuqinë e të Gjithëfuqishmit, por pasojë e dobësisë te pranuesi i Zanafillës. Si mundet njeriu të imagjinojë se ka nevojë ose mungesë te Krijuesi, kur të gjitha mjetet dhe rrugët e kanë zanafillën tek Ai?! Zoti i Madhëruar nuk ka nevojë për asnjë ndihmë për krijimin e diçkaje." [67]

Ajetet e mëposhtme,

أَفَرَءَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ ٱلزَّٰرِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَٰهُ حُطَٰمًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ ... أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

A nuk e shihni atë që e mbillni? A ju e bëni atë të rritet, apo Ne e bëjmë? Sikur Ne të dëshironim, sigurisht, do ta kishim thyer copa-copa, e ju do të mbeteshit gjithmonë të habitur… A nuk e keni parë ujin që pini? A jeni ju që lëshoni atë nga reja, apo jemi Ne? Po të donim, Ne do ta kishim bërë të kripur. Atëherë përse nuk falënderoni? *(Uakia: 63-70),*

të cilat janë përdorur si bazë arsyetimi nga Imam **Fahruddin Raziu**[68]**,** kur hedh poshtë sistemin e shkakut dhe të pasojës, nuk tregojnë mohimin e mjeteve ndërmjetëse kur ndodh dukuria natyrore, por tregojnë se ne duhet të ndalojmë te rrugët e Zanafillës dhe të mos na mbetet i panjohur Shkaku kryesor, i Cili është Sunduesi i gjithë universit, Jetëdhënësi i gjithçkaje e i gjithkujt, Ai që është në krye të sistemit gjatësor të të gjitha shkaqeve e të mos mendojmë se ato (shkaqet) janë vetëvepruese. I ndjeri dr. **Beheshti** shprehet kështu:

"E vërteta është se Kur'ani i Shenjtë dëshiron ta udhëheqë njeriun nga ky cep i litarit, domethënë, nga ndjeshmëritë te cepi tjetër i litarit, i Cili është All'llahu. Kur'ani dëshiron që njeriu të mos ndalet te shkaqet ndërmjetëse dhe të mos mundet kështu ta arrijë Zanafillën. Në të gjitha ajetet ka një zë që thotë: Jini syhapët kur e studioni këtë botë, mos bini në lak; kini kujdes të mos e lëshoni litarin; mos bini në botën e materies ose të kontingjenteve!... Është e vërtetë se ju duhet të përgatiteni kur merreni me bujqësi e ju duhet ta bëni këtë, por mos mendoni se litari është plotësisht në dorën tuaj! A nuk e shikoni se herë pas here bimëza e gjelbër papritur fishket dhe thahet, megjithëse ju kujdeseni me

aq sa mundeni, me të gjitha mjetet e reja dhe të vjetra, për ta bërë atë të rritet? Kështu ju, me të gjitha mjetet që keni në dorë, jeni tepër i parëndësishëm për ta pasur cepin e litarit. Është e vërtetë se uji që pini vjen nga retë, por mos e lini syrin tuaj të mprehtë të ndalet te reja e të thoni se uji në re është i pastër. Kur'ani thotë: Mund të bjerë shi, por shiu mund të jetë aq keq i ndotur ose i hidhur e i pashijshëm, sa njeriu nuk mund të pijë as edhe një pikë; kështu, cepi i litarit të ujit tuaj të pijshëm nuk është në dorën e resë, por në dorën e të Gjithëfuqishmit të Urtë, i Cili ka krijuar retë dhe qindra veprues të tjerë që veprojnë me urdhrin e Tij dhe u jep njerëzve ujë të freskët të shijshëm. [69]

Ne nuk e shohim të nevojshme të kërkojmë përjashtime në ligjet e natyrës edhe në rastin e mrekullive, po të kemi parasysh pandryshueshmërinë e gjedheve (modeleve) të Zotit në natyrë, sepse, po të gjenim shmangie nga një ligj i natyrës, kjo nuk do të thotë domosdo se ligji nuk është i drejtë ose se është shkelur ligji i shkakësisë. Ka mundësi që një ligj të bëhet i paefektshëm me ndihmën e një ligji tjetër në gjithësi; për shembull, kur një trup bie për arsye të forcës së rëndesës, kjo forcë mund të asnjanësohet (neutralizohet) duke përdorur një forcë tjetër. Prandaj, kur shikojmë një trup pezull në ajër, ne nuk duhet të mendojmë menjëherë se nuk ka ligj të rëndesës, por pranojmë si të vërtetë se ka një forcë tjetër përveç forcës së rëndesës. I ndjeri **Murteza Mutahhari** thotë:

"As ligjet e krijimit nuk pranojnë përjashtime, as mrekullitë nuk janë vepra përjashtimore në ligjet e krijimit. Nëse shohim ndryshime të caktuara në gjedhet e universit, kjo është për arsye të ndërhyrjes së gjedheve ose ligjeve të tjera, të cilat kanë, gjithashtu, vlefshmëri të përgjithshme në kushtet e veta të veçanta. Kjo do të thotë se një ligj nuk ndryshon pa pasojën e një ligji tjetër. Në gjithësi, të gjitha ligjet, drejtimet dhe gjedhet janë të pandryshueshme. Në qoftë se një vdekatar kthehet në jetë[*]*, ky (kthimi në jetë) është ligj në vetvete; në qoftë se një djalë lind pa baba, si në rastin e Isait (Jezu Krishtit), birit të Merjemes,*

[*] **…E, All'llahu e bëri të vdekur atë** (atë që pyeti - Uzejrin) **njëqind vjet; pastaj e ringjalli dhe i tha: "Sa ke qëndruar** (i vdekur)**?" Ai tha: "Një ditë, ose një pjesë të ditës"! Ai** (All'llahu) **tha: "Jo, ke ndenjur** (i vdekur) **njëqind vjet; shikoje ushqimin tënd dhe pijen tënde si nuk është prishur, e shikoje edhe gomarin tënd** (si i janë shkapërderdhur eshtrat)**! E, për të të bërë ty argument për njerëzit** (bëmë këtë sprovë)**; shiko se si i bashkojmë eshtrat e pastaj si i veshim me mish. E, kur iu bë e qartë ai, tha: "U binda se me të vërtetë, All'llahu ka fuqi mbi gjithçka".** *(Bekare: 259) (shënim i përkthyesit)*

kjo (lindja pa baba), gjithashtu, nuk është kundër drejtimit të All'llahut ose kundër ligjeve të gjithësisë; çështja është se njeriu nuk i njeh të gjitha gjedhet dhe ligjet e gjithësisë dhe ajo që ai e njeh si ligj, në shumë raste duket si ligj, por nuk është ligj i vërtetë." [70]

Pas daljes së teorisë së kuanteve në fizikë dhe paravështrimit të parimit të pasigurisë nga W. Heisenberg në vitet e para të gjysmës së dytë të shekullit të kaluar, disa nga themeluesit e saj (e kësaj teorie) e mohuan ekzistencën e sistemit shkakësor në botën e grimcave dhe pranuan mohimin e parimit të njëtrajtshmërisë (uniformitetit) të natyrës dhe të determinizmit e u dhanë status statistiskor ligjeve të mikrofizikës. Pjesa më e madhe e fizikanëve, përveç disa fizikanëve të shquar, si Plank (Planck) dhe Ainshtain ngritën zërin në favor të teorisë së re dhe pak a shumë, e pranuan interpretimin e saj të drejtë – një gjendje që vazhdon edhe tani, edhe pse, me kalimin e kohës është shtuar numri i kundërshtarëve.

Ainshtaini dhe kolegët e tij e kundërshtuan këtë teori sepse ata nuk mund të pranonin se gjasat (probabilitetet) sundonin universin. Sipas pikëpamjes së tyre, objektivi i fizikës duhet të jetë të shpjegojë të gjitha dukuritë natyrore sipas ligjeve absolute. Arsyeja përse ne ngulmojmë për ligjet statistikore është se ne ose nuk i njohim fare ligjet absolute, të cilat janë baza e ligjeve statistikore, ose sepse trajtimi i grimcave të panumërta na bën të ngulmojmë te matematika statistikore për hir të thjeshtëzimit. Ainshtaini shprehet kështu në një leksion në Oksford, më 1933:

"Nuk mund veçse të pranoj se i jap vetëm rëndësi kalimtare këtij interpretimi. Unë ende besoj në mundësinë e një modeli të realitetit, domethënë, të një teorie, e cila përfaqëson vetë sendet dhe jo thjesht, gjasën e ndodhjes së tyre." [71]

Në një letër drejtuar **Bornit** në prill më 1924, Ainshtaini shkroi:

"…Nuk do të doja të më detyronin ta braktisja shkakësinë e përpiktë, pa e mbrojtur atë më fort sesa e kam mbrojtur deri tani. Unë e gjej krejt të papranueshme idenë se elektroni, që i ekspozohet rrezatimit, vepron sipas vullnetit të vet të lirë, jo vetëm në çastin kur ikën, por edhe në rrugën e tij. Në këtë rast, unë do të isha më mirë një këpucar, ose edhe një nënpunës shtëpie kumari, sesa një fizikan. Sigurisht, përpjekjet e mia për t'u dhënë trajtë konkrete kuanteve kanë ngecur herë pas here, por unë nuk kam ndërmend ta

braktis shpresën. Edhe sikur ajo të mos ecë asnjëherë, gjithmonë ka ngushëllim se kjo mungesë suksesi është tërësisht imja."[72]

Në vitet e fundit ndeshemi me disa dijetarë myslimanë[73], të cilët e kanë ringjallur teorinë e braktisur të teologëve myslimanë, duke e cituar teorinë e kuanteve, si provë të mëtimeve të tyre. Për t'iu përgjigjur atyre, po citojmë **Dirakun**, i cili qe një nga themeluesit e fizikës kuantike. Në kumtesën e paradokohshme (1979) ai tha:

"Shihet qartë se mekanika e tanishme e kuanteve nuk është në trajtën e saj përfundimtare. Do të duhen disa ndryshime të mëtejshme, aq drastike, sa dhe ndryshimet që u bënë për të kaluar nga orbitat e Bohrit te mekanika e kuanteve. Një ditë, do të zbulohet një mekanikë e re kuantike relativiste, në të cilën nuk do t'i kemi fare këto infinite. Mundet fare mirë që kjo mekanikë e re kuantike ta ketë determinizmin ashtu siç e donte Ainshtaini. Ky determinizëm do të hyjë vetëm në kurriz të braktisjes së disa parakoncepteve të tjera, të cilat i kanë fizikanët tani e që nuk është e arsyeshme t'i provojmë tani. Kështu, në kushte të tilla, unë mendoj se ka shumë gjasë, ose se sidoqoftë, është krejt e mundur që në të ardhmen e largët, të dalë se Ainshtaini ka pasur të drejtë, edhe pse tani fizikanëve u duhet ta pranojnë interpretimin e probabilitetit të Bohrit, sidomos po t'i kenë provimet përpara tyre."[74]

Më në fund, për t'i përgënjeshtruar ata që e mohojnë vlefshmërinë e parimit të shkakësisë në fushën atomike dhe nënatomike, ne themi:

a) Në qoftë se mohojmë vefshmërinë e parimit të shkakësisë në botën atomike dhe nënatomike, kjo do të thotë ta fshish këtë parim për tërë botën, sepse shkakësia e bashkon tërë botën. Mistiku persian, Shejh **Shabistari** e shpreh këtë kështu:

اگر یک ذرّه را بر گیری از جای همه عالم خلل یابد سراپای

"Në qoftë se hiqni një grimcë të vetme nga vendi i saj, rrëzohet e tërë bota."

b) Përgjithësimi i rezultateve të një numri të kufizuar eksperimentesh në formën e ligjeve të përgjithshme dhe të teorive shkencore bëhet i kuptimshëm në qoftë se pranohet parimi i shkakësisë, sepse kur e pranojmë diçka si ligj, pranojmë, gjithashtu, se:
   1- Çdo pasojë ka një shkak.
   2- Lidhja ndërmjet shkakut dhe pasojës është e domosdoshme.
   3- Shkaqe të ngjashme sjellin pasoja të ngjashme.

Në praktikë, askush nuk mund të jetë i sigurt se i mendon të gjithë faktorët dhe parametrat përkatës. Prandaj, përgjithësimet nuk mund të kenë vlefshmëri absolute. Ky kufizim vjen, sidoqoftë nga mangësia e informacionit tonë. Në çdo rast, ne mendojmë se besimi në ekzistencën e ligjeve absolute mund të ketë kuptim vetëm në qoftë se është i vlefshëm parimi i njëtrajtshmërisë së natyrës. **Plank** (Planck) thotë:

"Sigurisht, mund të thuhet se ligji i shkakësisë është, para së gjithash vetëm një hipotezë. Edhe po të jetë hipotezë, nuk është hipotezë si shumica e të tjerave, por një hipotezë themelore sepse është postulat, i cili është i nevojshëm t'i japë kuptim zbatimit të të gjitha hipotezave në kërkimin shkencor: çdo hipotezë që tregon një rregull të përcaktuar, presupozon vlefshmërinë e parimit të shkakësisë."[75]

c) Po të rezultonte parimi i shkakësisë i pavlefshëm, asgjë nuk do të ishte rezultat prove, sepse prova është shkaku i dijes sonë për rezultatin e dëshiruar dhe, në qoftë se lidhja midis provës dhe rezultatit do të jetë jothelbësore, prova mund të mbarojë pa rezultat. Në një rast të tillë, asgjë nuk do të ishte rezultat i provës dhe çdo provë mund të të çonte në një rezultat dhe nuk do të kishte asnjë ndryshim midis bërjes së provës dhe mos-bërjes së saj. Ja pse, edhe ata që e hedhin poshtë parimin e shkakësisë, e pranojnë atë në mënyrë implicite (të nënkuptuar), sepse pranojnë që prova e tyre do të minojë besimin tonë në parimin e shkakësisë.[76]

ç) Siç e kanë theksuar i ndjeri profesor **Murteza Mutahhari** dhe i ndjeri eruditi **Muhammed Bakir Sadik**,[77] pamundësia për të parashikuar në fushën e atomit vjen nga padija jonë për ligjet deterministe që drejtojnë dukuritë atomike sesa nga paefekt-shmëria e parimit të shkakësisë dhe të deduksioneve të tij në botën e atomit. Kjo, në vetvete është ose për arsye të mungesës në mjetet e eksperimentimit, ose për arsye të pafundësisë së pasojave të eksperimentimit. Sidoqoftë, duhet të themi se dështimi ynë në zbulimin e një shkaku nuk do të thotë mosekzistencë e tij dhe ne nuk kemi asnjë provë të themi se shkenca moderne i ka zbuluar të gjithë faktorët përkatës. Ainshtaini thotë:

"Prandaj, fakti që në shkencë na duhet të kënaqemi me një tablo të paplotë të universit fizik nuk është për shkak të natyrës së vetë universit por për shkakun tonë."[78]

Shkurt, mohimi i parimit të shkakësisë është mohimi i ligjeve shkencore dhe i gjykimit. Shkenca duhet ta pranojë parimin e shkakësisë me të gjitha përfundimet e tij të pandashme, në mënyrë që ekzistenca e saj të jetë e plotkuptimshme.

Shënime dhe burime

1. M. H. Tabatabai, el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an, (Beirut: Muessesetu'l-I'lami lil-Matbu'at, 1973, vëll.2, f. 360
2. Kulejni, el-Usul mine'l-Kafi, (Beirut: Dar Sa'b ue Daru't-Te'aruf, 1401 H.). vëll.2. f. 34
3. Harrani, Tuhafu'l-'Ukul an Ali'r-Resul, (Kum: Daftare-e Intesharat-e Islami, 1363 S.) f. 473
4. Raghib Isfahani, el-Mufredat fi Gharibi'l-Kur'an, (Tehran: Kitab-forushi Mortazawi, 1362 S.).
5. Sadru'd-Din Shirazi, el-Hikmetu'l-Mute'alijeh fi'l-Esfari'l-'Aklijjeti'l-Arba'ah (Beirut: Dar 'Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1981), vëll. 3. f. 516.
6. Kulejni, op.cit., vëll. 1. f. 29.
7. Muhammed Mufid, el-Irshad fi Ma'rifeti Huxhexhil'lah 'ale'l-'Ibad (Tehran: Intesharat-e Ilmiyyeh Islamiyeh). f. 281.
8. M. Bakir Mexhlisi, Biharu'l-Enuar, (Beirut: Dar 'Ihji't-Turathi'l-Arabi, 1983). vëll. 3, f. 146-147.
9. Ali Muttekki el-Hindi, Kenzu'l-'Ummal fi Suneni'l-Ekuali ue'l-Ef'al (Beirut: Muessesetu'r-Risaleh, 1405 H). Nr. 1220.
10. Fahru'd-Din er-Razi, et-Tefsiru'l-Kebir, (Beirut: Dar 'Ihjau't-Turathi'l-Arabi), vëll. 17, f. 209.
11. Sigurisht, në qoftë se dikush dëshiron t'i kthehet analizës për çfarë është parë (ose është dëgjuar) me sytë (ose me veshët) e zemrës, ne nuk do të hahemi me të në punë të terminologjisë së tij.
12. Nehxhu'l-Belaga, edited by S. al-Saleh, (Beirut, 1967). f. 213.
13. M. Bakir Mexhlisi, op.cit, vëll. 3, f. 159-169
14. Abul-Hasan Nadwi, Islam and the World, (Malaysia, 1401 A. H). f. 95: Muhammad Iqbal, The Reconstruction of Religious Thought in Islam, (Lahore: Sh. Muhammad Ashraf, 1960), f. 127-131: A. Tabbareh, Ruhu'd-Dini'l-Islami, (Beirut: Daru'l-'Ilm lil Melajin, 1982), f. 270
15. M. Mutahhari, 'Ilal-e Garayesh bi Maddigari, (Tehran: Hekmat Pub., 1357 S.). f. 191
16. Albert Einstein, Ide dhe opinione, të përkthyera nga Sonja Bargamann. (New York: Donanza Books).f. 270

17. Max Planck, Shkenca e re, (U.S.A: Meridian Books, 1959), f. 43-44
18. Albert Einstein, op.cit., f. 273-274.
19. Werner Heisenbery, Physics and Beyond, (New York: Harper Torch Books, 1972). f. 63.
20. Philipp Frank, Einstein: Jeta dhe koha e tij, trans. by George Rosen, (New York: Alfred A. Knopf, 1972). f. 216.
21. Sadru'd-Din Shirazi, **op.cit**., vëll. 3. f. 384.
22. M. H. Tabatabai, **op.cit**., vëll. 16. f. 10.
23. Raghib Isfahani, op.cit.. f. 515&516; Semih Atif ez-Zejn **Mexhma'ul-Bejan el-Hadith**, (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Lubnani, 1980). f. 912-914.
24. M. Xh. Mughnijeh, et-Tefsiru'l-Kashif, (Beirut: Daru'l-'Ilm lil-Melajin, 1970). vëll. 6, f. 534.
25. Ibn Sina (Avicenna), el-Isharat ue't-Tenbihat, (Beirut: Muessesetu'n-Nu'man lit-Tiba'ah ue'n-Neshr, 1413 H). vëll 2, f. 393-394; Sadru'd-Din Shirazi, op.cit., vëll. 3. f. 87.
26. Ibn Sina, Ibid. f. 388-391.
27. Ibid. f. 394-395.
28. Alexis Carrel, Man, the Unknown, (New York: Macfadden Publications, 1961), f. 85-86.
29. C. H. Townes, "Konvergjenca e shkences dhe religjionit" Zygon, vëll, 1. nr. 3. 1966. f. 307.
30. M. H. Tabatabai op.cit, vëll. 7, f. 289-290
31. Ibid. vëll. 8, f. 348.
32. M. Xh. Mughnijeh, op.cit, vëll. 3, f. 213.
33. Ahmad Rahsepar, Din-e Arkan-e Tabiat, (Tehran: Kanoon-e Intesharat-e Sharif, (1357 S.). f. 251.
34. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, op.cit, vëll. 3, f. 15, Sadru'd-Din Shirazi, op.cit, vëll. 8, f. 304.
35. Fahru'd-Din Razi, op.cit, vëll. 13, f. 43.
36. M. H. Tabatabai op.cit, vëll. 5, f. 270.
37. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, op.cit., vëll. 3, f. 9; Muhsin Fejd Kashani, el-Mehaxh'xhetu'l-Bejda fi Tehdhibi'l-'Ihya, (Kum: Daftar-e Intesharat-e Islami).vëll. 2. f. 125 .
38. Amidi, Ghuraru'l-Hikem ue Duraru'l-Kelim, (Kum: Daru'l-Kitabi'l-Islami, 1410 H.). f. 651.
39 . Kulejni, op,cit., vëll. 2, f. 263. Për versione të tjera të së njëjtës traditë, shih edhe Bukhari, Sahihu'l-Bukhari, (Beirut: Dar 'Ihjau't-Turathi'l-Arabi). vëll.8, f. 105, dhe M. Fejd Kashani, Kelimat

Meknuneh min 'Ulumi 'Ehli'l-Hikmeh ue'l-Ma'rifeh (Tehran: Intesharat-e Farahani, 1360 S.) f. 113.
40. Saduk, 'Ujun Akhbari'r-Rida (Tehran: Intesharat-e Jahan.). vëll.2, f. 69, për versione të tjera të këtij hadithi shih, p.sh, es-Sujuti, el-Xhami'us-Saghir min Hadithi'l-Beshiri'n-Nedhir (Damask: Mektebetu'l-Halbuni) vëll. 2, f. 483, dhe Fejd Kashani, op.cit. f. 247.
41. Nehxhu'l-Belaga, op.cit. f. 337.
42. Ibid., f. 497.
43. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, op.cit., vëll. 2. f. 250.
44. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, op.cit, vëll. 3, f. 12-14
45. Saduk, Kitabu'l-Khisal, (Kum: Daftar-e Intesharat-e Islami, 1362 S.) vëll, 1.1 f. 51.
46. Amidi, op.cit, f. 27.
47. **Nehxhu'l-Belagah, op.cit**., f. 524.
48. Ibn Ebi Xhumhur, Auali'l-Le'ali'l-'Azizijeh fi'l-Ehadithi'd-Dinijeh, (Kum: Muxhteba Araki, 1403 H.). vëll. 1. f. 290:
49. Nehxhu'l-Belaga, op.cit. f. 160.
50. Ibid, f. 503.
51. Saduk, Kitabu'l-Khisal, op.cit, vëll, 1. f. 85, shih, gjithashtu, es-Sujuti op.cit, vëll. 1, f. 469.
52. Amidi, op.cit, f. 44.
53. Berki, Kitab Theuabu'l-A'mal mine'l-Mehasin, (Kum: Daru'l-Kutubi'l-Islamijeh). vëll. 1. f. 215.
54. Amidi, op.cit, f. 52.
55. I. M. B. Mexhlisi, op.cit, vëll. 2, f. 116.
56. Saduk, el-Amali (Beirut: Muessesetu'l-I'lami lil-Metbu'at. 1400 H.). f. 343.
57. Ibn Sina (Avicenna), op.cit., vëll. 4, f. 159-160
58. M. H.Tabatabai op.cit, vëll. 16, f . 167.
59. M. Born, The Born-Einstein letters, përkthyer nga Irene Born, (London: Macmillan, 1971). f. 91.
60. **Ibid**, f. 149.
61. Albert Einstein, **Ibid**, f. 266.
62. M. H.Tabatabai **op.cit**, vëll. 1, f. 45, 46.
63. Sejjid Kutub, **Fi Dhilali'l-Kur'an**, (Beirut: Dar Ihjau't-Turathi'l-Arabi, 1386, H.), vëll. 1. f. 40.
64. M. Mutahhari, **Mexhmu'e Athar-6** (Tehran: Intesharat-e Sadra. 1373 S.). f. 615-653.
65. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, **Tehafutu'l-Felasifeh** (Kajro: Daru'l-Me'arif bi Misr, 1972). f. 239-240.

66. Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, op.cit., vëll, 7.f.298.
67. Sadru'd-Din Shirazi, **op.cit**, vëll. 6, f. 371-372.
68. Fakhru'd-Din Razi, **op.cit**, vëll. 2, f. 110-111, vëll. 14, f. 193-195, vëll. 30, f. 53: Sadru'd-Din Shirazi, **op.cit**, vëll. 9, f. 153-158.
69. M. H. Beheshti, 'Kanun-e 'Il'lijjat dar Din ue Danesh-e Bashari "**Goftar-e Mah**, (Tehran: Kitab-forushi Saduk, 1341
70. Murteda Mutahhari, '**Adl-e' Ilahi**, (Kum: Daftar-e Intesha rat-e Islami, 1361 S.) f.114-115.
71. I. A. Einstein, **op.cit.** f. 276.
72. Born, **op.cit**. f. 82.
73. Ismail R. el-Faruki, "The Causal and Telic Nature of the Universe," **Proceedings of the International Conference on Science in Islamic Politics.** (Islamabad: Nov, 1983). P.X; K Hadring, "Causality Then and Now: Al Ghazali and Quantum Theory," **The American Journal of Islamic Social Sciences.** vëll. 10. nr. 2 (1993).f. 165-177.
74. G. Holton, "Einstein's Scientific Program: the Formative Years," **Some Strangeness in the Proportion,** Edited by Harry Woolf (Massachusetts: Addison & Wesley Publication co., 1980). f. 65.
75. Max Planck, **op.cit**, f. 104.
76. Ibn Rushd (Averroes). **Tahafut al-Tahafut**, përkthyer nga S. Van Den Bergh (London: 1978) f. 316-319; M. Bakir Sadr, **Felsefetuna** (Beirut: 1400 H). f. 308-309; M. Mutahhari. **Mexhmu-e Athar-e, op.cit**. f. 685.
77. M. Muthhari, **Ibid**, f. 686: M. Bakir Sadr, **Ibid**, f. 314-315.
78. Max Planck, **op.cit**. f. x.

(Sabrie) Të vihen numrat pas faqosjes

Treguesi i emrave

A
Aron *shih* Harun; f. 129
Abduh, Shejh Muhammed; f. 92
Adem; f. 16, 30, 45, 70, 76, 102, 127, 148
Ali Imam,
Ainshtain, A.,
Avisenna (Ibn Sina)

B
Bakhit, Muhammad,
Beheshti, M.H.,
Bertrand,.
al-Biruni,.
Born, Maks.,
Bykaj, Moris,

C
CERN
D
Daisani, Abu Shakir,
Dauud,
David *shih* Dauud
Diras, Paul,

E
Ejjub (Job),

F
Fajd Kashani, Mulla Muhsin,
Frank, Filip,

G

Al-Ghazzali, Ebu Hamid Muhammad,

H
Al-Ha di, Imam Ali Ibn Muhammad,
Hafiz,
Harun
Heisenberg, Werner,
Hermite,

I
Ibn al-Haytham
Ibn Ikhuah,
Ibn Mes ud,
Ibrahim,
Ikbal, Muhammad,
Isa,
Is'hak,
Ismail Pasha,

J
Jakub,
Job *shih* Ejub
Junus,
Jusuf,
Jonah *shih* Junus
Jisef *shih* Jusuf

K
Kashani, Fajd,
Al-Kauakibi, 'Abd al-Rahma n,
Khomeini, Imam,
Kutub, Sajjid,
Kabil
Kain *shih* Kain,
Kardozo.
Karrel, Aleksis.

L
Levi,
M
Maksuell, J. C.,
Muhammad, Profet,
Al-Maraghi, Shejh Mustafa,
Moisi *shih* Musa
Mufaddal,
Mufid, Shejh,
Mulla-Sadra-> Sadr al-Din
Mutahhari, Murtada,
Musa, Profet,

N
Naufal, Abd al-Razzak
Noe *shih* Nuh,
Nuh, Profet,

O
Omar Khajam
P
Plenk, Maks (Planck, Max),

R
Razi, Fakhr al-Din,
Riemann,
Rumi, Xhelaludin,

S
Sa'di,
al-Sadik, Imam Xhafer,
Sadik al-Rafi'i, Mustafa,
Sadr, Muhammad Bakir,
Sadr al-Din Shirazi (Mulla Sadra),
Sarton Xhorxh,

Shabistari, Mahmud,
Shaltut, Mahmud,
Shatibi, Ebu Is'hak,
Shirazi, Kutb al-Din,
Salomon *shih* Sulejman
Sulejman,
al-Suyuti, Xhelaludin,

T
Tabatabai, M. H.
al-Tantaui,
Taunz, C. H,
Tusi, Nasirudin,

U
Uairstras,

Përmbajtja

Kur'ani i Shenjtë dhe Shkencat e Natyrës *Përsiatje teologjike*
Fjala e Fondacionit
Parathënie

Kreu I
Shkenca dhe bashkësia islame
Koncepti islam për dijen
Kriteret për dobinë e shkencës
Rënia e shkencave në botën islame
Propozime
Shënime dhe burime

Kreu II
Rëndësia e shkencave fizike dhe biologjike sipas islamit
Hyrje
Islami dhe shkenca
Roli i shkencës për njohjen e Zotit
Roli i shkencës për qëndrueshmërinë dhe përparimin e shoqërisë islame
Përfundime
Shënime dhe burime

KREU III
Shkenca dhe etika në vështrimin kur'anor
Përmasa morale e njerëzve në vështrimin kur'anor
Aftësia për të përdorur burimet natyrore
Përgjegjësia vetjake dhe shoqërore
Njohja e së mirës dhe e së keqes
Përmasa morale e shkencës dhe e teknologjisë
Dija e dobishme
Ekuilibri në kozmos dhe në të gjitha veprimet e njeriut
Pastrimi i shpirtit

Shmangia e gjykimeve të pasakta
Shkenca dhe etika në botën e sotme
Shënime dhe burime

Kreu IV
Përmasa shkencore e Kur'anit
Pikëpamjet që kanë të bëjnë me "ajetet shkencore"
Kur'ani si burim i dijes shkencore
Kur'ani libër udhëheqës
Pikëpamja jonë
Mesazhi kur'anor për shkencëtarët myslimanë
Burime

Kreu V
Filozofia e shkencës: pikëpamja kur'anore
Synimi i njohjes së natyrës
Mundësia e njohjes së natyrës
Çështjet kryesore për njohjen e natyrës
Rrugët e njohjes së natyrës
Roli i vrojtimit dhe i gjykimit për njohjen e natyrës
Roli i Zbulimit (Revelatës) dhe i frymëzimit për njohjen e natyrës
Etapat e njohjes së natyrës
Pengesat në rrugën e njohjes
Parime udhëheqëse për njohjen e natyrës
1- Besimi në Njësinë (Unitetin) e Zotit (Teuhidi)
2- Besimi në realitetin e botës së jashtme
3- Besimi në realitetin mbifizik dhe kufizimi i dijes njerëzore
4- Besimi në shkakësinë e përgjithshme
Shënime dhe burime

Tregues i emrave